

GERBIAMIEJI SKAITYTOJAI,

Jūsų rankose – trečiasis šių metų „Nepriklausomybės sąsiuvinį“ numeris. Jame toliau stengiamės liudininkų ir tyrėjų akimis pažvelgti į dažnai pamirštamus XX amžiaus mūsų valstybingumo istorijos puslapius.

Skyriuje „Mūsų didieji“ Povilas Baršys kviečia susipažinti su dar vienu Vasario 16-osios signataru Saliamonu Banaičiu (1866–1933) – modernią tautinę Lietuvos valstybę sukūrusios ir sąmoningą lietuvių tautą išugdžiusios kartos atstovu. Jo kelias – toks įprastas tų dienų kaimo inteligentijai ir kartu ypatingas. Gimęs ūkininkų šeimoje, mokėsis Marijampolės gimnazijoje, jis prisidėjo prie lietuviškos spaudos leidybos ir platinimo, dalyvavo Didžiajame Vilniaus Seime, įsteigė pirmąją lietuvišką gimnaziją Kaune, pradžios mokyklas. Kartu iš kitų tos kartos žmonių S. Banaitis išsiskyrė savo pažiūromis, nes buvo monarchistas ir siekė atkurti valstybę LDK pavyzdžiu, nors galiausiai tapo Lietuvos Tarybos nariu ir vienu iš modernios Lietuvos valstybės tėvų.

„Faktų ir įžvalgų“ skyriuje Nepriklausomybės akto signataras prof. Bronislovas Kuzmickas apžvelgia nepriklausomybę atkūrusios Lietuvos santykių su Baltarusija genezę – diskusijas dėl sienos, prieškariniu Lenkijos okupuotos teritorijos „dalybas“ ir šių įvykių priešistorę, lietuvių gyvenimą Baltarusijos SSR. Konstitucijos rengėjas prof. Juozas Žilys tęsia svarstymus apie istorines, politines ir teises 1992 m. birželio 14 d. referendumo dėl SSRS kariuomenės išvedimo prielaidas. Kaip prisimename, referendumo rezultatais buvo aiškiai išreikšta Lietuvos žmonių valia gyventi be svetimos kariuomenės. Dar vienas šio skyriaus tekstas – Liūdosa Rugienienės „Bendras darbas Lietuvai“. Tai trečiasis straipsnis apie Lietuvos Respublikos Seimo ir JAV lietuvių bendruomenės komisijos darbą, šįkart – daugiausiai apie švietimo ir mokslo reikalus. Skelbiamas ir Komisijos rengtas dokumentas pavadinimu „Integrali tauta“ – tai nuostatos ir principai, kuriais ir rėmėsi Seimo ir pasaulio lietuvių bendradarbiavimas.

Naujausiame skyriuje „Iš Romualdo Ozolo palikimo“ pateikiami „Nepriklausomybės sąsiuvinį“ kūrėjo 1991 metais leidinyje „Šiaurės Lietuva“ skelbti apmąstymai „Tautos sugrįžimas į save“. Juose atsispindi atkurtos nepriklausomos Lietuvos tikrovės suvokimas, politinę egzistenciją pamiršusios ir to vėl išmokti turinčios tautos būklė. „Kaip išmokti gyventi ne vien kaip žmonėms, bet ir kaip tautai?“ – amžino aktualumo klausimas ne tik R. Ozolo kūryboje.

„Mąstymuose“ skelbiami du tekstai. Prof. Vytauto Radžvilo Vilniaus forumo konferencijoje Sąjūdžio gimtadienio proga skaitytas pranešimas „Sąjūdžio pamoka: sunku būti tauta“ iš esmės tęsia ir plėtoja R. Ozolo apmąstymus, kelia normatyvius tautos uždavinius. Politikos mokslų studentas Vilius Bernotas į tautos problematiką pažvelgia iš priešingos pusės ir klausia „Kodėl neįmanoma europiečių tauta?“ Tai šalta europiečių tautos idėjos analize paremtas atsakas į vis dažniau pasigirstančius raginimus kurti tokį projektą.

Numerį užbaigia Nepriklausomybės Akto signataro Vytauto Plečkaičio apžvalginis pranešimas apie Aukščiausiosios Tarybos Užsienio reikalų komisijos veiklą 1990–1992 metais, skaitytas 2016 m. rugsėjį Seime vykusios Lietuvos tarptautinio pripažinimo 25-mečiui skirtos konferencijos metu. Pabaigoje tradiciškai pristatoma redakcijos dėmesio sulaukusi knyga. Šį kartą tai – akademiko Eugenijaus Jovaišos veikalas „Aisčiai. Lietuvių ir Lietuvos pradžia“, apibendrinantis jo pastarojo dešimtmečio tyrimus ir reikšmingus atradimus lietuvių tautos priešistorėje.

Redakcinė kolegija

MŪSŲ DIDIEJI**POVILAS BARŠYS**

NEPRIKLAUSOMYBĖS AKTO SIGNATARAS SALIAMONAS BANAITIS – DARBAI LIETUVAI IR KAUNUI

1918 m. vasario 16 d. Lietuvos Taryba paskelbė atkurianti nepriklausomą Lietuvos valstybę. Kilni misija pasirašyti Vasario 16-osios Aktą ir dalyvauti naujųjų laikų Lietuvos valstybės atkūrimo darbe teko dvidešimčiai Nepriklausomybės Akto signatarų. Nemažai signatarų Nepriklausomos Lietuvos pirmuoju dešimtmečiu jau buvo tapę valstybės vyrais – Vyriausybės nariais, diplomatais, aukštas pareigas einančiais dvasinio luomo ir stambaus verslo atstovais, o Antanas Smetona ir Aleksandras Stulginskis – pirmaisiais Lietuvos Valstybės prezidentais.

Saliamonas Banaitis tartum lieka kažkur pašalyje, šešėlyje. Čia tikėtų jo buvusio bendražygio Jono Pikčilingio žodžiai: „Išlaisvintoje tėvynėje tautos atgimimo pionieriams beveik visiems tenka kuklus vaidmuo. Kažkas nesiderina. Žmonės, kadaise buvę tautos nepriklausomybės pranašai, kadaise kūrę pirmuosius tautinės sąmonės židinius, kadaise mažų pulkeliais, bet milžinų pasiryžimu pakėlę aršią kovą už tautos garbę ir laisvę – po to, kai kova laimėta, kai jų žygiai apvainikuoti pergalės džiaugsmu – jie mažai pastebimi. Fenomenas, vertas studijos.“¹ S. Banaičio veikla buvo siejama daugiausia su jo įkurta lietuviška spaustuve Kaune. Tačiau tai buvo tik viena jo veikimo sritis, nors gal ir pati reikšmingiausia. Net neturėdamas akademinio išsilavinimo, jis puikiai suvokė, kad lietuvių tauta galės išlikti tik tada, jeigu ji bus apsišvietusi, puoselės savąją kultūrą, vystys savo pramonę, žemės ūkį ir verslą. Visose šiose srityse signataro indėlis labai didelis.

Saliamonas Banaitis gimė 1866 m. liepos 15 d. ūkininkų Ievos Liover ir Simono Banaičio šeimoje Šakių apskrities Sintautų valsčiaus Vaitiekupių kaime. Saliamono motina Ieva Liover dalyvavo 1863 m. sukilime, buvo Sintautų parapijos sukilėlių būrio narė. Jos tėvai, prancūzų kilmės persikėlėliai, gyveno Rytų Prūsijoje, Pilkalnio (vok. *Landkreis Pillkallen*) apskrities Briedžių kaime, bet dėl nesutarimo su vietine vokiečių valdžia 1830 m. persi-

¹ Pikčilingis J. A. a. Saliamoną Banaitį palydėjęs // *Naujoji Romuva*, 1933, Nr. 126, p. 508–509.

Marijampolės Rygiškių Jono gimnazija. 1930 m. Autorius nežinomas. LCVA.

kėlė į Lietuvą ir nusipirko ūkį Padraustinės kaime, Šilgalių valsčiuje¹. Tėvas – suvalkietis ūkininkas. Būsimo signataro protėviai iš tėvo pusės galėjo persikelti iš Rytų Prūsijos, kur Banaičių pavardė buvo paplitusi. Taip teigia Mažosios Lietuvos istorijos tyrinėtojai Martynas ir Marija Purvinai². Būdamas vos trejų, neteko tėvo. Kaip rašė jis pats, „mokyti pradėjau kaime prie „daraktorių“ skaityti iš maldaknygių ir elementorių“³. Našlaičiai liko keturi vaikai: dvi seserys ir du broliai. Saliamonas trejus metus mokėsi Sintautų pradžios mokykloje, o 1879 m. įstojo į Marijampolės gimnaziją, kuri buvo įkurta 1867 m., praėjus vos metams po S. Banaičio gimimo. Gimnazijoje įvairiais laikotarpiais mokėsi daug Lietuvos kultūrininkų ir šviesuolių – Jonas Basanavičius, Vincas Kudirka, Jonas Jablonskis, Kazys Grinius, Pranas Mašiotas, Pranas Vaičaitis, Justinas Staugaitis, Pranas Dovydaitis ir daugelis kitų įžymių žmonių. Nors gimnazijos aplinka lietuvių plisti nebuvo palanki, tačiau lietuviška dvasia joje buvo gyva. Prie lietuviškos veiklos gimnazijoje svariai prisidėjo ir S. Banaitis, ragino moksleivius domėtis Lietuvos istorija, priešintis brukamai kirilicai. Beje, S. Banaitis mokėsi vienoje klasėje ir net sėdėjo viename suole su būsimuoju Lietuvos prezidentu K. Griniu. Tačiau 1883 m. baigęs trečią gimnazijos klasę, Saliamonas buvo priverstas nutraukti mokslus, nes mirus broliui reikėjo motinai padėti ūkio darbuose. Ūkis buvo didelis (pagal dabartinį skaičiavimą apie 70 ha žemės). Tačiau būti vien ūkininku būsimasis signataras netroško, nors mylėjo žemę ir ūkininkavimo neapleido visą gyvenimą.

S. Banaitis priskirtinas prie vieno aktyviausių knygnešių Šakių apylinkėse. Būdamas vos septyniolikos, jau platino pirmą lietuvišką laikraštį „Aušra“ (beje, „Aušrą“ užsisaikinėdavo ir skaitydavo jo motina) ir knygnešių atgabentas lietuviškas knygas, kurias išvežiodavo po gretimus kaimus. S. Banaičio namai Vaitiekupiuose vienu metu buvo tapę tarpine stotimi į Prūsiją ir iš Prūsijos keliaujantiems knygnešiams ir žymiesiems lietuvių visuomenės veikėjams. Anksti pajuto turį verslininko gyslelę – įsteigė krautuves Sintautuose, Griškabūdyje ir Lukšiuose. 1886 m. jis susipažino su žymiu aušrininku ir spaustuvininku Martynu Jankumi ir jo paskatintas įstojo į Mažajoje Lietuvoje veikusią „Birutės“ draugiją. Nuo 1888 m. S. Banaičiui didelę įtaką darė V. Kudirka ir skatino dar aktyviau dirbti skleidžiant lietuviybės idėjas. Anot S. Banaičio, jie abu „pradėję varyti tautinio atgimimo propagandą kaimuose“⁴. 1889 m. sausį vokiečių policijos persekiojamas iš Tilžės atvyko žinomas to meto lietuvių publicistas ir knygnešys Juozas Adomaitis-Šernas, kuris Vaitiekupių ūkyje gyveno iki pavasario. Kaip rašo S. Banaitis, „sutemus vakarais dažnai važinėdavome į Šakius pas daktarą Kudirką. Adomaitis pavasarį išvyko į savo tėviškę /.../

¹ Ten pat.

² Purvinienė M., Purvinas M. *Eva Banaitytė-Koch ir lietuvininkų Banaičių giminė. 2015 12 20* [http://silaine.lt/kulturos-naujienos/lietuvininku-banaičiu-seimos-palimas-silutes-muziejuje/]

³ *Curriculum vitae. Žaltvykslė, 1992, Nr. 9–10, p. 12.*

⁴ Ten pat.

aš parveždavau rankraščių ir nuveždavau Kudirkos duotus pinigus“¹. 1890 m. žiemą kartu su V. Kudirka buvo nuvykę į Ragainę ir Tilžę susipažinti su ten leidžiama lietuviška spauda bei lietuviško žodžio platintojais. V. Kudirka negalėjęs gauti užsienio paso. S. Banaitis, kaip tikras suvalkietis ūkininkas, jam pataręs apsimesti arklių pirkliu, „kupčiumi“, nupirkęs du arklius jo vardu ir du savo, parūpinęs pasą ir juodu laimingai nuvykę Ragainėn². Apžiūrėję O. Mauderodės ir E. Vejerio Tilžėje veikusias spaustuves, kuriose buvo spausdinami minėti lietuviški leidiniai bei lietuviškos, daugiausia Vydūno rašytos, knygos, jiedu aplankė Prūsijoje leidžiamų laikraščių redaktorius ir buvo pakviesti vakarienių pas brolius Kiošius, brolius Voskus, Angrabaitį. S. Banaitis ir V. Kudirka buvo pristatomi kaip arklių pirkliai iš Rusijos (*Russische Pferdehändler*) ir taip išvengė Rusijos policijos įtarimų³. V. Kudirka žavėjosi savo bendražygio sugebėjimais veikti sudėtingomis situacijomis. Kai abu žymūs vyrai apsistojo Tilžės viešbutyje nakvoti, netvarką sukėlė įsigėrę vokiečiai. S. Banaitis, pasiskelbęs maršalka, savo veiksmais juos sutramdė, o V. Kudirka jam po to pasakęs: „Kai Lietuva taps nepriklausoma valstybė, joje prisiras daug kyšininkų. Tada bus reikalinga griežtų maršalkų. Tokiu tu galėtum būti.“⁴

S. Banaitis nuo jaunų dienų savo tėviškėje aktyviai darbavosi kaip ūkininkas, vėliau ir kaip verslininkas, tačiau nuolat jautė, kad jam trūksta žinių praktinei veiklai plėtoti. Jau būdamas 34 metų amžiaus ir turėdamas penkis vaikus, jis nesidrovėjo pasikviesti gerokai jaunesnius kraštiečius – Peterburge besimokusį poetą, žmonos sesers Julijos Pranaitytės sužadėtinį P. Vaičiaitį ir Seinų seminarijos klieriką Feliksą Martišių, paprašęs rengti jį gimnazijos baigimo egzaminams.

P. Vaičiaitis patartas, 1900 m. S. Banaitis įstojo į buhalterijos ir komercijos kursus Peterburge, 1902 m. juos sėkmingai baigė ir grįžo į Lietuvą, dirbo Roko Šliūpo įsteigtame kooperatyve „Nemunas“. Nuvykęs į Varšuvą pas Nobelio firmos prekybos įmonių filialo vadovą ir būsimą Nepriklausomybės Akto signatarą Joną Smilgevičių, nusipirko centrifugą, separatorių ir grįžęs savo tėviškėje bandė modernizuoti pieno ūkį, į šią veiklą įtraukti vietinius valstiečius. Nors pelno tai neatnešė, nes nesulaukė deramo konservatyvių ūkininkų pritarimo, matome siekį visur, kur tik galima, skleisti naujoves. Martynas Yčas savo prisiminimuose Banaitį vadino pirmuoju Lietuvos kooperatininku ir pienininkystės pradininku.

S. Banaitis dalyvavo 1905 m. gruodžio 4–5 d. Vilniuje vykusiam Didžiajame Seime, su J. Basanavičiumi ir kitais lietuvių visuomenės veikėjais įsijungė į Draugiją lietuvių kalbos teisėms Lietuvos bažnyčiose ginti, buvo jos valdybos narys.

Bene pati reikšmingiausia S. Banaičio veiklos sritis buvo jo įkurta pirma lietuviška spaustuvė Kaune. 1905 m. vasarą jis kreipėsi į carinės Rusijos švietimo ministrą su prašymu leisti Kaune atidaryti lietuvišką spaustuvę. Leidimas buvo gautas ir tų pačių metų rudenį spaustuvė pradėjo darbą, o 1906 m. pradžioje išėjo pirmosios knygos. Kad išlaikytų spaustuvę ir jos darbuotojams sumokėtų algas, S. Banaitis užstatė savo ūkį Vaitiekupiuose. Atsižvelgiant į to meto aplinkybes, carinę spaudos cenzūrą, tai buvo drąsus žingsnis. Dar mokydamasis Peterburge, jis susipažino su poligrafijos technika, tad pats dažnai ėjo ir raidžių rinkėjo, ir korektoriaus pareigas. Iš Peterburgo jis įsigijo pirmąją ranka sukamą su dideliu smagračiu spausdinimo mašiną „König und Bauer“, taip pat ir šriftus. 1914 m. spaustuvė jau turėjo keturias spausdinimo mašinas ir vieną rinkimo mašiną, joje dirbo daugiau nei 30 darbininkų, buvo spausdinama dešimties pavadinimų laikraščių ir daug knygų. Per dešimt metų nuo lietuviškos spaudos atgavimo buvo išleista 300 knygų, kurių tiražas siekė 1 mln. 300 tūkst. egzempliorių. Skatinamas tauraus tikslo – šviesti kaimo žmones, S. Banaitis 1910 m. savo lėšomis 75 tūkst. egzempliorių tiražu išleido sodiečiams skirtą kalendorių, kuris kainavo vos tris kapeikas. Spaustuvėje buvo spausdinama tiems laikams daug vertingų leidinių, pvz., „Nedėldienio skaitymas“, „Ateitis“, „Vienybė“, „Pavasaris“, „Viensėdis“, „Garnys“, „Lietuvaitė“, išleista kun. Antano

S. Banaičio spaustuvės pastatas Kaune.

¹ Ten pat.

² Ten pat.

³ Ten pat.

⁴ Šileris Z. Mūsų Kudirka. Ramona, Marijampolė, 1998, p. 143.

S. Banaitis su spaustuvės darbuotojais. 1907 m.

Aleknos Lietuvos istorija, Trumpas lietuvių kalbos vadovėlis ir kt. Daug vietos buvo skiriama religinės ir blaivybės literatūros leidybai. S. Banaičio spaustuvė pradėjo spausdinti kun. Juozapo Skvirecko iš lotynų kalbos išverstą Šventąjį Raštą. Jo spausdinimą užbaigė S. Banaičio spaustuvės perėmėja – „Šviesos“ spaustuvė. Pažymėtina, kad spaustuvėje leidiniai buvo spausdinami pigesne kaina nei kitose Kauno spaustuvėse. Tiesa, kokybė buvo kiek nusileista, tačiau viską atpirkdavo dideli tiražai. Anot žinomo nepriklausomos Lietuvos teisininko ir Kauno viceburmistro J. Pikčilingio, S. Banaičio spaustuvė buvo lyg lietuviybės tvirtovė Kaune. Kaip jis rašė, „kai beveik visa inteligentija buvo ištremta ar pati išvažiavo į Rusiją, S. Banaitis, sąmoningai likęs Kaune, buvo budrioje lietuvių reikalų sargyboje“¹.

Aplink S. Banaitį bei jo spaustuvę sukosi ir Kauno lietuvių kultūrinis gyvenimas. Jis organizuodavo teatro vaidinimus – šioje srityje bendradarbiavo su lietuvių ateitininkų studentų draugija „Rūta“. Antai, plataus atgarsio to meto lietuvių spaudoje sulaukė 1914 m. sausio 6 d. parodytas spektaklis pagal Liudvikos Didžiulienės-Žmonos komediją „Lietuvaitė“, kuriame vaidino „Rūtos“ studentai.

Prasidėjus Pirmajam pasauliniam karui, spaustuvės darbą reikėjo priderinti prie naujų, gerokai pasunkėjusių sąlygų. Okupacinei vokiečių valdžiai davus leidimą, 1915 m. vasarą S. Banaitis ėmė leisti laikraštį „Kauno žinios“ trimis – lietuvių, lenkų ir vokiečių – kalbomis. Tačiau išėjo tik keli jo numeriai.

Iš prigimties muzikalus (amžiaus pradžioje vienu metu dainavo „Dainos“ draugijos chore), S. Banaitis suorganizavo kanklininkų ansamblį, kuriame grojo spaustuvės darbuotojai. Sunkiai gavus iš vokiečių valdžios leidimą surengti kanklių muzikos koncertą Kauno miesto teatre ir šį sumanymą sėkmingai įgyvendinus, S. Banaičio globojami kanklininkai buvo pakviesti koncertuoti Karaliaučiuje rengiamoje Lietuvos ūkio parodoje. Apie kanklininkų ansamblio koncertą palankiai atsiliepė ir vokiečių spauda. Jau nepriklausomoje Lietuvoje, 1925 m., šio ansamblio pagrindu buvo įkurta Lietuvos kanklininkų draugija. S. Banaitis draugijai perleido kanklininkų ansamblio naudotus instrumentus.

¹ Pikčilingis J.,
A. a. Saliamonų
Banaitį palydėjęs,
p. 508–509.

S. Banaičio rūpesčiu 1915 m. rudenį Kaune buvo įsteigtas Lietuvių draugijos nukentėjusiems dėl karo šelpti skyrius, taip pat buhalterijos kursai. Rugsėji mieste pradėjo veikti pirmoji lietuviška gimnazija. Po sunkių derybų su vokiečiais S. Banaitis gimnaziją įsteigė kaip privatus asmuo. Pradžioje gimnaziją finansavo Lietuvių draugija nukentėjusiems dėl karo šelpti, vėliau mokyklos rėmimą perėmė „Saulės“ draugija, kurios vardu ši gimnazija ir buvo pavadinta. Be gimnazijos, Kaune Banaičio dar buvo įsteigtos ir sėkmingai veikė dvylika pradžios mokyklų, kurias jis pats inspektavo. Taip pat jo dėka buvo organizuojami gimnazijos vakariniai kursai suaugusiems.

Kartu su Aleksandru Dambrausku-Jakštu ir Jonu Kriaučiūnu 1916 m. sausį Banaitis parengė ir paskelbė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės konstitucijos projektą, kuriuo siekta atkurti Lietuvos valstybę ir įteisinti monarchinę santvarką. Projektas 800 egzempliorių tiražu atspausdintas S. Banaičio spaustuvėje, išplatintas Kaune, Suvalkijoje ir išvežtas platinti į Šveicariją bei Prancūziją. Tačiau platesnio atgarsio šis dokumentas nesulaukė dėl tos paprastos priežasties, kad Europoje jau buvo monarchizmo saulėlydis. Kuriant naujos valstybės pamatus, reikėjo žvelgti į ateitį.

S. Banaitis dalyvavo 1917 m. rugsėjo 18–22 d. vykusioje Vilniaus lietuvių konferencijoje ir iš 222 delegatų buvo išrinktas į Lietuvos Tarybą. Pasirašant 1918 m. vasario 16 d. Nepriklausomybės Aktą, pagal abėcėlę turėjęs teisę pasirašyti pirmas, užleido šią garbingą vietą tautos patriarchui J. Basanavičiui. Petras Klimas savo dienoraštyje rašo, kad svarstant Lietuvos nepriklausomybės klausimą, Banaitis neva bijojęs dėtis su vokiečiais. Ką Klimas tuo norėjo pasakyti, nėra visai aišku. Šiaip ar taip, Banaitis dar Organizacinio komiteto lietuvių suvažiavimui sušaukti susirinkimo 1917 m. rugpjūčio 2 d. posėdyje dėl taktikos Lietuvos nepriklausomybei pasiekti svarstė: „Kad Lietuva lieka [turi būti] nepriklausoma, tai aišku, bet ekonomija mes vis tiek turėsime rīstis su vokiečiais. Politikos žvilgsniu mes galime jungtis su kitais. Kad būtų paskelbtas Lietuvos klausimas – reikia ko nors prisižadėti, kad Lietuva būtų išreklamuota, reikia kokiu nors būdu prisidėti prie vokiečių.“ Ar čia baimė? Atsižvelgiant į to meto politines aplinkybes, taip pat ir į Banaičio asmeninę patirtį su vokiečių okupacine valdžia Kaune – veikiau praktinis ir pragmatinis požiūris.

Paskelbtą nepriklausomybę reikėjo įtvirtinti ir ginti. Vykstant Nepriklausomybės kovoms, S. Banaitis, tuo metu paskirtas Šakių apskrities viršininku, suorganizavo 120 savanorių būrį ir pasiuntė į Kauną. Vykstant kovoms dėl Lietuvos Nepriklausomybės, kaip vienas iš Prekybos ir pramonės banko kūrėjų, šio banko lėšomis rėmė Lietuvos kariuomenę. Jis buvo vienas iš Valstybės Tarybos Apsaugos komisijos narių. Keturi jo sūnūs taip pat stojo į Lietuvos kariuomenės eiles ginti nepriklausomybę. Tai lyg ir nelabai pastebimi, tačiau ženklūs ir labai konkretūs veiksmai, liudijantys apie S. Banaičio patriotinius jausmus tėvynei.

Jau kiek vėliau S. Banaitis atvirai rašė, kad žmonės nepatenkinti dėl to, jog gyvenimas dar neįėjo į normalią vagą, platesniems užmojams trūksta organizuotumo. Jam kėlė nuostabą, kad visuomenė nepakankamai remia Lietuvos kariuomenę. „Visi norėtų laisvi ir nepriklausomi būti, bet retas kuris norėtų pakrutint bent pirštą, kad tas visuomenės, tautos noras įvyktų. Istorija mums aiškiai parodo, kad nė viena valstybė nesusitvėrė be pinigų ir kariuomenės. Tik pas mus Lietuvoje norima iš to visko išsisukti ir ramiai neprigulmingai gyventi. /.../ Kas savo asmeninius reikalus kelia aukščiau Tėvynės reikalų, tas tikras tautos išgama. O jeigu didžiuma tautos susideda iš tokių asmenų, tai tokia tauta negali sau Nepriklausomybės reikalauti, nes jinai dar prie to nepribrendus.“¹

1919 m. S. Banaičio iniciatyva buvo įkurta Ekonominė ir politinė Lietuvos žemdirbių sąjunga. Jos laikraštį „Žemdirbių balsas“ jis pats redagavo ir leido. S. Banaitis buvo įsitikinęs, kad Lietuvos ekonominio vystymosi pagrindas yra žemės ūkis ir valstietija. Žemdirbių sąjunga rinkimuose į Steigiamąjį Seimą pasirodė nesėkmingai. Signataras nuo aktyvaus politinio gyvenimo nusišalino, tačiau toliau energingai reiškėsi kitose srityse: kaip buvo

¹ Vaideliota. Stoka mums patriotizmo // Žemdirbių balsas, 1921 m. sausio 18 d., Nr. 3, p. 1. (S. Banaitis dar pasirašinėjo Sal. Vaitiekupišno, Tarpupio, Pašventupio Kazio slapyvardžiais.)

minėta, buvo vienas Prekybos ir pramonės banko steigėjų, nusipirkęs iš Vokietijos keletą laivų, 1919 m. kartu su M. Yču ir kitais įkūrė Lietuvos laivininkystės (garlaivių) bendrovę. Banaitis dėjo daug pastangų, kad prasidėtų intensyvi laivyba Nemunu iki Dancigo ir toliau Baltijos jūra. Pradėjo plaukioti tiek prekybiniai, tiek pramoginiai laivai. Jis ėjo dar toliau – 1927 m. įsteigė laivų bendrovę „Amerika“, per kurią lietuviai emigruodavo į Pietų Ameriką ieškotis darbo. Deja, šis laivybos verslas dėl įvairių priežasčių pradžioje atrodęs patrauklus, galų gale tapo nuostolingas. Banaitis prasiskolino bankui 14 tūkst. litų, ir tik po jo mirties, užstatę jo ūkį Vaitiekupiuose, giminaičiai padengė skolas.

Nuo 1928 m. pradžios iki vidurio Banaitis redagavo ir leido „Tautos kelią“. Laikraštis buvo radikalios, voldemarininkų krypties. Banaitis, savo pažiūromis krikščionis katalikas bei palaikęs valdžioje esančius Smetonos tautininkus, po pusmečio nuo redaktoriaus darbo nusišalino.

Pablogėjus sveikatai, 1932 m. pradžioje S. Banaitis perėjo į ramesnį darbą – Kauno savivaldybės buvo paskirtas Kauno užmiesčio autobusų stoties viršininku. Signataro pastangomis autobusų stočiai buvo išrūpinta patogi vieta Vytauto prospekte.

S. Banaitis mirė 1933 m. gegužės 4 d. Palaidotas Kauno kapinėse. Sovietams okupavus Lietuvą ir ėmus naikinti Kauno kapines, Lietuvoje likę S. Banaičio artimieji perkėlė jo palaikus į Petrašiūnų kapines, ten jis ilsisi iki šiol.

Saliamono Banaičio nuopelnus Lietuvai labai vertino jo amžininkai. 1928 m. jis buvo apdovanotas Lietuvos didžiojo kunigaikščio Gedimino ordinu. „S. Banaitis savo darbais prilygsta patiems didiesiems mūsų tautos vyrams. S. Banaičiui nebuvo lemta gauti nei brandos atestato, nei diplomo. Bet jis, būdamas ištikimas savo Didžiajam Kūrėjui, paliko darbus, kurie amžiams bus įrašyti į mūsų tautos istorijos lapus, ir šio atestato užteks, kad gautų vietą mūsų visų ateities tėvynėje“, – taip signataro nueitą gyvenimo kelią įvertino jo bendražygis Pranas Dovydaitis.

Banaičių šeima. Iš kairės sėdi: sūnus Justinas, Marijona Banaitienė, Saliamonas Banaitis, duktė Salomėja Banaitytė-Nasvytienė; stovi sūnūs Vytautas, Kazys Viktoras, Bronius. 1928 m. LNM.

FAKTAI IR ĮŽVALGOS**BRONISLOVAS KUZMICKAS**

NELENGVA GEROS KAIMYNYSTĖS PRADŽIA. BALTARUSIJA

Nemažiau svarbi ir problemiška, tik kitokia lyginant su Lenkija prasme, buvo kaimynystės su Baltarusija kaip suverenia valstybe pradžia.

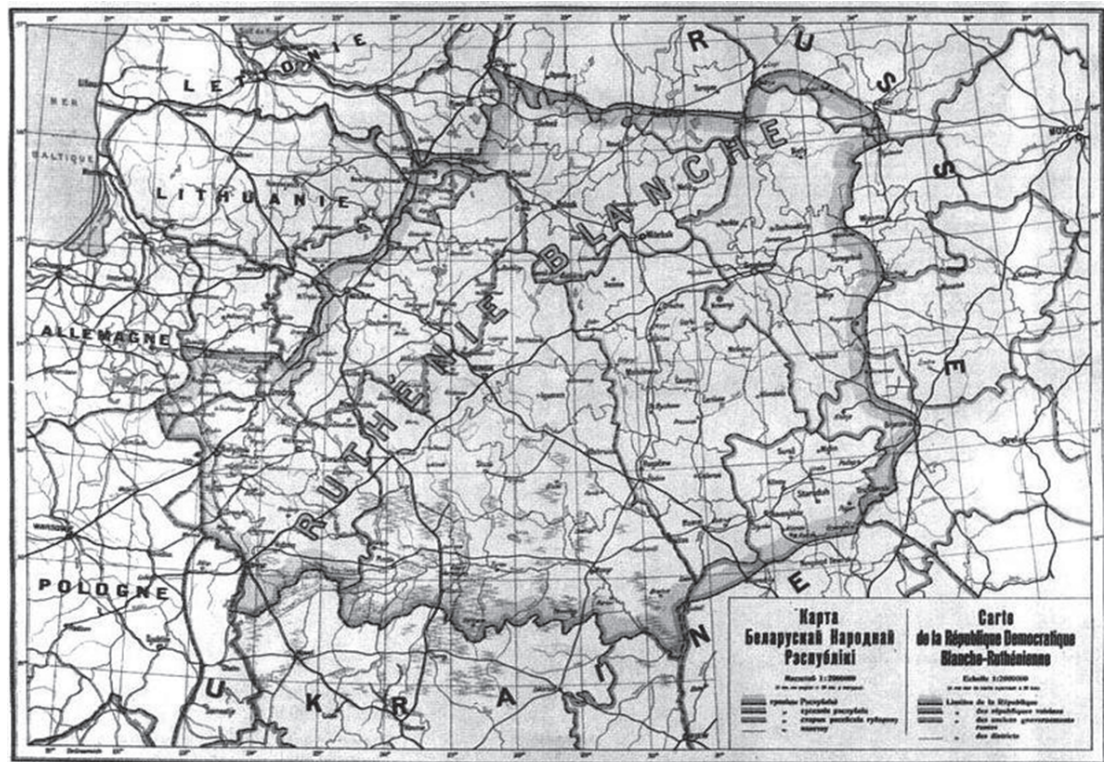
Lietuva 1990 m. kovo 11-osios Nepriklausomybės Aktu atkūrė savo valstybingumą, o Baltarusijos SSR Aukščiausieji Tarybai 1991 m. rugpjūčio 25 d. paskelbus nepriklausomybę, šalis istoriškai pirmą kartą tapo suverenia ir pasaulio pripažinimo siekiančia valstybe. Šalis neturėjo istoriškai nusistovėjusių sienų, politinių bei ekonominių santykių su kitomis valstybėmis, išskyrus tuos, kuriuos turėjo būdama SSRS sudėtyje. Tad ir Lietuva, užmegzdama diplomatinis santykius su Baltarusijos Respublika kaip suverenia valstybe, tai darė pirmą kartą. Nauja tarpusavio santykių sritis buvo ir tarpvalstybinių sienų nustatymas.

Iš pat pradžių buvo gerai suprantama, kad Baltarusija, su kuria Lietuvos siena sudaro apie 730 km, yra labai svarbi kaimynė. Lietuvos saugumo ir ekonominiai interesai reikalavo, kad tai būtų demokratiška ir taikinga valstybė.

Geros kaimynystės su Baltarusija siekis turi ir solidų istorinį pagrindą – ilgą bendro gyvenimo Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Abiejų Tautų Respublikoje laikotarpį. Po pastarosios žlugimo mus siejo per šimto metų priklausymas Rusijos imperijai, sukilimų ir persekiojimų patirtis. Tad istoriškai lietuviai ir baltarusiai yra gana artimos tautos. Vėliau abiejų tautų istoriniai keliai ėmė skirtis.

Anksčiau prasidėjęs lietuvių tautinis atgimimas leido ir anksčiau išsivaduoti iš svetimųjų valdžios, sukurti modernią nepriklausomą valstybę. Baltarusių tautinis sąmonėjimas vyko lėčiau, politinė jo išraiška – Baltarusijos Rada ir jos 1918 kovo 25 d. paskelbta Baltarusijos liaudies respublika (toliau – BLR). Tačiau tai buvo daugiau simboliniai aktai, neįsikūniję suverenioje valstybėje, neįgiję platesnio pripažinimo (BLR pripažino Lietuva, Latvija ir Ukraina).

Baltarusijos liaudies respublika nebuvo tiksliau apibrėžusi savo teritorinių pretenzijų, kai kurie Rados atstovai sutiko Lietuvai pripažinti Vilnių ir Vilniaus kraštą, kaip numatyta 1920 m. liepos 12 d. Maskvoje pasirašyta Lietuvos taikos sutartimi su Rusija. Tačiau kiti Rados deputatai sutartį, ypač teritorinį jos aspektą – Vilniaus ir Gardino pripažinimą Lie-

Baltarusijos liaudies respublika. 1918 m.

tuvai – vertino neigiamai, protestavo prieš ją. Vilnių jie laikė savo kultūros centru, teigė, kad LDK buvo baltarusių valstybė¹.

Nepaisant to, 1920 m. lapkričio 11 d. Kaune buvo pasirašyta BLR ir Lietuvos sutartis dėl abipusio pripažinimo ir abipusės pagalbos kovojant su Lenkija ir Sovietų Rusija.

Tačiau vos pradėjusi kurtis nepriklausoma baltarusių valstybė buvo bematant sužlugdyta – rytinę jos dalį užėmė Raudonoji armija ir įkūrė (1919 m. sausio 1 d.) Baltarusijos SSR, o vakarinę dalį, kaip ir visą Vilniaus kraštą, okupavo Lenkija.

Per visą tarpukarį lenkų okupuotas Vilnius buvo svarbiausias vakarinių baltarusių kultūros centras. Čia buvo leidžiami baltarusiški laikraščiai, veikė kultūros įstaigos. Tai palaikė tikėjimą, kad ateityje Vilnius bus ne tik baltarusių kultūros centras, bet ir priklausys Baltarusijai. Užbėgant į priekį, galima pasakyti, kad 1939 m. Sovietų Sąjungai nutarus Vilnių grąžinti Lietuvai, tarp tautinės orientacijos baltarusių kilo nusivylimas ir nepasitenkinimas, kartu ir antilietuviškos nuotaikos². Reikia taip pat pastebėti, kad tuo metu kaip tik tautiškai mąstanti baltarusių inteligentija labai nukentėjo nuo sovietinės valdžios represijų.

1939 m. rugsėjo 1 d. nacių Vokietijai užpuolus Lenkiją, rugsėjo 17 d. į rytinę jos dalį čia gyvenančių baltarusių „vadavimo“ pretekstu įžengė Raudonoji armija. Po dviejų dienų „išvaduojamas“ ir Vilnius. Lietuvai atsirado vilčių, kad SSRS užleis Lietuvai pagal 1920 m. sutartį jai pripažintą teritoriją.

Tačiau Maskva nesirengė to daryti – juk pagal Vokietijos ir SSRS 1939 m. rugpjūčio 23 d. nepuolimo sutarties (žinomos kaip Molotovo–Ribentropo sutartis) slaptają (pirmąją) protokolą Lietuva turėjo priklausyti Vokietijos įtakos sferai. Traktuojamus kaip Vakarų Baltarusijos teritoriją, Vilnių ir Vilniaus kraštą buvo rengiamasi prijungti prie Baltarusijos SSR. Maskvos laikraščiuose pasirodė pranešimų apie Vilniuje vykstančius darbo žmonių mitingus, reikalaujančius prijungti Vilnių prie Baltarusijos SSR³.

Padėtis pasikeitė, kai rugsėjo 28 d. naktį Maskvoje pasirašoma Vokietijos ir SSRS sienų ir draugystės sutartis, ir Vokietija sąjungininkės naudai atsisako pretenzijų į Lietuvą. Sku-

¹ Gimžauskas E. *Baltarusių veiksnys formuojant moderniosios Lietuvos valstybės teritoriją: etnopolitinis, politinis, geopolitinis aspektai (1915–1923). Daktaro disertacijos santrauka*. Vilnius, 2001, p. 24.

² Mazko E. *Tautinio sąmonėjimo ir valstybingumo link. Vilnius ideologinėse baltarusių koncepcijose // Darbai ir dienos, VDU, t. 40, 2004, p. 295, 297.*

³ Truska L., Kancevičius V. *Lietuva Stalino ir Hitlerio sandėrio verpetuos*. Vilnius, Mintis, 1990, p. 61.

biai iškviestam į Maskvą Lietuvos užsienio reikalų ministrui Juozui Urbšui pateikiama pasirašyti Vilniaus ir Vilniaus srities Lietuvos Respublikai perdavimo ir Lietuvos–Sovietų Sąjungos savitarpio pagalbos sutartį, pagal kurią Lietuvai grąžinamas Vilnius ir siauras teritorijos į rytus nuo miesto ruožas, maždaug penktoji dalis Vilniaus krašto, kuris jai buvo pripažintas pagal 1920 m. sutartį. Kita krašto dalis liko Baltarusijoje. Sutartis pasirašyta 1939 m. spalio 10 d. Prie šios sutarties spalio 27 d. buvo pridėtas papildomas protokolas. Jo pirmajame straipsnyje nustatyta nauja Lietuvos ir SSRS siena, o trečiajame pažymėta, kad šis protokolas pakeičia 1920 m. liepos 12 d. sutarties antrąjį straipsnį. Taip ir buvo nustatyta tarpvalstybinė siena¹.

Lietuvos visuomenė valstybei jos sostinę grąžinusią sutartį sutiko palankiai, tačiau glumino tai, kad Sovietų Sąjunga pasiliko nemažus Vilniaus krašto plotus, kuriuose autochtonai lietuviai tuo metu dar sudarė gyventojų daugumą.

Baltarusijai atitekusios Vilniaus krašto dalies lietuviškų vietovių gyventojai prašė sovietinės vadovybės priskirti juos prie Lietuvos valstybės. Nuspręsta organizuoti Baltarusijai priskirtų Švenčionių, taip pat Adučiškio, Astravo, Vydžių, Varanavo, Rodūnios ir kitų pasienio rajonų gyventojų apklausą dėl juose gyvenančių lietuvių noro persikelti į Lietuvą arba dėl šių rajonų atidavimo Lietuvos valstybei. Apklausą vyko 1940 m. birželio viduryje, t. y. tuo metu, kai SSRS jau buvo įteikusi Lietuvai ultimatumą ir vyko laipsniška Lietuvos aneksija. Tų rajonų lietuviai balsų dauguma nusprendė keltis į Lietuvą. Susidarė gana sudėtinga politinė padėtis, kurios atomazga įvyko 1940 m. rugpjūčio 3 d., kai SSRS Aukščiausioji Taryba patvirtino „Lietuvos Sovietų Socialistinės Respublikos“ priėmimą į SSRS, kartu patvirtino ir Baltarusijos SSR pasiūlymą perduoti Lietuvos Tarybų Socialistinei Respublikai Švenčionių raj. vakarinę dalį ir Vydžių, Adučiškio, Astravo, Varanavo ir Rodūnės rajonų dalis, kuriose didžioji gyventojų dalis yra lietuviai. Pasiūlymas įvykdytas tik iš dalies. Baltarusijos delegacija nesutiko priskirti Lietuvai lietuviškos Astravo rajono Gervėčių apylinkės, motyvuodama tuo, kad ši lietuviška apylinkė yra apsupta baltarusių tautybės gyventojų ir gerokai nutolusi nuo Lietuvos Respublikos sienų².

1940 m. spalio 1–2 d. Gardine svarstant Lietuvos ir Baltarusijos SSR sienos klausimą, Lietuvos delegacijai pavyko atgauti Švenčionių rajono rytinę dalį, Adučiškį, Druskininkus, Dieveniškės su aplinkiniais lietuviškais kaimais. Ar toks Baltarusijos „dosnumas“ nebuvo inspiruotas Maskvos – atviras klausimas. Kitos lietuvių gyvenamos vietovės liko Baltarusijoje. Nustatyta nauja Lietuvos ir Baltarusijos SSR siena, kuri kaip valstybinė Lietuvos Respublikos siena tebegalioja ir dabar³.

Akivaizdu, kad Lietuvos ir Baltarusijos valstybių sienos formavimą tam tikru mastu lėmė galingų kaimyninių valstybių interesai ir vadovų valia, nedaug atsižvelgianti į istorinius ir teisinius kriterijus, gyventojų tautybę ir lūkesčius. Galima taip pat manyti, kad po 1940 m. Lietuvai atstovaujantiems „tarybiniais pareigūnams“ trūko mūsų šalies interesų supratimo, atsakomybės ir pastangų.

Baltarusijos pusėje likusių lietuviškų etninių žemių gyventojai lietuviai, kaip ir Lenkijos okupacijos metais, stengėsi išlaikyti savo tautiškumą, puoselėjo viltį tapti Lietuvos valstybės piliečiais. Tačiau tokio nusistatymo laikytis už valstybinės sienos likusiems Baltarusijos lietuviams buvo nepaprastai sunku. Ne vien jiems – po Lietuvos aneksijos ne lengviau buvo ir atgautų lietuviškų vietovių gyventojams. Sovietinei valdžiai rūpėjo ne užtikrinti tautų lygiateisiškumą, bet slopinti lietuviybę, dabar jau ne tik lenkinant, bet ir rusinant kraštą, viešąjį gyvenimą orientuojant į rusų kalbą. SSRS okupacijos laikotarpiu atvyko daug baltarusių, ukrainiečių ir rusų, kurie nebuvo Lietuvos autochtonai. Tokia situacija truko visą sovietmetį, per jį lietuviybė patyrė ne mažesnių nei per Lenkijos okupacijos laikotarpį nuostolių.

¹ Lopata R., *Sirutavičius V. Lietuvos ir Sovietų Rusijos (Sovietų Sąjungos) sutartys // Svarbiausios Lietuvos Respublikos tarpvalstybinės sutartys 1918–1995. Sud. V. Sirutavičius, E. Nekrašas, R. Lopata. Vilniaus universiteto leidykla, 1997, p. 12.*

² Pirockinas A. *Savanaudiškas dosnumas // Tiesa, 1991 m. liepos 17 d.; Lietuva ir Baltarusija: „... Būkime tokie, kokie buvome galingos LDK metais“. Kreipimasis į Lietuvos Prezidentą p. Algirdą Brazauską, į Baltarusijos Aukščiausiosios Tarybos pirmininką p. Stanislavą Šuškevičių, į visus baltarusius ir lietuvius. (30 parašų) // Lietuvos aidas, 1993 m. birželio 3 d.*

³ Žepkaitė R. *Lietuvos valstybės teritorijos, sienų, sostinės problemos (1919–1940) // Lietuvos rytai. Vilnius, Valstybinis leidybos centras, 1993, p. 176.*

Baltarusijai atitekusių lietuviškų vietovių lietuviai ir toliau neatsisakė siekio susijungti su Lietuvos valstybe. Po 1990 m. kovo 11-osios Lietuvos Nepriklausomybės Akto paskelbimo jie visas viltis dėjo į Lietuvos valstybės vyriausybę, buvo rašomi memorandumai, kreipimaisi, kuriais prašoma nepalikti likimo valiai senų lietuviškų etninių žemių krašto lietuvių, raginama ieškoti būdų, kaip tas vietoves grąžinti Lietuvai. Laukiamų rezultatų tai nedavė. Gervėčių krašto, kurį sudaro 17 didelių ir vieningų lietuviškų kaimų, žmonių susirinkime (1991 10 03) priimtame kreipimesi į Lietuvos valstybės vadovus Vytautą Landsbergį, Gediminą Vagnorių ir Algirdą Saudargą rašoma, kad tragiškų tautai sausio 13-osios įvykių metu Gervėčių krašto žmonės gynė Aukščiausiąją Tarybą, televizijos bokštą, aktyviai dalyvavo plebiscite dėl Lietuvos nepriklausomybės. Net sovietmečio stagnacijos laikais Gervėčių krašto žmonės rinko parašus dėl prisijungimo prie Lietuvos. Daugiau kaip 40 metų šis kraštas buvo niekinamas ir kartais net buvo draudžiama kalbėti gimtąja kalba. „Dabar mes sužinom, kad derybose su Baltarusijos Respublika net nekeliamas klausimas dėl Gervėčių krašto prijungimo, keitimo į nutautusius ar bent ypatingo statuso, apibrėžto sutartimis.“¹

Varanavo rajono lietuvių V. Landsbergiui ir G. Vagnoriui adresuotame Memorandume dėl Pietryčių Lietuvos lietuviškų vietovių, jų gyventojų grąžinimo Lietuvos Respublikai (1991 12 12) rašoma: „Gražiais lietuviškais pavadinimais, kaimuose ištisai lietuviškomis pavardėmis ir pravardėmis jų gyventojai lietuviybę išsaugojo carizmo laikais, kaip išgalėdami gynė ją nuo lenkiškųjų okupantų aršios želigovskijados metais. Mus palaikė broliška gudų tauta, kurios vakarinę dalį engė tie patys lenkų okupantai. /.../ Apie šios padangės lietuviškumą liudijo dar ir tai, kad čia iki šio šimtmečio 40-ųjų metų, per visą lenkmetį, lietuviškos inteligentijos su aukštuoju mokslu, kilusios iš vietos lietuviškų kaimų, bažnyt-kaimių, miestelių buvo daugiau negu kitų tautybių. O nepamirškime, kad lenkiška rytų Lietuvos administracija labai trukdė šviestis lietuviams gimtąja kalba.“² Memorandumą pasirašo Albinas Griška, Izidorius Šimelionis, Kazimieras Garšva.

Laiškuose iš Pelesos, Armoniškių, Varanavo ir kitų lietuviškų vietovių skundžiamasi tebesitęsiančia polonizacija, lietuviško mokyklinio švietimo, kultūrinės veiklos trukdžiais,

¹ Norime grįžti į Lietuvą // Voruta, 1991 m. gruodžio 1–15 d.

² Memorandumas dėl Pietryčių Lietuvos lietuviškų vietovių, jų gyventojų grąžinimo Lietuvos Respublikai // Voruta, 1992 m. sausio 15 d.

prašoma, kad dėl šių dalykų Lietuvos valdžia tartųsi su atitinkamomis Baltarusijos įstaigomis¹.

Ruošiantis užmegzti diplomatinius santykius su Baltarusija ir nustatyti sienas, buvo svarbu apsispręsti dėl pamatinės pozicijos. Teisiniu požiūriu tai galėjo būti 1920 m. liepos 12 d. Lietuvos taikos sutartimi su Rusija nustatyta Lietuvos valstybės rytinė siena. Sutartimi apibrėžtai teritorijai faktiškai tapti Lietuvos valstybės dalimi, kaip žinome, sutrukdė Lenkijos agresija prieš Lietuvą 1920 m. spalio mėnesį.

Teko spręsti sudėtingą klausimą – ar realu laikytis 1920 m. sutarties pozicijos dabar, atsižvelgiant į tai, kad ta sutartis buvo pasirašyta ne su Baltarusija, o su Rusija, kurios dalimi tada buvo Baltarusija? Dabar juk siekiame apibrėžti santykius su nepriklausoma Baltarusija. Tačiau esamoji siena su ja buvo nustatyta ne laisvu kaimyniniu sutarimu, o Kremliaus primesta, kaip riba, skirianti dvi „sajungines respublikas“ – LSSR ir BSSR. (Ši pastaba galioja ir 1939 m. Lietuvos ir SSRS sutarties papildomo protokolo trečiajam straipsniui.)

Esamosios sienos teisėtumą būtų įmanoma bandyti kvestionuoti tik abipusiu sutikimu. Nors nebuvo aišku, kokia dabartinės Baltarusijos pozicija sienų su Lietuva klausimu, galima buvo numatyti, kad Lietuvos noras tą sieną kvestionuoti, juo labiau koreguoti savo naudai, vestų į konfliktą su kaimynine valstybe, su kuria kaip tik siekiama gerų santykių. Nebuvo pamiršta ir jau minėta, trumpai egzistavusi BLR, kurios kai kurie veikėjai Vilnių ir Vilniaus kraštą laikė sava teritorija.

Be to, praėjus 70-čiai metų nuo 1920 m. sutarties pasirašymo, ja apibrėžtoje teritorijoje buvo naikinamas ir sparčiai nyko lietuviškumas, siaurėjo lietuviškai kalbančių ir norinčių lietuviais išlikti gyventojų sritys. Tai silpnino motyvą remtis 1920 metų sutartimi.

Todėl teko laikytis jau minėtos 1940 m. sienos, kuri, šiaip ar taip, tenkino dalį Lietuvos teritorinių siekių. Liko galimybė derėtis su baltarusiais dėl anapus valstybės sienos atsidūrusių lietuvių padėties, gal ir dėl nedidelių sienos korektyvų. Tačiau aplinkybės ir dėl šių dalykų tartis su baltarusiais buvo itin nepalankios. 1990–1991 metai buvo labai neramūs: pietrytiniuose rajonuose sumaištį kėlė lenkakalbiai autonomininkai, po šalį važinėjo sovietiniai kariškiai, užiminėdami įstaigų pastatus, bauginami gyventojus. Ypač neramus pasienio su Baltarusija ruožas, kuriame buvo terorizuojami Lietuvos pasienio kontrolės postų pareigūnai, deginami jų nameliai. 1991 m. gegužės 19 d. Šalčininkų rajono Krakūnų pasienio kontrolės poste naktį nušautas posto pamainos vadas Gintaras Žagunis.

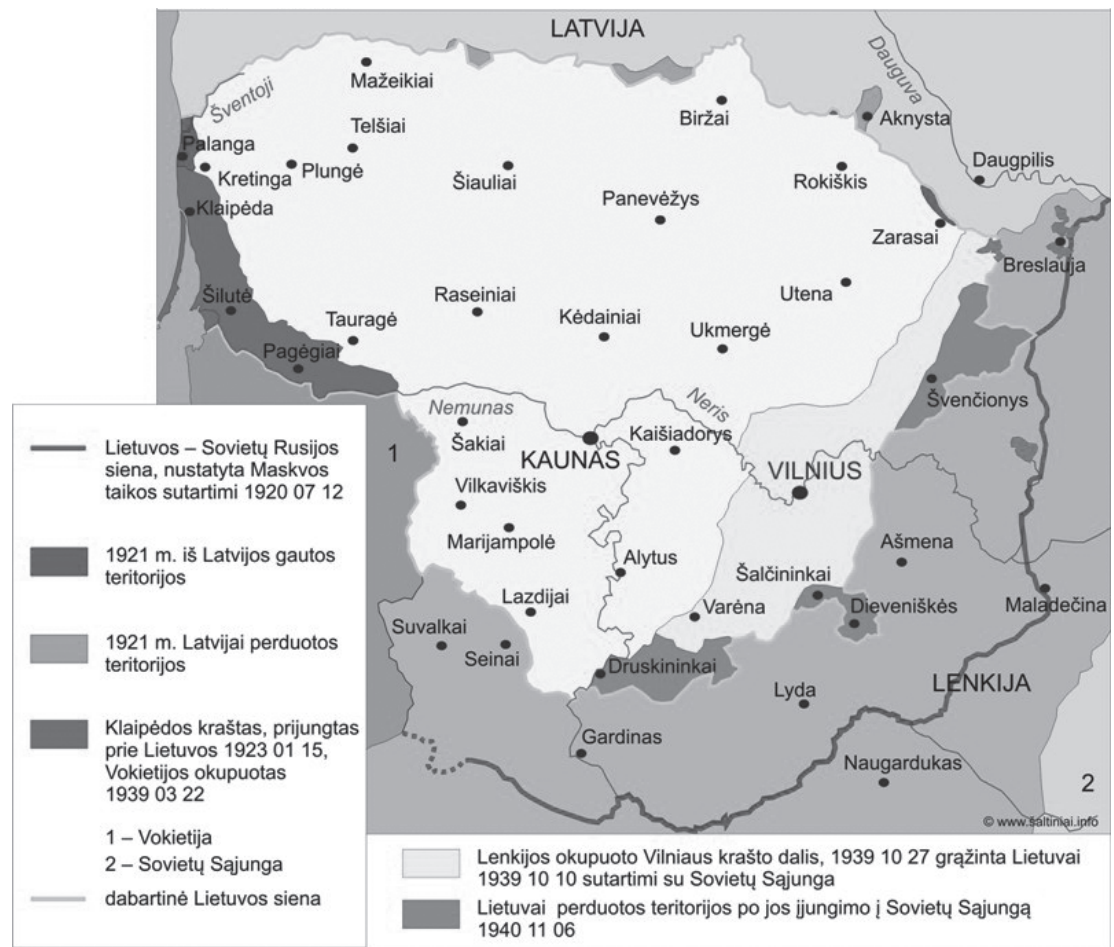
Nebuvo aiškus Baltarusijos kaip valstybės politinis veidas. Artėjo rinkimai, per kuriuos galėjo pasikeisti politinių jėgų santykis nebūtinai geros kaimynystės su Lietuva naudai. Buvo požymių, rodančių, kad pradedama lošti „baltarusiška korta“. Dar M. Gorbačiovo „pertvarkos“ metais, aiškėjant Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo galimybei, buvo girdimi iš Kremliaus ateinantys išpėjimai ir gąsdinimai, esą, jei Lietuva išstos iš Sovietų Sąjungos, teksią kelti Vilniaus ir Klaipėdos priklausomybės klausimą.

Tai nebuvo visiškai nauja. Baltarusių inteligentija jau nuo seniau ieškojo savo tautinio tapatumo apibrėžties, savo vietos istoriniame laike ir erdvėje. Tokias paieškas lydėjo nacionalistinės nuotaikos su ženkliai antilietuvišku atspalviu. Reikšmingą vaidmenį šiame

Gervėčių Švč. Trejybės bažnyčios statyba. XIX a. pab. – XX a. pr. Adomo Daukšos nuotrauka. LCVA.

¹ Voruta, 1992 m. kovo 25 d.; 1992 m. gegužės 6 d.

Lietuvos sienos, nustatytos valstybinėmis sutartimis 1920–1940 m.

vyksme vaidina kai kurie baltarusių istorikai, aiškinantys, kad LDK buvusi baltarusiška valstybė, todėl istorinė *Litva* – tai Baltarusija, ne Lietuva, pastaroji tapatinama su Žemaitija. Baltarusija ir esanti pagrindinė LDK palikimo paveldėtoja, Vilniaus kraštas turįs priklausyti Baltarusijai, o Vilnius – būti laikomas Baltarusijos sostine.

Tokią nuostatą propagavo ir „Slavų soboru“ besivadinti organizacija, savo suvažiavime 1992 m. vasario 20 d. priėmusi rezoliuciją, kad Baltarusija turi istorines ir juridines teises paveldėti Vilniaus kraštą.

Baltarusijos spaudoje pasirodė aiškinimų, kad Antrojo pasaulinio karo metu Vilnius ir Vilniaus sritis neteisėtai perduoti „buržuazinei Lietuvai“, neatsiklausus baltarusių tautos valios („Sovetskaja Belorussija“, 1990 08 25). Pabrėžiama, jog tai Molotovo–Ribentropo pakto pasekmė, todėl, pripažįstant šį paktą neteisėtą, Vilniaus krašto priklausomybė turėtų būti iš naujo sprendžiama. Minimi įvairūs sprendimo variantai – nuo Vilniaus perdavimo Baltarusijai iki „nepriklausomo miesto“ statuso. Jeigu Vilnius taptų tokiu miestu ir jame veiktų krašto seimas dalyvaujant visoms tautinėms bendruomenėms, jis ir nuspręstų, kieno jurisdikcijai turi priklausyti miestas ir kraštas, – samprotaujama viename iš baltarusių laikraščių („Naša niva“, 1992, Nr. 5)¹.

Tokios ir panašios nuomonės buvo dėstomos ne tik spaudos puslapiuose, bet pasigirdavo ir iš politikų tribūnų. Lietuvai vos paskelbus nepriklausomybės atkūrimą, 1990 m. kovo 29 d., Baltarusijos Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas padarė pareiškimą teritorijos klausimais ryšium su Lietuvos „išėjimu iš SSRS“. Jeigu Lietuvos SSR išeis iš SSRS, – sakoma pareiškime, – netenka galios 1940 m. rugpjūčio 3 d. SSRS įstatymo punktas dėl Baltarusijos SSR Švenčionių rajono ir dalies Vydžių, Adutiškio, Astravo, Varanavo ir Rodūnės rajonų

¹ Vainius T. Naujausi baltarusių istorijos mokslo atradimai ir geopolitika // *Amžius*, 1993 m. birželio 26 – liepos 2 d.

Baltarusijos demokratinio judėjimo atstovai Vilniuje. 1990 m. Jono Juknevičiaus nuotrauka. LCVA.

teritorijos perdavimo Lietuvos SSR. „Ryšium su tuo, kas išdėstyta, – teigiama toliau, – būsime priversti primygtinai reikalauti sugrąžinti Baltarusijos SSR baltarusiškas žemes.“¹

Tenka prisiminti ir Baltarusijos užsienio reikalų ministro Piotro Kravčenkos žodžius, 1992 m. pasakytus „Reuters“ korespondentui, esą Vilniaus kraštas turi priklausyti Baltarusijai (dėl šių ministro žodžių ministerija turėjo atsiprašyti Lietuvos)².

Tačiau Baltarusijos politiniame gyvenime buvo ir kitokių nuomonių. Akivaizdus pavyzdys – Baltarusijos liaudies fronto „Adradženė“ Soimos valdyba, 1990 m. balandžio 3 d. pareiškusi, jog BSSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo pareiškimas nėra savarankiškas sprendimas, nėra padiktotas tikro rūpesčio dėl baltarusių tautos interesų. Ta aplinkybė, kad pareiškime išdėstyti teritoriniai reikalavimai siejami tik su Lietuvos išėjimu ar neišėjimu iš SSRS sudėties, rodo, kad tai tėra tik politinio šantažo būdas. BSSR AT Prezidiumo pareiškimo tikslas, – rašoma pareiškime, – yra ultimatyviu spaudimu sutrukdyti įgyvendinti Lietuvos Respublikos valstybinę nepriklausomybę, sukurti įtampas tarp Baltarusijos ir Lietuvos židinių, provokuoti tarpnacionalinę nesantaiką ir karinį įsikišimą.

1992 m. vasarį pradėjus darbą mišriai Lietuvos ir Baltarusijos sienų nustatymo komisijai, apie teritorines pretenzijas Lietuvai prabilo jau minėtas Baltarusijos užsienio reikalų ministras P. Kravčenka (1992 02 24). „Nesantaikos obuoliu“, kaip ir 1940 metais, tapo Druskininkų kurortas, trumpą laiką (1939 10–1940 08), žlugus Lenkijos valstybei, priklausęs Baltarusijai. Anuomet Lietuvos (jau – LSSR) naudai lėmė toks argumentas: geriausias Lietuvos kurortas Palanga yra draudžiamoje pasienio zonoje, tai apsunkina jo prieinamumą, todėl Lietuvos darbo žmonių poreikiams turi būti paliktas Druskininkų kurortas, kuriuo galės naudotis ir baltarusiai, nes sąjunginių respublikų sienos yra sąlyginės³.

Galiausiai pasitenkinta baltarusiška sanatorija „Baltarusija“ Druskininkuose. Be sanatorijos nebus diplomatinių santykių, – yra pareiškęs P. Kravčenka. Nesutarimai trukdė sienos delimitavimo eigą, be to, rodė ne tik Minsko, bet gal ir Kremliaus norą įverti Lietuvą į ginčus dėl Vilniaus priklausymo.

Į baltarusių teritorines pretenzijas, susilaikant nuo oficialių valdžios pareiškimų, buvo reaguojama lietuviškoje spaudoje, pateikiami tinkami joms atremti argumentai. Rašoma,

¹ Astikas A., Vainius T. Vilnių ir Vilniaus kraštą grąžinti Baltarusijai. Rusija į Lietuvą eis per Baltarusiją? // Amžius, 1993 m. gruodžio 4–10 d.

² Astikas A. Lietuva ir Baltarusija: praeitis, dabartis, ateitis // Amžius, 1993 m. rugsėjo 4–10 d.

³ Gližaitis A. Apie neteisėtą SSRS administracinio vieneto – LSSR ribų nustatymą // Voruta, 1997 m. lapkričio 22–30 d.

Deklaracijos pasirašymas. Vilnius, 1991 m. spalio 24 d. Jono Juknevičiaus nuotrauka. LCVA.

jog Baltarusija, reikšdama Lietuvai teritorines pretenzijas, turėtų paneigti 1920 m. liepos 12 d. Lietuvos taikos sutarties su Rusija, pagal kurią buvo nustatyta Lietuvos rytinė siena, teisinę galią. Sutartis neprieštaravo tarptautinei teisei ir 1921 m. kovo 8 d. buvo užregistruota Tautų Sąjungos sekretoriате. Vėliau nei Lietuva, nei Rusija (RSFSR, jos teisių perėmėja SSRS) nepriėmė jokio teisinio akto, liudijančio tos sutarties atsisakymą, nors lenkai spaudė tai daryti. SSRS AT 1940 m. rugpjūčio 3 d. aktas dėl Lietuvos priėmimo į SSRS sudėtį faktiškai naikino 1920 m. liepos 12 d. sutarties galią, bet jis nebuvo teisinis: Lietuva buvo įjungta į SSRS sudėtį panaudojus jėgą. Apie 1920 m. liepos 12 d. taikos sutartį Baltarusijoje kalbama nenoriai ar paprasčiausiai nutylima. Kaip jau minėta, kai kurie BLR atstovai vienu metu protestavo dėl teritorinio šios sutarties aspekto. Trūksta duomenų, rodančių, ar kokių nors pareiškimų darė BSSR (įkurta 1919 m. sausio 1 d.) vadovybė. Nors, tiesą sakant, ji ir negalėjo protestuoti be nurodymo iš Maskvos¹.

Amerikos lietuvių visuomenės veikėjas Algimantas Gureckas, detalai analizuodamas situaciją ir problemas, kurios neišvengiamai kiltų Lietuvai siekiant atgauti lietuvių gyvenamas Baltarusijos teritorijas, darė išvadą, jog „geriau pasilikti su dabartine Lietuvos–Gudijos siena, atsisakant pasirašyti bet kokius sienos pakeitimus Lietuvos nenaudai“².

1991 m. spalio 24 d. Vilniuje V. Landsbergis ir S. Šuškevičius pasirašė deklaraciją „Dėl Lietuvos Respublikos ir Baltarusijos Respublikos geros kaimynystės santykių principų“. Tų pačių metų gruodžio 2 d. Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba pripažino Baltarusijos Respubliką, o gruodžio 27 d. Baltarusijos Respublikos Aukščiausioji Taryba pripažino Lietuvos Respubliką. 1992 m. užmegzti diplomatiniai santykiai ir prasidėjo naujas dviejų kaimyninių valstybių santykių etapas.

Trumpai apibendrinant

Baltarusija, kaip ir Ukraina, tapdama nepriklausoma valstybe, užbaigė pokomunistinės Europos politinio žemėlapiu formavimą. Šioms šalims tapus nepriklausomomis valstybėmis, į politikos sceną išėjo visi pagrindiniai Rytų Europos istorinės dramos veikėjai. Tapo apibrėžtesnė Lietuvos geopolitinė situacija Rusijos ir Lenkijos atžvilgiu. Istoriniu, kultūriniu

¹ Astikas A. *Lietuva ir Baltarusija: praeitis, dabartis, ateitis* // *Amžius, 1993 m. rugpjūčio 28 – rugsėjo 3 d.*

² Gureckas A. *Pastabos dėl Sovietų Sąjungos teritorinių reikalavimų Lietuvai ir Lietuvos sienos su Gudija* // B. Kužmicko archyvas.

ir tautiniu požiūriais Lietuvos ir Baltarusijos ryšiai su Lenkija daug kuo analogiški – metų metus gyvenome toje pačioje valstybėje, kurioje ženkliai dominavo lenkiška kultūra. Jeigu kiltų kokių nesklandumų ir įtampų su mūsų pietvakarių kaimyne, pavyzdžiui, dėl lenkiškai kalbančių mažumų padėties, Lietuva ir Baltarusija galbūt galėtų laikytis vienodos pozicijos.

Panašus santykis ir su Rusija, kurios imperinės – pradžioje carinės, po to sovietinės – valstybės dalimi, nors ir skirtingomis aplinkybėmis, buvo ir Lietuva, ir Baltarusija. Šiai tapus nepriklausoma, Lietuva rytuose ir pietuose ribosis ne su didžiosios imperijos dalimi, o su suverenia, savo politinio veido ieškančia valstybe. Kaip tai vyks, daug priklausys nuo to, ar naujoji valstybė gebės atitrūkti nuo Rusijos, ar nuo jos politinio palikimo poveikio. Alternatyva tam poveikiui – orientacija į vakarietiškus politinio gyvenimo standartus. Lietuvos interesus ir kaimyniška pareiga yra skatinti ir remti tokią orientaciją. Tai svarbi geros kaimynystės sąlyga.

JUOZAS ŽILYS

1992 M. BIRŽELIO 14 D. REFERENDUMO ISTORINĖS POLITINĖS PRIELAIDOS

II. OKUPACINĖS KARIUOMENĖS KLAUSIMAS POLITINIUOSE, TEISINIUOSE KONTEKSTUOSE ATKŪRUS NEPRIKLAUSOMYBĘ 1990–1992 METAIS

1990 m. kovo 11 d. Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos aktais paskelbus Nepriklausomybės atkūrimą, nedelsiant pradėtos įgyvendinti Sąjūdžio programinės nuostatos, kuriomis rėmėsi Sąjūdžio remti kandidatai į Aukščiausiosios Tarybos deputatus. Sąjūdžio rinkiminė programa (apie ją rašyta ankstesniame straipsnyje) buvo nebekvestionuojamas politinis orientyras, kuriam pritarė Lietuvos žmonės. Taip buvo nubrėžtos politinės veiklos gairės, kurių privalėjo laikytis Tautos įsteigtoji atstovaujamoji valdžia – Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba ir jos suformuota Vyriausybė.

Šiuo atveju bent fragmentiškai prisimintini svarbiausieji Aukščiausiosios Tarybos dokumentai, kuriais buvo išreikšta Lietuvos parlamento pozicija dėl SSRS ginkluotųjų pajėgų Lietuvos Respublikoje statuso ir orientacija į tai, kad šių pajėgų nebeliktų Lietuvoje.

Jau 1990 m. kovo 12 d. Aukščiausioji Taryba priėmė nutarimą, kuriame, remdamasi Lietuvos Respublikos Laikiniu Pagrindiniu Įstatymu, išaiškino, kad 1967 m. spalio 12 d. TSRS visuotinės karinės prievolės įstatymas Lietuvos Respublikos piliečiams negalioja¹. Nustačius, kad visos valstybinės įmonės, įstaigos ir organizacijos pereina Lietuvos Respublikos jurisdikcijai², konstituciškai buvo pagrįstas ir Aukščiausiosios Tarybos sprendimas nutraukti SSRS gynybos ministerijos karinių komisariatų, kaip svetimos valstybės įstaigų, esančių Lietuvos Respublikos teritorijoje, veiklą³.

1990 m. kovo 13 d. Aukščiausiosios Tarybos kreipimesi į SSRS Aukščiausiosios Tarybos pirmininką konstatuojama, kad nuo 1940 m. birželio 15 d. SSRS ginkluotųjų pajėgų dalinių buvimas Lietuvos teritorijoje neturėjo ir dabar neturi teisinio pagrindo, ir, vadovaujantis tebegaliojančia 1920 m. liepos 12 d. Lietuvos taikos sutartimi su Sovietų Rusija, SSRS vyriausybė kviečiama pritarti jos pasiūlymui artimiausiu ir abiem šalims palankiu metu pradėti derybas dėl karinių dalinių statuso, dislokavimo ir visiško išvedimo iš Lietuvos Respublikos teritorijos. Orientuotasi į tai, kad kol šie klausimai nebus išspręsti, SSRS ginkluotosios pajėgos, vidaus, valstybės saugumo ir pasienio kariuomenė neturėtų vykdyti manevrų, perdislokuoti ir didinti esamo kontingento. Kartu pastebėta, kad Respublikos

¹ Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios (toliau – Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios), 1990, Nr. 9-233.

² Ten pat, 1990, Nr. 9-235.

³ Ten pat, 1990, Nr. 9-242.

Vyriausybė rūpinsis SSRS ginkluotųjų pajėgų karių, karininkų ir jų šeimų saugumu Lietuvoje, ir pareiškta, kad „Lietuvos žmonės ir Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba nori, kad už Lietuvos ribų esantys Lietuvos piliečiai – kareiviai, karininkai ir jų šeimos – būtų apsaugoti ir nedelsiant sugrąžinti į Lietuvą“¹.

1990 m. kovo 19 d. Aukščiausiosios Tarybos pareiškimе akcentuota, kad SSRS armija įžengė į Lietuvą 1940 m. birželio 15 d. kaip SSRS agresijos įrankis ir okupuojanti jėga. Ligi šiol šie daliniai naudoja Lietuvos Respublikos teritoriją, akvatoriją bei oro erdvę be jokių susitarimų su Lietuvos Vyriausybe. Priminta, kad jų buvimas Lietuvoje yra žalingas ekonominiu, ekologiniu, psichologiniu bei politiniu požiūriu ir sudaro vyriausybės problemą, kuri turėtų būti sprendžiama. Kadangi Lietuvoje būta radikalių nusiteikimų SSRS kariuomenės atžvilgiu, Aukščiausioji Taryba, kreipdamasi į Lietuvos gyventojus, pareiškė, kad „patys kariškiai ir jų šeimos čia niekuo dėti. Jų nedera užkabinėti, įžeidinėti, puoselėti jiems kokio nors priešiško. Būkime jiems draugiški ir mandagūs, tada ir išsiskirsime, neminėdami vieni kitų bloguoju.“²

Okupacinės kariuomenės išvedimo iš Lietuvos teritorijos klausimas buvo keliamas daugelyje kitų Aukščiausiosios Tarybos dokumentų, kuriais buvo kreipiamasi į Vakarų valstybių parlamentus, vyriausybes ir politinius veikėjus. Lietuvos parlamento suformuotos politinės nuostatos atsispindėjo Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko, atkuriamos diplomatinės tarnybos veiksmuose. Aktualija kryptingai kelta jau pirmuosiuose konsultaciniuose pasitarimuose su SSRS politinės vadovybės, o vėliau – su Rusijos Federacijos atstovais. Kariuomenės statusas buvo vienas pagrindinių tarpvalstybinių derybų objektas nuo tada, kai jos buvo inicijuojamos, ir tada, kai pradėta tartis dėl šių karinių dalinių teisinio apibrėžimo³.

1990 m. rudenį okupacinė kariuomenė, reikšdama agresyvęjančią SSRS politiką Baltijos valstybių ir išskirtinai Lietuvos atžvilgiu, ėmėsi vis brutalesnių veiksmų. Buvo grobiami ir užimami valstybinės paskirties pastatai, kiti objektai, plėstas karinis, politinis teroraras. Visa tai rodė, kad pradėdama atvira karinė agresija. Tokia įvykių raida paskatino Aukščiausiąją Tarybą kreiptis į šalis – Europos saugumo ir bendradarbiavimo pasitarimo nares⁴.

Karinė bazė Mickūnuose. 1992 m. Viktoro Kapočiaus nuotrauka. LCVA.

¹ Ten pat, 1990, Nr. 9-234.

² Ten pat, 1990, Nr. 9-255.

³ Plačiau apie tai žr.: Stankevičius Č. V. Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos vadovaujamos derybos su Maskva įgyvendinant Lietuvos Nepriklausomybę. Vilnius, Lietuvos Respublikos Seimo kanceliarija, 2011.

⁴ Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1990, Nr. 33-794.

Kreipimesi atkreiptas Europos šalių dėmesys, kad okupacinės SSRS pajėgos, kol jos dar dislokuojamos Lietuvoje, taip pat Latvijoje ir Estijoje, tarptautinėse sutartyse turi būti laikomos SSRS kariuomene, laikinai esančia Europos teritorijoje už SSRS ribų. Tada priminta ir prašyta, kad Europos šalys patvirtintų savo ištikimybę Baltijos šalių 1940 m. ginkluoto užgrobumo, pakartoto 1944–1945 m., ir jų prievartinės aneksijos – inkorporavimo į SSRS sudėtį – nepripažinimo principą. Perspėta, kad visų tarptautinių susitarimų su SSRS atvejais, kai gali būti paliestos suverenos Lietuvos Respublikos teisės, reikalingas didelis atidumas dėl galimų SSRS ketinimų ir vėl, kaip Molotovo laikais, nesiskaityti su tautų teisėmis.

1991 m. sausio 13 d. tragiški įvykiai parodė, kokias grėsmes Lietuvos valstybei ir jos žmonėms kelia okupacinė kariuomenė. To laikotarpio Aukščiausiosios Tarybos, Vyriausybės politiniuose dokumentuose atsispindi ne tik bendro pobūdžio situacijos vertinimai, bet ir konkretūs valstybės uždaviniai ir, išimtinai, – spręsti SSRS kariuomenės buvimo Lietuvoje klausimą. Demokratiškai išrinkta Lietuvos valdžia 1991 m. sausio 15 d. kreipėsi į Jungtines Tautas, prašydama apginti, ir primygtinai reikalavo, „kad būtų nedelsiant atsiųsta Jungtinių Tautų komisija, kuri stebėtų dabartinę krizę ir parengtų Saugumo Tarybai bei Generalinei Asamblėjai pranešimą, kaip būtų galima atstatyti teisėtą tvarką, teisingumą ir tikrąją taiką mūsų kenčiančioje Tėvynėje“¹. Pasaulio valstybių buvo prašoma nedelsiant pripažinti, kad SSRS užpuolė kitą valstybę – suverenią Lietuvos Respubliką². 1991 m. sausio 18 d. Aukščiausiosios Tarybos proteste, adresuotame SSRS Prezidentui M. Gorbačioviui ir SSRS Aukščiausiajai Tarybai, pareikšta, kad visa atsakomybė už SSRS ginkluotųjų pajėgų veiksmus ir jų padarinius teks tiems, kas davė nurodymą ir įvykdė prieš Lietuvos Respubliką karinę agresiją, ją toliau eskaluoja³.

1991 m. sausio 28 d. Aukščiausioji Taryba paskelbė pareiškimą „Dėl agresijos prieš Lietuvą plėtimo ir karinės diktatūros grėsmės TSR Sąjungoje“. Taip sureaguota į SSRS Prezidento 1991 m. sausio 26 d. įsaką ir nepaskelbtus SSRS gynybos ir vidaus reikalų ministrų įsakymus, kuriais leista saugumo tarnyboms, reguliarioms ir vidaus kariuomenėms ištisą parą su sunkiąja šarvuota ginkluote patruliuoti miestuose, veržtis į bet kurias patalpas, ieškoti „nusikaltėlių“. Naujų pavojų akivaizdoje vėl kreiptasi į pasaulio tautų bendriją, į didžiąsias demokratines valstybes ir Jungtines Tautas prašant ryžtingai užkirsti kelią ginkluotai prievartai bei diktatūrai ir primenant, kad „grėsmė kyla ne vien Baltijos valstybėms ir TSRS tautoms, bet ir pasaulio civilizacijai. Laisvę ir demokratiją būtina apginti, kol nevėlu.“⁴

Tuo metu pradėtas aktualizuoti ne tik SSRS ginkluotųjų pajėgų buvimo Lietuvos teritorijoje teisėtumo ir šios kariuomenės išvedimo iš Lietuvos klausimas, bet ir žalos, kurią patyrė valstybė ir žmonės dėl šių karinių dalinių veiklos, problema. Štai jau 1991 m. sausio 18 d. Aukščiausioji Taryba priėmė nutarimą „Dėl okupacinės kariuomenės padarytų nuostolių Lietuvos Respublikos ūkiui ir gyventojams“⁵. Miestų ir rajonų savivaldybėms buvo pavesta registruoti ir įvertinti okupacinės kariuomenės padarytus nuostolius pagal Vyriausybės nustatytą tvarką.

Tų pačių metų birželio 4 d. Aukščiausioji Taryba priėmė dar vieną aktą – nutarimą „Dėl 1940–1991 m. TSRS padarytos žalos Lietuvos Respublikos ir jos gyventojams atlyginimo“⁶. Šiuo aktu siekta atstatyti 1940–1991 m. Lietuvos gyventojų pažeistas nuosavybės teises, nustatyti jiems padarytą žalą, kai okupacijos laikotarpiu buvo naikinami ir įkalinami nekalti Lietuvos gyventojai, neteisėtai nusavinamas, naikinamas, išvežamas Lietuvos Respublikai ir žmonėms priklausantis turtas, prievarta griauamos ūkio struktūros, vykdoma priverstinė kolektyvizacija. Vyriausybei pavesta pateikti Lietuvos Respublikos Valstybinei delegacijai tarpvalstybinėms deryboms su SSR Sąjunga paskaičiavimus, kurie pagrįstų 1940–1991 m. SSRS padarytos žalos dydį. Valstybinė derybų delegacija įpareigota oficialiai iškelti Sovietų Sąjungai klausimą dėl žalos atlyginimo.

¹ *Ten pat*, 1991, Nr. 3-77.

² *Ten pat*, 1991, Nr. 3-65.

³ *Ten pat*, 1991, Nr. 3-85.

⁴ *Ten pat*, 1991, Nr. 4-114.

⁵ *Ten pat*, 1991, Nr. 3-83.

⁶ *Ten pat*, 1991, Nr. 17-456.

Po muitininkų ir policininkų žudynių Medininkų poste 1991 m. liepos 31 d. naktį Aukščiausioji Taryba kreipėsi į visas pasaulio demokratines valstybes, „prašydama imtis neatidėliotinių veiksmų, kad KGB ir visos kitos TSRS represinės struktūros būtų nedelsiant išvestos iš Lietuvos Respublikos teritorijos ir tuo pašalinta grėsmė taikai bei žmonių saugumui“¹. Rugpjūčio 19 d. Rusijoje pradėto karinio pučo metu Lietuvos parlamentas reikalauja, kad SSRS vyriausybė, prisimindama ankstesnius įsipareigojimus didinti pasitikėjimą tarp Lietuvos Respublikos ir Sovietų Sąjungos, „tuoj pat pradėtų išvesti ir nedelsdama išvestų iš Lietuvos Respublikos teritorijos visas įvestas ar sukurtas Sovietų Sąjungos karines-represines struktūras: visus KGB organus ir padalinius; visus desantinius ir specialiosios paskirties dalinius; visus SSRS vidaus kariuomenės dalinius“. Vyriausybė įpareigojama nedelsiant imtis veiksmų, kad šios ir kitos represinės struktūros būtų išformuotos ir jų veikla Lietuvoje nutraukta².

Kariniam pučui pralaimėjus Maskvoje, tarptautinėje bei vidaus politinėje aplinkoje formuojantis iš esmės naujai politinei situacijai, Aukščiausioji Taryba dar labiau suaktyvino pastangas spręsti okupacinės kariuomenės klausimą. Lietuvos valstybės tarptautinis pripažinimas sudarė politines teisines prielaidas valstybės institucijoms ryžtingiau kelti šią aktualiją visais tarptautinės politikos lygiais.

Rugpjūčio 27 d. Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba pareikalavo iš Sovietų Sąjungos, kad ji suderintais su Lietuvos Respublika terminais visiškai išvestų SSRS sausumos kariuomenės, karinio jūrų laivyno, karinių oro pajėgų, raketinės ir visų kitų kariuomenės rūšių dalinius. Prašyta JAV, Jungtinės Didžiosios Britanijos ir Šiaurės Airijos Karalystės bei Prancūzijos Respublikos vyriausybių ryžtingai paremti Lietuvos Respublikos reikalavimą³.

Jungtinių Tautų Generalinėje Asamblėjoje 1991 m. rugsėjo 17 d., kai Lietuvos Respublika buvo priimta šios organizacijos nare, Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkas Vytautas Landsbergis kalbėjo: „Mes norime praplėsti nebranduolinės ir didelio pasitikėjimo zonas, todėl reikalaujame išvesti iš mūsų teritorijos visą joje neteisėtai esančią svetimą kariuomenę; mes neturime jokio priešiško ir nejaučiame keršto nė vienam kaimynui; mes norime sukurti demokratinę valstybę, kurioje visiems pakaks vietos ir bus apsaugota laisvė.“⁴

Baltijos valstybių pozicija dėl buvusios SSR Sąjungos ginkluotųjų pajėgų statuso

Lietuvos valstybės politinės nuostatos dėl SSRS kariuomenės besąlygiško ir neatidėliotino išvedimo ir žalos atlyginimo buvo derinamos su Estijos, Latvijos vadovybėmis, deklaruotos Baltijos Valstybių Tarybos, Baltijos Asamblėjos politiniuose dokumentuose (pareiškimuose, komunikatuose, rezoliucijose, sprendimuose, susitarimuose, pranešimuose).

Baltijos Valstybių Tarybos siūlymu 1990 m. gruodžio 1 d. buvo sušauktas Lietuvos, Estijos ir Latvijos Aukščiausiųjų Tarybų posėdis. Priimtame kreipimesi pasaulio šalių parlamentai kviečiami prisidėti, kad būtų nustatyti suderinti terminai SSRS kariuomenei išvesti iš Lietuvos, Estijos ir Latvijos teritorijų, kartu užtikrinant jos nesikišimą į Baltijos šalių reikalus, ir kad nebranduolinė Šiaurės Europos zona taip pat apimtų Lietuvos, Estijos ir Latvijos teritorijas⁵. Kreipimesi į IV SSRS liaudies deputatų suvažiavimą bendrojo posėdžio dalyviai valingai pasisakė prieš „Tarybinės armijos buvimą Lietuvos, Estijos ir Latvijos respublikų teritorijose ir TSRS ginkluotųjų pajėgų kišimąsi į /.../ valstybių vidaus reikalus“. Dokumente pareikšta nuomonė, kad kol kariuomenė bus visiškai išvesta, jos statusas, taip pat socialinis kariškių ir jų šeimų narių aprūpinimas turi būti nustatytas tarpvalstybiniais Baltijos šalių ir SSRS susitarimais⁶.

1991 m. spalio 5 d. Vilniuje posėdžiavusi Baltijos Valstybių Taryba SSR Sąjungai primygtinai pasiūlė nedelsiant pradėti išvesti SSRS kariuomenę iš Lietuvos, Estijos ir Latvijos;

¹ *Ten pat*, 1991, Nr. 23-607.

² *Ten pat*, 1991, Nr. 25-660.

³ *Ten pat*, 1991, Nr. 25-672.

⁴ Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo dokumentų rinkinys (toliau – Dokumentų rinkinys). 4. Vilnius, Valstybinis leidybos centras, 1992, p. 398.

⁵ *Išvien. Baltijos Valstybių Taryba. 1990–1992 m. dokumentai. Vilnius, 1997, p. 41.*

⁶ *Ten pat*, p. 43.

Iš kairės: Arnoldas Riuitelis, Anatolijus Gorbunovas ir Vytautas Landsbergis po dokumentų pasirašymo Baltijos valstybių Aukščiausiųjų Tarybų deputatų bendrame posėdyje. 1990 m. gruodis. Elta.

pirmiausia pradėti išvežti atominį ginklą ir puolamojo pobūdžio kariuomenę, panaikinti karinių apygardų struktūras Baltijos valstybių teritorijose; iki 1991 m. gruodžio 1 d. išvesti SSRS kariuomenę, taip pat panaikinti visas su šios kariuomenės buvimu susijusias struktūras Baltijos valstybių sostinėse Vilniuje, Taline ir Rygoje; su Baltijos valstybėmis suderintais trumpiausiais terminais išvesti iš Lietuvos, Estijos ir Latvijos teritorijų visų rūšių SSRS kariuomenės dalinius, taip pat išeiti iš Baltijos valstybių teritorijose esančių karinių oro, jūrų ir jūrų pėstininkų bazių; nedelsiant išspręsti kariškių ir jų šeimų, persikeliančių į SSRS teritoriją, socialinio aprūpinimo klausimus. Baltijos Valstybių Taryba kvietė Vakarų valstybes suteikti SSR Sąjungai finansinę paramą iš Baltijos šalių teritorijų išvedamos SSRS kariuomenės kariškių socialinėms problemoms spręsti¹.

1992 m. sausio 5 d. Baltijos Valstybių Taryba kreipėsi į Nepriklausomų Valstybių Sandraugos šalis ir ragino nedelsiant pradėti išvesti kariuomenę iš Rygos, Talino ir Vilniaus, taip pat apskritai iš Latvijos, Estijos ir Lietuvos; kuo skubiau atšaukti iš Baltijos valstybių teritorijų savo piliečius, tarnaujančius buvusios SSRS ginkluotosiose pajėgose, ir neleisti siųsti savo piliečių atlikti karinės tarnybos Baltijos valstybių teritorijoje².

Kovo 16 d. Baltijos Valstybių Taryba pareiškė, kad ji kategoriškai prieštarauja ir prieš buvusios SSRS pasienio kariuomenės tolesnį buvimą nepriklausomų valstybių suverenioje teritorijoje, nes tai trukdo įgyvendinti Lietuvos, Estijos ir Latvijos valstybinės sienos apsaugą pačių Baltijos šalių jėgomis. Pažymėta, kad Lietuva, Estija ir Latvija reikalauja natūrinės kompensacijos už Sovietų Sąjungos 1940 m. užgrobta ginkluotę ir karinį jų armijų turtą, kuris reikalingas jų gynybiniam pajėgumui atkurti, bei kompensacijos už kitokią buvusios SSRS kariuomenės Baltijos valstybių teritorijoje padarytą žalą. Taryba pažymėjo, kad ketinimas didelę dalį kariuomenės, išvedamos iš Vidurio ir Rytų Europos, taip pat iš Baltijos valstybių, įkurdinti prie pat Lietuvos, Estijos ir Latvijos sienų neatitinka regioninio ir Europos saugumo stiprinimo, įtempimo mažinimo ir pasitikėjimo zonų kūrimo politikos³.

Beje, Lietuva buvo parengusi dokumento projektą „Dėl sovietų kariuomenės Baltijos valstybėse nebuvimo“, Latvija – „Dėl SSRS armijos išvedimo“. V. Landsbergio vadovau-

¹ *Ten pat*, p. 67.

² *Ten pat*, p. 72.

³ *Ten pat*, p. 74–75.

jama Lietuvos delegacija laikėsi nuomonės, kad sovietinės kariuomenės padėtis Baltijos valstybėse negali būti derybų objektu, jos buvimas nelegalus ir derybos tik legalizuotų SSRS armijos buvimą. Armijos išvedimas turi prasidėti nedelsiant ir tęstis ne ilgiau kaip iki metų pabaigos. Latvijos atstovų nuomone, sovietinės armijos statuso klausimas galėjo būti derybų objektu ir būtina nustatyti realų išvedimo terminą. Anatolijus Gorbunovas pasiūlė dvejus metus, Gediminas Vagnorius – nustatyti visiško kariuomenės išvedimo terminą iki 1993 metų¹.

Gegužės 31 d. į sesiją susirinkusi Baltijos Asamblėja vėl kreipėsi į visus parlamentarus ir tarpparlamentines organizacijas, Europos saugumo ir bendradarbiavimo konferenciją, kad valstybių vadovų pasitarimo Helsinkyje dokumentuose būtų suformuluoti šie principai: 1) valstybė – Europos saugumo ir bendradarbiavimo konferencijos narė turi nedelsdama vykdyti kitos šalies – Europos saugumo ir bendradarbiavimo konferencijos narės reikalavimus nedelsiant ir besąlygiškai išvesti savo kariuomenę iš šios šalies teritorijos, priešingu atveju ji bus laikoma pažeidžiančia Europos saugumo ir bendradarbiavimo konferencijos principus; 2) valstybės – Europos saugumo ir bendradarbiavimo konferencijos dalyvės laikys, kad kariuomenė, neteisėtai esanti kitos valstybės – Europos saugumo ir bendradarbiavimo konferencijos narės teritorijoje, kelia grėsmę regiono saugumui bei stabilumui, ir laikys šį regioną potencialaus konflikto regionu².

Prieš pat būsimąjį referendumą Lietuvoje 1992 m. birželio 13 d. Baltijos valstybių parlamentų vadovai dar kartą pabrėžė, kad Baltijos šalys, atgavusios nepriklausomybę po penkiasdešimt metų trukusios agresijos, negali pasiekti, jog iš jų teritorijų išeitų buvusios SSRS, o dabar – Rusijos jurisdikcijoje esanti kariuomenė. Pirmininkai, išreikšdami savo atstovaujamų valstybių ir tautų valią, reikalavo kuo greičiau iš Baltijos valstybių išvesti visą Rusijos kariuomenę. Išvedimas turi prasidėti tuoj pat, o Vakarų šalių ekonominė pagalba Rusijos Federacijai turi būti siejama su Rusijos politiniu ir kariniu elgesiu Baltijos šalyse³.

Referendumo politinės ir teisinės priežastys

1990 metais, kai Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba siekė pradėti derybas su SSR Sąjunga, plėtėsi tarpvalstybiniai kontaktai su Rusijos Federacija, ypač po to, kai 1990 m. birželio 12 d. Rusijos Federacijos pirmasis liaudies deputatų suvažiavimas priėmė deklaraciją dėl Rusijos valstybinio suvereniteto. Atsiliepdama į Rusijos Federacijos pasiūlymą pradėti derybas, Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba 1990 m. liepos 19 d. patvirtino parlamentinę vyriausybinių komisijų konsultacijoms su Rusijos Federacija ir pavedė jai suderinti derybų principus, objektą ir sąlygas⁴. 1991 m. liepos 29 d. Maskvoje buvo pasirašyta Lietuvos Respublikos ir Rusijos Tarybų Federacinės Socialistinės Respublikos sutartis dėl tarpvalstybinių santykių pagrindų.

Sutartyje numatyta, kad šalys pripažįsta viena kitą visateisiais tarptautinės teisės subjektais ir suvereniomis valstybėmis pagal jų valstybių statusą, įtvirtintą pamatiniuose aktuose, priimtuose Rusijos Tarybų Federacinės Socialistinės Respublikos 1990 m. birželio 12 d. ir Lietuvos Respublikos – 1990 m. kovo 11 d. Abi valstybės įsipareigojo tarpusavio santykiuose nenaudoti jėgos ir grąsinimo jėga, nesikišti į viena kitos vidaus reikalus, gerbti suverenitetą, teritorijos vientisumą ir sienų neliečiamybę pagal Saugumo ir bendradarbiavimo Europoje pasitarimo principus. Beje, po sudėtingų derybinių peripetijų Sutarties preambulėje buvo suformuluota nuostata, kad „TSR Sąjungai pašalinus Lietuvos suverenitetą pažeidžiančias 1940 metų aneksijos pasekmes, bus sudarytos papildomos Aukštųjų Susitariančiųjų Šalių ir jų tautų tarpusavio pasitikėjimo sąlygos“. Taigi Sutartyje teisiškai buvo pripažintas Lietuvos aneksijos faktas, o kartu ir SSRS ginkluotųjų pajėgų vaidmuo aneksuojant Lietuvą.

Aukščiausiojoje Taryboje vykusioje diskusijoje dėl Sutarties ratifikavimo buvo diskutuojama dėl daugelio nuostatų turinio (pilietybės santykių reguliavimo, pozicijos dėl Kalinin-

¹ Plačiau žr.: Arlauskaitė J., Kšanytė-Armstrong R. *Okupacinė kariuomenė Lietuvoje. Vilnius, Versus aureus, 2007, p. 222–234.*

² Išvien. *Baltijos Valstybių Taryba. 1990–1992 m. dokumentai, p. 78–79.*

³ Ten pat, p. 81–82.

⁴ *Dokumentų rinkinys, 1, 1991, p. 226–227.*

grado srities teisinio statuso ir kt.). Esminės polemikos temos siejosi su istoriniais reiškiniais bei faktais ir su tolesne Sutarties dalyvių santykių raidos perspektyva. Pirmiausia buvo atkreiptas dėmesys į tai, kad Sutartyje nesiremama 1920 m. liepos 12 d. Lietuvos taikos sutartimi su Rusija, kurioje „Rusija be atodairų pripažįsta Lietuvos valstybės savarankiškumą ir nepriklausomybę su visomis iš tokio pripažinimo einančiomis juridinėmis pasekmėmis ir gera valia visiems amžiams atsisako nuo visų Rusijos suvereniteto teisių, kurių ji yra turėjusi lietuvių tautos ir jos teritorijos atžvilgiu“. Sutarties ignoravimą deputatai įvertino kaip Rusijos atsisakymą remti Lietuvą kovoje dėl Molotovo–Ribentropo pakto pasekmių panaikinimo, o kartu ir dėl Lietuvos nepriklausomybės klausimo internacionalizavimo.

Kitas Sutarties aspektas, dėl kurio abejojo parlamentarai, buvo tas, kad Sutartyje nebuvo politinių teisinių saugiklių, kurie pašalintų bet kokias prielaidas įtraukti Lietuvą į sąjungas ir sandraugas, gimstančias dar tada egzistavusios SSRS politiniame areale. Romualdas Ozolas teigė: „Nepriklausomybę pagal I straipsnį interpretuojant tik kaip suverenitetą, kaip suverenių valstybių santykius, apibrėžiamus atitinkamai kovo 11 d. (iš Lietuvos pusės) ir birželio 12 d. (iš Rusijos pusės) dokumentais, nepriklausomybės turinys nebetenka istorinio konteksto ir gali būti interpretuojamas voliuntaristiškai netgi sutartį pasirašiusių aukštųjų susitariančiųjų šalių atstovų.“¹ Esminis Sutarties trūkumas, anot R. Ozolo, buvo tas, kad nėra punkto, nurodančio, jog „mūsų santykiai su Rusija neveda į kaip nors atkurtos TSRS santykius ar jų sistemą“². „Ir aš manyčiau, kad formalizavus kokių nors būdu šią informaciją, pavyzdžiui, Aukščiausiosios Tarybos deklaracijos arba išaiškinimo /.../ pavidalu, aš taip pat sutikčiau balsuoti už šią sutartį. Bet tai tikrai turi būti formalizuota atskiru nedideliu dokumentėliu“³, – samprotavo deputatas.

Tiek Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkas V. Landsbergis, tiek kiti deputatai parėmė idėją atitinkama teisine forma apibūdinti Lietuvos parlamento poziciją dėl potencialių pastangų kurti kokias nors politines valstybių bendrijas ir siekio įtraukti į jas Lietuvą. Rengiant Aukščiausiosios Tarybos nutarimą dėl Sutarties ratifikavimo pritarta, kad būtų priimamas ir protokolinis nutarimas ar kitoks Lietuvos pozicijos paaiškinimas (protokolinė rezoliucija), skiriamas ne tiek išorei, kiek vidaus politikai.

1991 m. rugpjūčio 20 d. protokolinėje rezoliucijoje pabrėžiama, kad šia Sutartimi projektuojami Lietuvos ir Rusijos valstybių santykiai yra ir bus griežtai dvišaliai ir „jokiu atveju bei joku būdu nenumato šių valstybių ryšių vystymosi į Tarybų Sąjungą dabartiniu ar modifikuotu pavidalu“, o Sovietų Sąjunga šios sutarties atžvilgiu yra trečioji šalis. Šia nuostata buvo vadovaujamasi derybose, rengiant ir pasirašant Sutartį⁴. Rezoliucija buvo priimta kartu su Aukščiausiosios Tarybos nutarimu „Dėl Sutarties tarp Lietuvos Respublikos ir Rusijos Tarybų Federacinės Socialistinės Respublikos dėl tarpvalstybinių santykių pagrindų ratifikavimo“⁵.

SSRS kaip valstybinės struktūros žlugimas ir išnykimas iš politinio žemėlapiu koregavo ir Lietuvos Respublikos užsienio politikos orientyrus bei uždavinius. Rusijai tapus SSRS teisių perėmėja, Lietuva didino pastangas, kad būtų imamasi konkrečių veiksmų sprendžiant politinius, ekonominius, teisinius ir kitus Lietuvai aktualius klausimus. Esminė problema – buvusios SSRS ginkluotųjų pajėgų, kurios perėjo Rusijos jurisdikcijon, išvedimas iš Lietuvos Respublikos teritorijos. Tai buvo strateginė Lietuvos užsienio politikos kryptis. V. Landsbergis Aukščiausiosios Tarybos 1992 m. sausio 16 d. posėdyje samprotavo: „Pagrindinis ir principinis klausimas yra buvusios sovietų kariuomenės išvedimo kokio nors tarpinio ar laikino statuso, kuris, mano nuomone, turėtų būti išvedamos kariuomenės statusas. /.../ ne kokios nors laikinai esančios Lietuvos teritorijoje, bet būtent išvedamos.“⁶

1992 m. sausio 17 d. Maskvoje įvyko Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko V. Landsbergio ir Rusijos Federacijos Prezidento Boriso Jelcino susitikimas. Tuo metu Rusijos parlamente jau buvo baigtos Sutarties tarp Lietuvos Respublikos ir

¹ Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos trečioji ir neeilinė sesijos. Stenogramos (toliau – Stenogramos). 38. Vilnius, Lietuvos Respublikos Seimo leidykla, 1994, p. 253.

² Ten pat, p. 254.

³ Ten pat, p. 260.

⁴ Dokumentų rinkinys, 3, 1991, p. 387–388.

⁵ Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1991, Nr. 24–641.

⁶ Stenogramos, 48, 1995, p. 120.

Rusijos Federacijos dėl tarpvalstybinių santykių pagrindų ratifikavimo procedūros. Dviejų šalių vadovai pasikeitė informacija kai kuriais klausimais dėl Lietuvos teritorijoje esančių buvusios SSR Sąjungos ginkluotųjų pajėgų dalinių, kurie buvo apibūdinami kaip iš Lietuvos išvedama ir Rusijos Federacijos jurisdikcijai priklausanti kariuomenė, kurios veiksmai neturi prieštarauti Lietuvos Respublikos valstybiniam suverenitetui ir įstatymams. Vadovai pareiškė, kad yra pasirengę skatinti šių dalinių išvedimą remiantis susitarimu, kuris turi būti pasiektas per vieną mėnesį. Šalys įsipareigojo visapusiškai padėti, kad kariuomenė būtų išvedama pagal nustatytą tvarką, pirmiausia iš sostinės Vilniaus¹.

Sausio 30 d. įvyko Lietuvos valstybinės derybų delegacijos susitikimas su Rusijos valstybine derybų delegacija, o vasario 12 d. ir vėliau vyko grupių ekspertų posėdžiai. Lietuvos derybininkai parengė pagrindinių keturių susitarimų projektus, o Rusijos pusė – alternatyvas. Šiose alternatyvose atsispindėjo priešinga Rusijos derybininkų pozicija. Lietuvos derybininkams ir ekspertams derybų pagrindinis objektas buvo visiškas kariuomenės išvedimas ir jos funkcionavimo ribojimas, o Rusijos pusė siūlė derybines formuluotes, kurios reišktų kariuomenės buvimo įteisinimą, jos laisves, pavyzdžiui, vykdant pratybas. Vis labiau aiškėjo Rusijos delegacijos siekis pakeisti ne tik derybų objektą, bet ir subjektus. Tai reišktų, kad pagrindinį vaidmenį derybose turėtų vaidinti Rusijos kariškiai, kurie ir galėtų atstovauti Rusijos pozicijai dėl kariuomenės išvedimo prielaidų. Derybų metu aiškėjo politiniai, kariniai ir ekonominiai Rusijos interesai Baltijos šalyse. Jie atsispindėjo derybininkų pozicijoje ir dokumentų projektuose².

Balandžio 21 d. Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko pavaduotojas Česlovas Vytautas Stankevičius pastebėjo, kad „derybose nėra jokios pažangos, nes jos tiesiog nevyksta dalykiškai, neįmanoma pasiekti susitarimų dėl to, kad šalių pozicijos yra skirtingos, kad Rusijos ekspertų grupės nerodo jokių pastangų ieškoti sprendimų, valstybinių delegacijų susitikimai atidėliojami ir mes jau aiškiai galime fiksuoti situaciją, kad yra pavojus, jog iki Helsinkio baigiamojo akto gali būti nepasiekta jokio susitarimo /.../“³. Apie stringančias derybas, Rusijos elgesio dviprasmiškumą informaciją Aukščiausiajai Tarybai teikė Aleksandras Abišala (Derybų delegacijos vadovo Č. V. Stankevičiaus pavaduotojas), krašto apsaugos ministras Audrius Butkevičius⁴.

Referendumo iniciatyva politinio proceso realijose

Aukščiausiosios Tarybos deputatas Vytautas Puplauskas 1992 m. balandžio 7 d. posėdyje kreipėsi į deputatus Lietuvos krikščionių demokratų partijos valdybos vardu. Jis pareiškė, kad Rusijos Federacija, nepaisydama Lietuvos pastangų ir reikalavimų, vilkina buvusios SSR Sąjungos karinių dalinių išvedimą iš Lietuvos Respublikos teritorijos, nors ši kariuomenė, vadovaujantis tarptautinės teisės principais ir aktais, yra neteisėtai dislokuota Lietuvoje, ir tokiu būdu pažeidžiamos Lietuvos valstybės suverenios teisės. Lietuvos krikščionių demokratų partija ir jos valdyba formulavo savo poziciją taip, kad prieš Helsinkio baigiamąjį susitikimą tautai turi būti pasiūlyta „.../ referendumo būdu parengti Lietuvos Respublikos oficialų reikalavimą išvesti visą okupacinę kariuomenę 1992 metais ir atlyginti aneksijos laikotarpiu Lietuvai ir jos žmonėms padarytą žalą“. Remdamasis Krikščionių demokratų partijos valdybos įgaliojimu, deputatas pateikė Aukščiausiosios Tarybos nutarimo projektą dėl referendumo šiuo klausimu paskelbimo 1992 m. gegužės 23-ąją⁵.

Nuo tada pradėti rinkti Aukščiausiosios Tarybos deputatų parašai dėl referendumo. Tuo pat metu organizuota ir piliečių parašų rinkimo akcija. Pažymėtina, jog visuomenėje vis aktyviau buvo reiškiamas nepasitenkinimas, kad svetimos valstybės ginkluotųjų pajėgų daliniai, jų kariškiai pažeidžia Lietuvos nustatytąją teisinę tvarką, o radikaliųjų piliečių grupės savo veiksmais balansavo ties rimtesnių konfliktų riba.

¹ 1992 sausio 17 d.
Rusijos Federacijos Prezidento ir Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko susitikimo bendras komunikatas // Dokumentų rinkinys, 4, 1992, p. 410–412.

² Plačiau apie tai žr.: Stankevičius Č. V. Derybos su Rusija dėl kariuomenės išvedimo iš Lietuvos. Vilnius, Leidybos centras prie KAM, 2002.

³ Stenogramos, 55, 1995, p. 98.

⁴ Stenogramos, 57, 1995, p. 381, 389.

⁵ Stenogramos, 53, 1995, p. 267–268.

Referendumą inicijuojančių deputatų sąrašas buvo įteiktas Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumui. Pirminiame nutarimo projekte dėl referendumo paskelbimo buvo nurodyta, kad šis referendumas turėtų vykti 1992 m. gegužės 23 d., tačiau aštrėjant polemikai dėl motyvų surengti referendumą tą pačią dieną su jau paskelbtuoju referendumu dėl Respublikos Prezidento institucijos atkūrimo, keli deputatai pranešė, kad jie atšaukia savo parašus. Tokiu atveju trūko reikiamo deputatų skaičiaus. Prezidiumo nutarime siūlomo referendumo data nebeminėta padarius išvadą, kad datos nustatymas yra ne Prezidiumo, o Aukščiausiosios Tarybos prerogatyva¹.

Apie inicijuojamą referendumą Aukščiausiosios Tarybos posėdyje kalbėjo Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkas V. Landsbergis. Jis akcentavo, jog viena pagrindinių paskatų organizuoti referendumą yra ta, kad Rusija vilkina kariuomenės išvedimo klausimo sprendimą. Pirmininkas sakė: „Jeigu būtų priimtas visuotiniu referendumu toks reikalavimas, kokį jūs žinote, nebūtų jokių pagundų priešiška mums jėgai susilaukti čia kokios nors lankstesnės Aukščiausiosios Tarybos ar patogesnio politinių jėgų išsidėstymo, arba realistiškesnio Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko. /.../ Priėmę tokį nepakeičiamą nutarimą referendumu, mes tikrai parodytumėm, kad nėra ko dėt vilčių į kokius nors frakcijų papildomus pasikeitimus Aukščiausiojoje Taryboje, į vyriausybių pasikeitimus. Galbūt neapsimokės nei ekonominis spaudimas /.../“² Apibūdinant išorines ir vidaus politines aplinkybes kalbėta, kad Lietuvai būtų naudinga aukščiausia teisine galia pareikšti, jog ginkluotosios pajėgos turi būti išvestos nedelsiant, t. y. 1992 metais.

Č. V. Stankevičius taip pat pabrėžė, kad Vyriausybė ir Lietuvos derybų delegacija neapsieis be tautos sprendimo, kuriuo būtų privalu remtis derybų delegacijai, Vyriausybei, oponentams, derybų partneriams, taip pat Helsinkio proceso dalyviams. Pirmininko pavaduotojas samprotavo, kad „referendumu išreikšta Lietuvos tautos valia padėtų pažangiai ir draugiškai mums Rusijos Vyriausybei, nes jinai turėtų aiškius argumentus ir galėtų atmesti visokius prasimanymus, kuriuos reakcingos politinės jėgos Rusijoje skleidžia ir naudoja kaip argumentaciją, kad tai yra ne tautos valia, kad tai yra reikalavimai, kurie yra ekstremistų ar nerealistų keliame, ir kad kariuomenės buvimas čia nekelia jokių pavojų“³.

Iniciatyvą skelbti referendumą rėmė Aukščiausiosios Tarybos Jungtinė Sąjūdžio, Sąjūdžio Santaros, Reorganizuotos tautininkų deputatų frakcijos. Povilas Varanauskas apkaltino visus abejojusius ar prieštaravusius dėl referendumo, esą jie ragina nepasitikėti laisva, apsisprendusia tauta: „Akivaizdu, kad yra jėgų, kurios nenori, kad iš Lietuvos būtų išvesta imperinė kariuomenė, /.../ yra teigiamai žiūrinčių į paminėtą kariuomenę.“⁴

Argumentus dėl referendumo tikslingumo būtų galima apibendrinti keliomis nuostatomis. Pirma, vadovaujantis konstituciškai nekvestionuojama nuostata, kad referendumas yra aukščiausia tautos valios ir galios raiškos forma, buvo tikimasi, jog toks Lietuvos pozicijos dėl Rusijos jurisdikcijoje esančių karinių formuočių išvedimo pareiškimas būtų įspūdingas faktorius derybose su Rusijos Federacija ir nebeliktų galimybių įvairiai interpretuoti valstybės veiksmų dėl svetimos kariuomenės statuso ir jos išvedimo neišvengiamumo. Antra, referendumas būtų veiksminga Lietuvos užsienio politikos įgyvendinimo priemonė rengiantis Europos saugumo ir bendradarbiavimo konferencijai, kai liko nedaug laiko pareikšti savo nusistatymą ir pasiūlymus dėl rengiamų dokumentų projektų. Trečia, pareiškus tautos valią referendume, Lietuvos valstybinė delegacija derybose su Rusijos Federacija būtų apginkluota veiksminga politine priemone reikalauti Lietuvai bei jos žmonėms atlyginti žalą, kurią padarė svetima kariuomenė sunaikindama Lietuvos kariuomenės turtą ir ginkluotę, žalą gamtinei aplinkai, valstybės ir jos piliečių turtui, taip pat žalą, kurią patyrė asmenys, priverstinai pašaukti atlikti tarnybą buvusios SSRS ginkluotuosiose pajėgose.

Pastebėtina ir tai, kad Aukščiausiojoje Taryboje nebuvo deputatų grupių ar frakcijų, kurios būtų viešai pripažinusios, jog buvusios SSRS ginkluotųjų pajėgų buvimas Lie-

¹ Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1992, Nr. 14–391.

² Stenogramos, 55, 1995, p. 100.

³ Ten pat, p. 99.

⁴ Ten pat, p. 183.

Andriaus Petrulevičiaus nuotrauka.

tuvos Respublikos teritorijoje yra teisėtas ir kad šie daliniai neturėtų būti besąlygiškai išvesti. Tačiau parlamentinė diskusija dėl referendumo parodė, kad skiriasi nuomonės, kokiomis politinėmis, teisinėmis, diplomatinėmis priemonėmis galima ir būtina pasinaudoti sprendžiant šią aktualiją ir taip realizuoti Lietuvos konstitucingumo raidos ir konstitucinio saugumo užtikrinimo strateginį uždavinį, pašalinti grėsmes valstybės suverenitetui.

Pagrindiniai oponentai dėl referendumo surengimo buvo Aukščiausiosios Tarybos deputatai, priklausę Centro, LDDP ir Tautos pažangos frakcijoms. Šiose frakcijose vyravo nuomonė, kad šiuo klausimu reikėtų ne referendumo, bet priimti atitinkamą Aukščiausiosios Tarybos dokumentą. Deputatai, matydami ir tokį kelią sprendžiant buvusios SSRS kariuomenės problemą, taip pat rinko parašus patvirtindami: „Mes, žemiau pasirašę Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos deputatai, išreiškdami savo rinkėjų priesakus, pasisakome už tai, kad buvusios Tarybų Sąjungos kariuomenė būtų dar šiais metais išvesta iš Lietuvos teritorijos.“ Rengtas ir atitinkamas Aukščiausiosios Tarybos nutarimo projektas.

Štai Jonas Tamulis buvo įsitikinęs, kad Aukščiausiosios Tarybos aktas, kurį paremtų visi Aukščiausiosios Tarybos deputatai, būtų ne kiek ne mažiau veiksminga priemonė spaudžiant Rusijos Federaciją išvesti kariuomenę. Jis kėlė klausimą dėl politinių pasekmių tuo atveju, kai, referendume priėmus nuostatą dėl besąlygiško kariuomenės išvedimo 1992 m., ji nebus įgyvendinta¹.

Rolandas Paulauskas nors ir įžvelgė tokio referendumo pozityvius bruožus, pavyzdžiui, jo poveikį Helsinkio procesui, tačiau teigė, kad reikalavimas, jog rinkėjai pasakytų „už“ ar

¹ Ten pat, p. 109–110.

„prieš“, galėjo suponuoti prielaidas vertinimams, kad kai kas abejoja dėl Lietuvos pozicijos šiuo klausimu. Jis retoriškai klausė, kas atsitiks, jei nemaža dalis rinkėjų iš viso nedalyvaus referendume, samprotavo, kad šios aktualijos sprendimo būdai derintini su Estija ir Latvija¹.

Kazimiro Danutės Prunskienės nuomone, Aukščiausiosios Tarybos nuostatos dėl Rusijos kariuomenės išvedimo patvirtinimas būtų ne menkesnės politinės reikšmės negu pats referendumas². Egidijus Klumbys, atstovaujantis Tautos pažangos frakcijai, priminė, kad Lietuvos žmonės 1989 m. jau pareiškė savo poziciją dėl okupacinės kariuomenės išvedimo. Dalyvaudami 1991 m. vasario 9 d. apklausoje (plebiscite), daugiau kaip 90 proc. Lietuvos gyventojų pasisakė už Lietuvos Respublikos nepriklausomybę³.

Nikolajus Medvedevas paskelbė Sąjūdžio centro frakcijos pareiškimą, kuriame reikalavo atsakymo iš Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko, Ministro Pirmininko ir užsienio reikalų ministro dėl esminių klausimų, susijusių su užsienio ir vidaus politikos aktualijomis⁴.

Tautos pažangos frakcijos nuomonę dėl referendumo apibendrintai asmeniniu pareiškimu išsakė Aurimas Taurantas. Nepritarimą referendumui jis grindė potencialiais politiniais akcijos pavojais. Vienas iš jų buvo tai, kad ši priemonė, adresuojama Helsinkio konferencijai, turi būti labai įspūdinga dalyvavusių žmonių skaičiumi ir balsavimo rezultatais, nes tik santykinai teigiamas balsavimas leistų įvairiai traktuoti referendumo rezultatus ir interpretuoti juos sau naudinga linkme⁵.

Vienas iš argumentų prieš referendumo organizavimą buvo nuogąstavimas dėl jo rezultatų kai kuriuose „neramiuose“ Lietuvos regionuose – Vilniaus krašte, Visagine, iš dalies – Klaipėdoje, kur buvo susitelkusios „autonomininkų“ grupės, pasisakančios prieš Lietuvos nepriklausomybę, o kartu ir prieš buvusios SSRS kariuomenės išvedimą iš Lietuvos Respublikos teritorijos. Šį problemos aspektą pastebėjo Kazimieras Antanavičius⁶.

Referendumo organizavimo iniciatyvai oponavusiųjų argumentus apibendrintai galima būtų apibūdinti taip. Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos nuostatos dėl buvusios SSRS kariuomenės, kuri perėjo į Rusijos Federacijos jurisdikciją, jau ne kartą buvo suformuluotos parlamento dokumentuose. Šiuo klausimu poziciją 1989 m. išreiškė ir daugiau nei 1,5 milijono Lietuvos žmonių, kai pasirašė reikalavimą išvesti iš Lietuvos Respublikos teritorijos okupacinę kariuomenę. Nors ir buvo pripažįstama, kad referendumas gali suvaidinti pozityvų vaidmenį rengiantis Europos saugumo ir bendradarbiavimo konferencijai, tačiau Lietuvos valstybės nuostatos galėtų būti pareikštos ir kitomis teisinėmis politinėmis formomis, pavyzdžiui, atitinkamu Aukščiausiosios Tarybos dokumentu. Referendumo organizavimas gali būti nepalankiai vertinamas Estijos ir Latvijos tautų ir politinių vadovybių, nes gali būti keliamas klausimas dėl tokių referendumų organizavimo ir ten, nors Estijos ir Latvijos vidaus politinės sąlygos buvo gerokai sudėtingesnės negu Lietuvoje. Atsižvelgiant į Lietuvos žmonių politinio aktyvumo mažėjimo tendenciją, nuogąstauta, kad referendume dalyvaus mažiau žmonių, nei tikimasi, o tai būtų negatyvus reiškinys, kuriuo pasinaudotų visi, kurie nesuinteresuoti kuo skubiau iš Lietuvos Respublikos teritorijos išvesti buvusios SSRS kariuomenę. Tokie referendumo rezultatai gali būti įvairiai vertinami ir Vakarų valstybėse artėjant Europos saugumo ir bendradarbiavimo konferencijai bei rengiant jos baigiamuosius dokumentus. Kai kuriuose Lietuvos rajonuose, pavyzdžiui, Pietryčių Lietuvoje, referendumo rezultatai iš viso galėjo būti neprognozuojami ir tai provokuotų dar sudėtingesnes politines problemas. Vienas svarbiausių motyvų prieš referendumą buvo tas, kad šios politinės akcijos iniciatorių tikslas yra „gelbėti“ jau paskelbtą 1992 m. gegužės 23 d. referendumą dėl Respublikos Prezidento institucijos atkūrimo ir abejojant jo teigiamais rezultatais.

Politinė situacija visuomenėje ir Aukščiausiojoje Taryboje vis labiau kaito, nesutarimai aštrėjo. Diskusijų dėl referendumo paskelbimo peripetijos ėgijo tokį mastą, kad kartais polemikos objektas, t. y. Rusijos kariuomenės išvedimo klausimas, pasimesdavo tarp kitų

¹ *Ten pat*, p. 110–111.

² *Ten pat*, p. 182.

³ *Ten pat*, p. 187.

⁴ *Ten pat*, p. 230–231.

⁵ *Ten pat*, p. 232–233.

⁶ *Ten pat*, p. 107–108.

politinių problemų. Tiek referendumo priešininkai, tiek ir neutralios pozicijos besilaikantys deputatai suvokė, kad ši priešprieša ir jos tolesnis eskalavimas jau tampa ne tik vidaus politine problema.

Suvokdami šias neigiamas pasekmes, keitė pozicijas ir referendumui prieštaraujantys deputatai. Štai Aleksandras Ambrazevičius kalbėjo: „Sukėlus tiek šurmulio, jau nebeįmanoma to referendumo nedaryti. Nes dabar bet koks mūsų kitoks sprendimas būtų vėl, ko ir tikėjosi, man atrodo, šio renginio iniciatoriai, kortos Maskvos rankose. Nes jeigu mes nepaskelbsime referendumo, kai Lietuvoje tiek sukėlė triukšmo prezidentininkai, – tai Maskva jau dabar turi kortą kovoje prieš mus.“¹

Panašiai samprotavo ir deputatas Vytautas Petras Plečkaitis, sakydamas, kad yra svarbių argumentų prieš tokį referendumą, tačiau jeigu tai padės spręsti Rusijos kariuomenės išvedimo iš Lietuvos problemą, šį referendumą reikia surengti, ir tai bus imperatyvus tautos pavedimas parlamentui, Vyriausybei imtis žingsnių intensyvinant derybas su Rusijos Federacija dėl kariuomenės išvedimo².

Referendumo datos klausimas

Kaip jau buvo minėta, Aukščiausiosios Tarybos deputatai ir jų frakcijos, atstovaujančios dešiniajai politinei orientacijai, siekė, kad šis referendumas būtų surengtas 1992 m. gegužės 23-ąją – tą pačią dieną kaip ir jau paskelbtas referendumas dėl Lietuvos Respublikos Prezidento institucijos atkūrimo.

Pasipriešinimas surengti referendumus vieną dieną kilo jau 1992 m. balandžio 20 d. Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo posėdyje pradėjus svarstyti deputatų pasiūlymą dėl referendumo surengimo. Tautos pažangos frakcijos atstovai pareiškė, kad prieštarauja tokiam pasiūlymui. Politinės batalijos vyko ne tiek dėl referendumo surengimo, kiek dėl jo datos. Centro, Lenkų, Liberalų, LDDP, Tautos pažangos frakcijos priekaištavo referendumo iniciatoriams, kad jie siekia savanaudiškų politinių tikslų – užtikrinti maksimalų piliečių dalyvavimą referendume dėl Prezidento institucijos atkūrimo ir palankų balsavimą. Parlamentinėje polemikoje vis akivaizdžiau ryškėjo, kad dermės dėl referendumo datos nebus, o frakcijų bendradarbiavimas šiuo klausimu nebeįmanomas. Parlamentinės diskusijos vyko abipusių įtarinėjimų ir kaltinimų fone.

1992 m. balandžio 21 d. Aukščiausiosios Tarybos posėdyje Tautos pažangos frakcijos deputatai R. Paulauskas³, A. Ambrazevičius⁴ ir kiti pasiūlė surengti referendumą dėl buvusios SSRS kariuomenės išvedimo ne gegužės 23-ąją, o birželio 14-ąją – Gedulo ir vilties dieną. Albertas Šimėnas samprotavo, kad referendumas dėl kariuomenės išvedimo galėtų vykti kartu su Seimo rinkimais. Jis buvo įsitikinęs, kad taip būtų galima sušvelninti politinių sankirtų padarinius, konstruktyviau spręsti visuomenės ir valstybės raidos ekonominius, socialinius uždavinius⁵. V. P. Plečkaitis, prieštaraudamas dviejų referendumų surengimui vieną dieną, siūlė dar kitą variantą – referendumą organizuoti gegužės 10-ąją⁶.

Balsavimas dėl referendumo paskelbimo datos buvo komplikotas. Balandžio 23 d. Aukščiausiosios Tarybos posėdyje alternatyviai balsuojant dėl referendumo datos, už gegužės 23-ąją pasisakė 51 deputatas, o už birželio 14-ąją – 12 deputatų. 15 deputatų balsavime nedalyvavo. Centro frakcija pareikalavo perbalsuoti tada, kai bus vadinamasis „didysis kvorumas“⁷.

Balandžio 27 d., pagaliau esant „didžiajam kvorumui“, ir vėl buvo balsuojama dėl referendumo datos. Posėdžiui vadovavęs Eugenijus Gentvilas (Aukščiausiosios Tarybos seniūnas) pranešė, kad buvo tariamasi su deputatais, kokį balsavimo būdą pasirinkti. Daugumos nuomone, vardan tikslumo geriausias būdas balsuoti – atsistojus. Tokia anksčiau egzistavusi neįprasta reglamentinė forma priimti sprendimus leido ne tik tiksliai

30–31 p. Andriaus Petrulevičiaus nuotrauka.

¹ *Ten pat*, p. 183–184.

² *Ten pat*, p. 186.

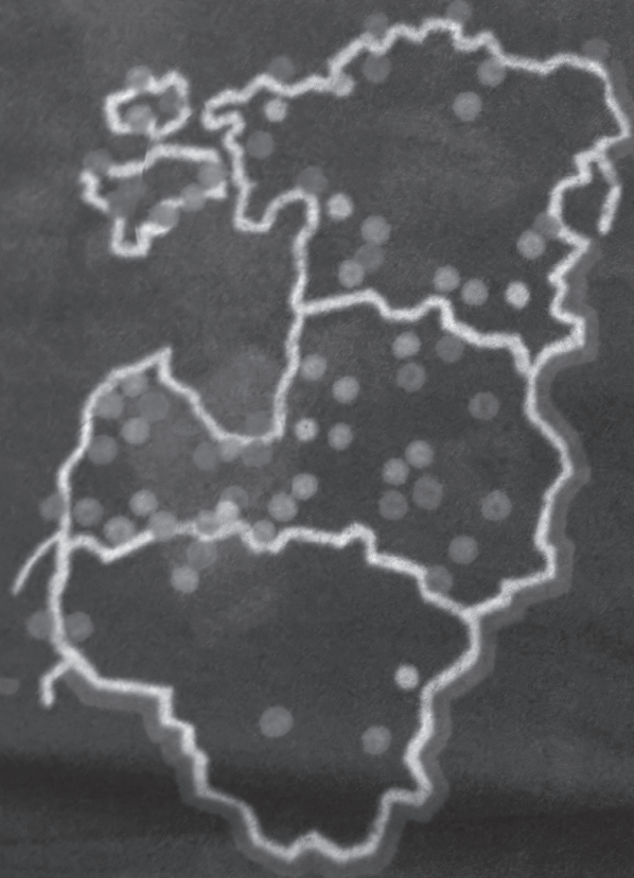
³ *Ten pat*, p. 112.

⁴ *Ten pat*, p. 116.

⁵ *Stenogramos*, 57, 1995, p. 376.

⁶ *Stenogramos*, 55, 1995, p. 186.

⁷ *Ten pat*, p. 214–215.

- РАКЕТНЫЕ БАЗЫ
- АЭРОДРОМЫ
- ТАНКОВЫЕ БАЗЫ
- ВОЕННЫЕ ПОРТЫ

*Заложники
Кремлёвских
милитаристов*

suskaičiuoti balsus, bet ir pareikšti deputato asmeninę atsakomybę dėl apsisprendimo. Už tai, kad referendumas įvyktų gegužės 23-ąją, atsistoję balsavo 52 deputatai, o už tai, kad birželio 14-ąją – 58 deputatai¹.

Išsprendus klausimą dėl referendumo datos, pereita prie nutarimo dėl referendumo paskelbimo priėmimo. Liberalų frakcija (deputatas J. Tamulis) pareikalavo vardinio balsavimo (balsavimo kortelėmis). Balsavime dalyvavo 110 Aukščiausiosios Tarybos deputatų, 107 deputatai balsavo už nutarimą, 1– prieš, 2 susilaikė.

Taip buvo priimtas Aukščiausiosios Tarybos nutarimas „Dėl referendumo paskelbimo piliečių valiai pareikšti dėl buvusios SSRS kariuomenės besąlygiško ir neatidėliotino išvedimo iš Lietuvos Respublikos teritorijos 1992 metais ir žalos Lietuvai atlyginimo“². Dokumentas vertintinas ne tik formaliuoju požiūriu, t. y. dėl to, kad buvo paskelbtas referendumas ir nustatyta jo data, bet ir dėl to, kad jo preambulėje apibūdinti šios politinės teisinės akcijos motyvai ir tikslai.

Visų pirma priminta, kad Lietuvos žmonės dar 1989 m. per 1,5 milijono parašų buvo išreiškę savo valią, jog SSRS kariuomenė turi būti išvesta iš Lietuvos Respublikos teritorijos. Konstatuota, kad šis reikalavimas iki šiol yra neįvykdytas ir kad „delsimas išvesti neteisėtai Lietuvos Respublikos teritorijoje tebesančią buvusios SSRS kariuomenę yra šiurkštus Lietuvos Respublikos suvereniteto, Jungtinių Tautų Organizacijos Įstatų bei Europos saugumo ir bendradarbiavimo konferencijos pagrindinių dokumentų nuostatų pažeidimas“.

Aukščiausioji Taryba reiškė įsitikinimą, kad pakartotinis ir sukonkretintas piliečių valios pareiškimas dar iki Helsinkio susitikimo pabaigos paskatintų neteisėtai tebesančios kariuomenės besąlygišką ir visišką išvedimą dar 1992 metais ir palengvintų Helsinkio susitikimo darbą. Nutarime taip pat konstatuojamas Aukščiausiosios Tarybos susirūpinimas, kad užsitęsęs SSRS kariuomenės išvedimas sudaro nuolatinę grėsmę ne tik Lietuvos Respublikos piliečių ir Lietuvos valstybės saugumui, bet ir taikai bei stabilumui Baltijos regione ir visoje Europoje.

1992 m. birželio 14 d. referendumas konstitucingumo raidos retrospektyvose

Reikėtų atsižvelgti į tai, kad dar prieš paskelbiant šį referendumą, to laikotarpio Lietuvos politinę istoriją ženklino ir kiti reiškiniai, vienu ar kitu būdu lėmę konstitucinio proceso turinį bei kryptis. Šiuo atžvilgiu pažymėtini bent keli reikšmingi faktai.

1992 m. kovo 12 d. Aukščiausioji Taryba buvo priėmusi nutarimą, kuriuo paskelbė referendumą dėl Lietuvos Respublikos įstatymų „Dėl Lietuvos Respublikos Prezidento“ ir „Dėl Lietuvos Respublikos Laikinojo Pagrindinio Įstatymo pakeitimo ir papildymo“ projektų 1992 m. gegužės 23 dieną³. Tokio referendumo surengimo priežastys buvo susijusios su Sąjūdžio nuostatomis, kad nieko nelaukiant reikia atkurti Respublikos Prezidento instituciją, atitinkamai pakeičiant bei papildant Lietuvos Respublikos Laikinąjį Pagrindinį Įstatymą – laikinąją Konstituciją.

Tokio referendumo paskelbimo iniciatyvą lydėjo ir politinis siekis rengti ir priimti naują Lietuvos Respublikos Konstituciją – pereiti į kokybiškai naują konstitucinį reguliavimą, kuris remtųsi Lietuvos konstituciniu paveldu bei demokratinėje raidoje sukaupu patyrimu. 1992 m. balandžio 21 d. po intensyvių debatų Aukščiausioji Taryba pritarė Laikinosios komisijos konstitucijos projektui parengti atliktam Konstitucijos projekto rengimo darbui ir pavedė projektą parengti spaudai, o suredaguotą paskelbti visuomenei svarstyti⁴. Konstitucijos projektas buvo kuriamas vadovaujantis 1991 m. lapkričio 5 d. nutarime „Dėl Lietuvos Respublikos konstitucingumo raidos“⁵ nubrėžtomis Konstitucijos rengimo gairėmis, politinėmis, socialinėmis, teisinėmis prielaidomis, į kurias turi būti atsižvelgiama formu-

¹ Ten pat, p. 235.

² Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1992, Nr. 14-387.

³ Ten pat, 1992, Nr. 10-239.

⁴ Dokumentų rinkinys, 5, 1992, p. 100. Konstitucijos projekto tekstas paskelbtas „Lietuvos aide“ 1992 m. gegužės 1 d.

⁵ Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1991, Nr. 32-874.

luojant konstitucinę doktriną ir konkretų konstitucinį tekstą. Neanalizuojant to projekto turinio galima tarti, kad jame buvo orientuojamasi į parlamentinės demokratijos tradiciją, o valstybės vadovui – prezidentui – tartum teko valstybės reprezentavimo funkcija.

Rengiant Konstitucijos projektą, aiškėjo skirtingi požiūriai į būsimąją Lietuvos Konstitucijos sandarą, valstybės valdžių kompetencijas ir jų tarpusavio sąveiką. Štai 1992 m. kovo 31 d. Laikinosios komisijos narių daugumai aprobavus preliminarų tekstą ir nutarus teikti jį Aukščiausiąjai Tarybai, trys komisijos nariai – Egidijus Jarašiūnas, Zita Šličytė ir Liudvikas Narcizas Rasimavičius – pasiūlė daugelio straipsnių alternatyvas, o vėliau parengė ir vientisą alternatyvų Konstitucijos projektą. Nors Aukščiausiojoje Taryboje ir buvo ieškoma galimybių suderinti prieštaravimus, tačiau vis didėjant politinei takoskyrai, to pasiekti nepavyko. Gegužės 6 d. buvo paskelbta Deklaracija dėl Lietuvos Konstitucijos. Ją pasirašė Lietuvos Sąjūdis, Lietuvos demokratų partija, Lietuvos krikščionių demokratų partija, Lietuvių tautininkų sąjunga. Deklaracijoje paskelbta apie koalicijos Konstitucijos projektui rengti sudarymą ir siekimą, kad jis būtų priimtas¹. Koalicija pasivadino „Už demokratinę Lietuvą“, o jos darbo grupės parengtas Konstitucijos projektas buvo paskelbtas spaudoje².

Taigi greta politinių siekių nedelsiant atkurti Respublikos Prezidento instituciją, kurie turėjo būti įgyvendinti 1992 m. gegužės 23 d. referendume, egzistavo du alternatyvūs Konstitucijos projektai, kurių kiekvieną rėmė beveik vienodas Aukščiausiosios Tarybos deputatų skaičius.

Po to, kai visgi buvo paskelbtas šis referendumas, Aukščiausiojoje Taryboje kilo nauja iniciatyva – 75 deputatai iš Lietuvos demokratinės darbo partijos, Tautos pažangos, Liberalų ir Centro frakcijų pasirašė pareiškimą, kuriuo siūlė Konstitucijos komisijos parengtą Konstitucijos projektą nieko nelaukiant taip pat pateikti referendumui. Aukščiausiosios Tarybos Prezidiume patvirtinus deputatų parašų autentiškumą, klausimas svarstytas Aukščiausiosios Tarybos posėdžiuose. Nutarimo projektą Aukščiausiosios Tarybos posėdyje pateikė Laikinosios komisijos Konstitucijos projektui parengti pirmininkas Kęstutis Lapinskas. Jo esmė – paskelbti referendumą dėl Lietuvos Respublikos Konstitucijos projekto, parengto Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos laikinosios komisijos, 1992 m. birželio 14 d., t. y. tada, kai vyks referendumas dėl SSRS kariuomenės išvedimo iš Lietuvos Respublikos teritorijos³.

Svarstant nutarimo projektą, politinė situacija parlamente vis labiau kaito, nors ir buvo siekiama rasti kompromisus. A. Taurantas siūlė tokią veiksmų seką: 1) referendumą visais klausimais surengti birželio 7 d.; 2) pirmajame konsultaciniame referendume pateikti alternatyviai balsuoti dėl Prezidento institucijos pagal Sąjūdžio pasiūlytą konstitucinio įstatymo „Dėl Lietuvos Respublikos Prezidento“ projektą bei pagal Aukščiausiosios Tarybos laikinosios komisijos Konstitucijos projekto atitinkamą skirsnį; 3) antrajame referendume balsuoti dėl buvusios SSRS kariuomenės besąlygiško ir neatidėliotino išvedimo iš Lietuvos Respublikos teritorijos 1992 m. ir žalos Lietuvai atlyginimo vykdymo datos; 4) daugiau balsų pirmajame referendume surinkęs variantas turi būti priimtas pagrindu rengiant Lietuvos Konstituciją; 5) priėmus Konstituciją, pagal Aukščiausiosios Tarybos nustatytą Konstitucijos įgyvendinimo tvarką rengti Respublikos Prezidento ir Seimo rinkimus; 6) iki Respublikos Prezidento rinkimų pagal naują Konstituciją Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkui suteikti papildomus laikinus įgaliojimus vykdyti reformas⁴.

Pasiūlytų sprendimų modifikuotą variantą Centro, Liberalų, Tautos pažangos ir Lenkų frakcijų vardu teikė K. Lapinskas. Siūlytas toks kelias: 1) panaikinti Aukščiausiosios Tarybos nutarimus dėl 1992 m. gegužės 23 d. ir 1992 m. birželio 14 d. referendumų paskelbimo; 2) paskirti 1992 m. birželio 14 d. du referendumus: a) konsultacinį dėl Lietuvos Respublikos konstitucingumo raidos teikiant alternatyviam balsavimui du siūlymus dėl Respublikos Prezidento pagal Sąjūdžio paskelbtas nuostatas ir pagal Aukščiausiosios Tarybos komisijos

¹ Lietuvos aidas, 1992 m. gegužės 6 d.

² Lietuvos aidas, 1992 m. gegužės 14 d.

³ Stenogramos, 56, 1995, p. 259.

⁴ Ten pat, p. 357–358.

suformuluotą koncepciją; b) sprendžiamąjį referendumą dėl buvusios SSRS kariuomenės išvedimo 1992 m. ir žalos Lietuvai atlyginimo; 3) daugiau balsų surinkęs konsultacinio referendumo variantas turi būti priimtas pagrindu rengiant Konstituciją, kuri privalo būti apsvaistyta ir priimta iki 1992 m. spalio 1 d.; 4) konsultaciniame referendume patvirtintos nuostatos gali būti keičiamos ne mažesne kaip pusės visų Aukščiausiosios Tarybos deputatų balsų dauguma; 5) nepriėmus nustatyto laiku naujos Konstitucijos, per du mėnesius organizuojamas referendumas, kuriam teikiamas Konstitucijos projektas, už kurį balsavo dauguma Aukščiausiosios Tarybos deputatų; 6) priėmus Konstituciją, Aukščiausioji Taryba nustato jos įgyvendinimo tvarką ir priima būtiniausius įstatymus, kad ne vėliau kaip per du mėnesius nuo Konstitucijos priėmimo būtų galima surengti Respublikos Prezidento, o iki 1993 m. kovo mėn. – Seimo rinkimus; 7) iki Respublikos Prezidento rinkimų suteikti Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkui papildomus laikinus įgaliojimus, būtinus reformai vykdyti¹.

Parlamentinėse batalijose radosi dar vienas sprendimo variantas. Sąjūdžio santaros, Tautininkų, Jungtinės Sąjūdžio ir Nuosaikiųjų frakcijų vardu Jonas Šimėnas teikė Aukščiausiosios Tarybos nutarimo projektą, kuriame buvo numatyta birželio 7 d. surengti du referendumus.

Pirmajame referendume turėtų būti alternatyviai balsuojama: a) dėl Sąjūdžio pasiūlyto įstatymo projekto, numatančio Respublikos Prezidento instituto atkūrimą; b) Aukščiausiosios Tarybos Konstitucijos rengimo komisijos parengto Konstitucijos projekto, įtvirtinančio Prezidento konstitucinį statusą, dalies. Antrajame referendume pateikti balsuoti klausimą dėl buvusios SSRS kariuomenės besąlygiško ir neatidėliotino išvedimo pagal Aukščiausiosios Tarybos jau patvirtintą formuluotę. Nutarimo projekte siūlyta: a) pirmajame referendume daugiau kaip 50 proc. gavęs projektas tampa įstatymu; b) santykinai daugiau balsų gavęs variantas turi būti įgyvendintas ne vėliau kaip per dvi savaites Aukščiausiosios Tarybos priimtu įstatymu, kuris „tampa Lietuvos Respublikos Konstitucijos integralia dalimi“².

Jungtinei Sąjūdžio frakcijai reikalaujant, už tokį nutarimą buvo balsuojama vardinio balsavimu kortelėmis. Balsavimo rezultatai: balsavime dalyvavo 98 deputatai, už pasisakė 47, prieš – 15, o 36 susilaikė. Nutarimas nebuvo priimtas, nes pritrūko balsų³. Taigi situacija nepasikeitė – turėjo įvykti du referendumai – gegužės 23-ąją ir birželio 14-ąją.

1992 m. gegužės 14 d. Aukščiausiosios Tarybos neeiliniame posėdyje turėjo būti svarstoma ir balsuojama dėl nutarimo projekto, numatančio surengti referendumą dėl Lietuvos Respublikos Konstitucijos projekto, parengto Aukščiausiosios Tarybos laikinojoje komisijoje ir paskiriant datą – birželio 14-ąją, t. y. suderinant su referendumu dėl buvusios SSRS kariuomenės besąlygiško ir neatidėliotino išvedimo. Nors tada ir vėl buvo aštriai diskutuota, ar reikia rengti referendumą dėl Konstitucijos projekto, kurio svarstymas dar tik prasideda, polemika tapo bevaisė, paaiškėjus, kad posėdžių salėje nėra „didžiojo kvoromo“, kuris numatytas Reglamente priimant tokio pobūdžio aktus⁴.

Gegužės 19 d. deputatas K. Lapinskas, atsižvelgdamas į tai, kad posėdžiuose ir vėl nedalyvauja būtinas deputatų skaičius (posėdžių salėje nebuvo Jungtinės Sąjūdžio, Sąjūdžio santaros, Reorganizuotos tautininkų frakcijos atstovų), o terminas paskelbti referendumą baigiasi, pasiūlė priimti protokolinį nutarimą „Dėl konstitucinio referendumo surengimo“⁵. Protokolinis nutarimo projektas, įžiebęs naujas politines aistras, vis dėlto buvo priimtas. Tai buvo neordinarinis reglamentinis būdas, keliantis abejonių dėl jo teisinio pagrįstumo.

Gegužės 23 d. įvykus referendumui dėl prezidento institucijos ir paaiškėjus jo rezultatams, kurie bylojo, kad Lietuvos Respublikos piliečiai nepritaria pasiūlytai konstitucinės raidos kryptčiai, savaime pasikeitė diskusijų dėl Konstitucijos rengimo ir priėmimo pobūdis. Atsižvelgiant į naują politinę situaciją, gegužės 26 d. Aukščiausiosios Tarybos posėdyje pasiūlyta priimti protokolinį nutarimą ir sustabdyti prieš tai priimtų protokolinių

¹ *Ten pat*, p. 369–370.

² *Ten pat*, p. 370–371.

³ *Ten pat*, p. 382.

⁴ Plačiau žr.: *ten pat*, p. 385–396.

⁵ *Stenogramos*, 57, 1995, p. 99–100.

nutarimų dėl konstitucinio referendumo organizavimo 1992 m. birželio 14 d. vykdymą¹. Projekto preambulėje apibrėžti tokio sprendimo motyvai: nutarimas priimamas „siekiant įveikti visuomenės supriešinimą beieškant būdų sutarimui Aukščiausiojoje Taryboje, atsižvelgiant į tai, kad Lietuvos piliečiai 1992 m. gegužės 23 d. referendume nepritarė skubiam prezidento institucijos su ypač plačiais prezidento įgaliojimais atkūrimui, vertinant tai kaip visuomenės pritarimą Sąjūdžio rinkiminėje programoje suformuluotai demokratinės parlamentinės respublikos valdymo formai, akcentuojant vėl atsiradusią galimybę tęsti demokratiškos Konstitucijos svarstymo bei priėmimo procesą pagal Aukščiausiosios Tarybos patvirtintus Lietuvos Respublikos konstitucinės raidos nutarimus“. Pastebėta, kad „Aukščiausiosios Tarybos sprendimai dėl konstitucinio referendumo organizavimo priimti realizuojant deputatų iniciatyvos teisę yra neįgyvendinti, todėl potencialiai jie išsaugo juridinę galią ir prireikus galės būti realizuojami 1992 metais Aukščiausiosios Tarybos sprendimu“.

Atsižvelgiant į deputatų pastabas dėl protokolinio nutarimo projekto, tekstas buvo pakoreguotas, pavadintas „Dėl referendumo „Dėl Lietuvos Respublikos Konstitucijos patvirtinimo“ vykdymo sustabdymo“ ir buvo priimtas². Tuo ir baigėsi politinės batalijos dėl birželio 14 d. referendumo suderinimo su kitais politiniais siekiais.

Prieš referendumą ir jam įvykus...

Artėjant birželio 14-ajai Lietuvos politinės partijos, nevyriausybines organizacijos ragino žmones aktyviai dalyvauti referendume ir balsuoti už tai, kad buvusios SSRS kariuomenė besąlygiškai ir neatidėliotinai būtų išvesta iš Lietuvos Respublikos teritorijos 1992 metais ir atlyginta jos padaryta žala. Aukščiausiosios Tarybos deputatai pasirašė kreipimąsi į piliečius ir kvietė susitelkti, vieningai pareikšti savo valią referendume.

Birželio 3 d. Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas paskelbė pareiškimą, kuriuo konstatuojama didėjanti politinė įtampa Lietuvoje ir visuomenės rūpestis tiek dėl vidinės konfrontacijos, tiek dėl pavojų keliančių Rusijos kariuomenės veiksmų. Siekdamas mažinti įtampą ir stabilizuoti padėtį, Prezidiumas griežtai pasisakė prieš kurstančias ar tyčia Lietuvos tautybes priešinančias publikacijas laikraščiuose ir kitokius viešus išpuolius, kuriais mėginama sukelti piliečių tarpusavio nepasitikėjimą, nuteikti juos prieš bendrus siekius, ypač artėjant referendumui³.

Nuogąstavimas, kad referendume gali neaktyviai balsuoti Lietuvos Respublikos piliečiai, nepasitvirtino. Referendume dalyvavo 1 931 278 rinkėjai, arba 70,05 proc. visų rinkėjų. Už SSRS kariuomenės išvedimą iš Lietuvos Respublikos teritorijos balsavo 1 751 026 piliečiai, arba 68,95 proc. visų rinkėjų, iš dalyvavusiųjų balsavime – 90,67 proc. Nepritariančių šios kariuomenės išvedimui buvo 5,51 proc., o iš dalyvavusiųjų balsavime – 7,25 proc.

REFERENDUMAS
DĖL SVETIMOS KARIUOMENĖS IŠVEDIMO
MIELI LIETUVOS PILIEČIAI ATEIKITE
Š.M. BIRŽELIO 14 dieną
NUO 8 IKI 20 VAL.
PASAKYTI SAVO NUOMONĘ
IŠANKSTINIS BALSAVIMAS
VYKSTA NUO Š.M. BIRŽELIO 2 DIENOS
RINKIMINĖS APYLINKĖS DIRBA
KASDIEN, IŠSKYRUS SEKMADIENĮ
NUO 16 IKI 20 VAL.
RINKIMINĖS APYLINKĖS NETURI PATIKSLINTOS
PILIEČIŲ APSKAITOS, TODĖL
ATEIKITE PASITIKRINTI,
AR ESATE SĄRAŠUOSE.
SU SAVIMI TURĖTI ASMENS DOKUMENTĄ
IR PILIEČIO PAŽYMĖJIMĄ

JŪSŲ RINKIMINĖ APYLINKĖ

NR. _____ PATALPOSE

TEL. _____

UŽ TRUKDYMĄ PASINAUDOTI KONSTITUCINE TEISE NUMATYTA
BAUDŽIAMOJI ATSAKOMYBĖ

¹ Ten pat, p. 293.

² Ten pat, p. 317–318.

³ Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1992, Nr. 18-523.

Atsižvelgdama į balsavimo rezultatus, Aukščiausioji Taryba 1992 m. birželio 30 d. priėmė nutarimą „Dėl 1992 m. birželio 14 d. referendume priimto Lietuvos Respublikos piliečių sprendimo“¹. Jame konstatuojama, kad Lietuvos Respublikos piliečiai 1992 m. birželio 14 d. referendume absoliučia balsų dauguma priėmė sprendimą, reikalaujantį, „kad buvusios SSRS kariuomenės išvedimas iš Lietuvos Respublikos teritorijos būtų pradėtas tuoj pat ir užbaigtas 1992 metais ir kad būtų atlyginta Lietuvos žmonėms bei Lietuvos valstybei padaryta žala“.

Akivaizdu, kad referendumas buvo įspūdingas politinis teisinis reiškinys Lietuvos politinėje istorijoje po to, kai 1990 m. kovo 11 d. buvo atkurta Nepriklausoma Lietuvos valstybė. Tautos sprendimas apibendrino ir aukščiausia galia įtvirtino lietuvių tautos lūkesčius, Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos, Vyriausybės politines teises priedermes spręsti buvusios SSRS kariuomenės išvedimo klausimą ir taip užtikrinti Valstybės suverenitetą bei konstitucinį saugumą.

Referendume pareikšta Lietuvos tautos valia atsispindėjo Europos saugumo ir bendradarbiavimo konferencijos Helsinkio aukščiausio lygio susitikimo dokumentuose, konkrečiai – 1992 m. liepos 10 d. deklaracijoje „Permainų meto viltys ir problemos“. Deklaracijoje pareikšta, kad remiamos valstybių – ESBK dalyvių – pastangos pašalinti taikiomis priemonėmis ir per derybas tokias iš praeities paveldėtas problemas, kaip užsienio ginkluotųjų pajėgų dislokavimas Baltijos šalių teritorijoje be atitinkamo šių šalių sutikimo. Europos saugumo ir bendradarbiavimo konferencijos valstybių ir vyriausybių vadovai, vadovaudamiesi teisės principais ir siekdami užkirsti kelią kokiam nors galimam konfliktui, paragino atitinkamas valstybes dalyves neatidėliojant sudaryti dvišales sutartis, taip pat grafikus, kad būtų garantuotas kuo greitesnis ir visiškas tokios užsienio šalies kariuomenės išvedimas iš Baltijos šalių teritorijos.

Vietoj epilogo

Artėjant birželio 14 d. referendumui, Aukščiausiojoje Taryboje subrendo idėja priimti dokumentą, kuriuo būtų politiškai ir teisiškai išreikštas Lietuvos valstybės nusistatymas dėl vieno ar kitų iniciatyvų kurti naujus darinius buvusios SSRS politiniame areale. Birželio 4 d. Aukščiausiosios Tarybos posėdyje V. Landsbergis kalbėjo: „Mes turime ir galime padaryti ne tik referendumą, bet ir dar kai kuriuos dalykus, kuriuos aš noriu jums siūlyti /.../. Tai du dokumentai, vienas iš jų – aktas dėl Lietuvos Respublikos valstybingumo ir pasiūlymų nesijungti į postsovietinės Rytų Sąjungas. /.../ Ne apie visokias įmanomas viso pasaulio sąjungas ar panašiai, bet apie tą, dėl ko tikrai yra ko rūpintis, ko bijo Lietuvos žmonės, ir kai kurių jėgų sustiprėjimas parlamente kelia tą rūpestį. /.../ Todėl šitas aktas, kurį aš jums siūlau, Sąjūdžio koalicija jums siūlo, būtų nuraminantis Lietuvos žmones ir pašalinantis kai kuriuos klausimus dėl čia dalyvaujančių partijų tam tikrų pozicijų dar ne taip tolimoje praeityje su labai aiškiai išreikštu palankumu Rytų blokui.“² V. Landsbergis siūlė „pasisakyti prieš tokią politinę veiklą, kuri sudarytų tam tikrą Lietuvos gravitaciją, staigią ar lėtą, bet gravitaciją būtent į šitą Rusijos vadovaujamą naują kokį konglomeratą. Tai labai susiję su sienos klausimu, su sienos kontrole.“³

1992 m. birželio 8 d. Aukščiausiosios Tarybos posėdžiuose svarstyti dviejų dokumentų projektai. Vienas iš jų – aktas dėl Lietuvos nepriklausomybės stiprinimo ir nesijungimo į postsovietinės Rytų sąjungas, o kitas – nutarimas dėl šio akto įgyvendinimo tvarkos. Č. V. Stankevičius apibūdino šių dokumentų turinį, jų politinę teisinę prasmę. Dėl nutarimo projekto jis pastebėjo, kad „toks Aukščiausiosios Tarybos nutarimas duotų pagrindą Vyriausybei ryžtingiau, konkrečiai Krašto apsaugos ministerijai ryžtingiau pareikalauti sienos ir visos techninės įrangos perdavimo ir netrukdyti Lietuvos kariškiams saugoti savo valstybės sieną. Tuo labiau kad ši siena yra ne su Rusija, ne su Nepriklausomų Valstybių Sąjunga, o su trečiosiomis šalimis: su Lenkija, taip pat Lietuvos jūrų siena.“⁴

¹ *Ten pat*, 1992, Nr. 21-615.

² *Stenogramos*, 58, 1995, p. 99.

³ *Ten pat*, p. 100.

⁴ *Ten pat*, p. 177.

Svarstant dokumentus, ryškėjo Aukščiausiosios Tarybos deputatų frakcijų nuostatos ne tik dėl jų turinio ir redakcinių dalykų, bet ir dėl principinių politinių aktualijų.

R. Ozolas, reaguodamas į V. Landsbergio pastebėjimus dėl kai kurių partijų tartum dviprasmiškos laikysenos artėjančio referendumo atžvilgiu, pareiškė: „/.../ nei mes, nei mūsų kuriama Centro partija niekada ir jokiais sąlygomis nesutiks sudaryti kokios nors sutarties, vedančios į bet kokią postsovietinę Rytų sąjungą. Šitam priešinamės patys ir neleisime tokių sąjungų kūrimo linkme veikti kitiems, nesvarbu, koku būdu ta veikla reikštųsi. Lietuva yra vienintelė patikima mūsų gyvenimo vieta, ji turi būti saugi nuo visų ir visokių okupacijų, ir mes sieksime, kad kiekvienas jos žmogus galėtų pasakyti: Lietuva – mano namai ir aš juose gyvenu saugiai.“¹

K. Antanavičiaus nuomone, „šitas aktas yra visuotinai priimtinas todėl, kad čia nėra deputatų, bent tų, kurie buvo rinkti kaip Sąjūdžio deputatai. Manau, kad visuotinai galima tai sakyti ir tų, kurie matytų kokią nors ateitį jungiantis į buvusios Sovietų Sąjungos kokią nors valstybinę draugiją, bendriją ir t. t. /.../ aš asmeniškai besąlygiškai remiu šitas nuostatas, kai kalbama apie karines politines sąjungas. Be abejo, apie ekonomiką kalbėti yra sunkiau.“²

Bronislovas Lubys kalbėjo: „Aš manyčiau, kad šitokio akto priėmimas būtų labai svarbus dalykas ir pašalintų neretais atvejais spekuliatyvines nuomones apie tai, kad viena ar kita pusė, vienas ar kitas žmogus, šita Aukščiausioji Taryba ar atskiri jos žmonės – deputatai – nori, kad Lietuva būtų vėl įjungta į Tarybų Sąjungos sudėtį ar kaip nors kitaip.“³

V. P. Andriukaitis siūlė, kad „aktas būtų ne dėl Lietuvos Respublikos nepriklausomybės ir taip toliau, bet dėl Lietuvos Respublikos nesijungimo į NVS bei Varšuvos pakto šalių kuriamas politines, karines bei finansines sandraugas bei sąjungas. /.../ ekonominiai dalykai čia turi būti atskirti. Jie turėtų būti svarstomi visiškai kitokiu lygiu. Bet politiniai ir kariniai mūsų, kaip tarptautinės teisės subjekto ir suvereno, klausimai būtų sprendžiami.“⁴

A. M. Brazauskas, kalbėdamas LDDP frakcijos vardu, pabrėžė, kad frakcija pritaria šiam aktui ir kartu priminė, kad dar anksčiau, 1992 m. gegužės 28 d. Aukščiausiosios Tarybos posėdyje, LDDP siūlė papildyti Laikinąjį Pagrindinį Įstatymą nuostata apie tai, kad „Lietuvos Respublikos dalyvavimas valstybių sandraugose, bendrijose ir sąjungose sprendžiamas tik referendumu“⁵.

Galutinė 1992 m. birželio 8 d. Konstitucinio akto „Dėl Lietuvos Respublikos nesijungimo į postsovietines Rytų sąjungas“⁶ versija ir tekstas radosi parlamentiniuose debatuose visapusiškai įvertinus Akto istorinę politinę reikšmę bei tikslus Lietuvos vidaus ir užsienio politikoje. Nesigilinant į debatų peripetijas, pažymėtina, kad balsavimas dėl Akto byloja apie pasiektą politiškai reikšmingą susitarimą. Vardiniame balsavime dalyvavo 110 deputatų, už Konstitucinį aktą balsavo 109, prieš nebuvo, o susilaikė vienas⁷.

Akto preambulėje akcentuojama, kad remiamasi 1918 m. vasario 16 d. ir 1990 m. kovo 11 d. aktais dėl Lietuvos nepriklausomos valstybės atkūrimo ir 1991 m. vasario 9 d. visos tautos pareikšta valia. Kartu pasakyta, kad Aukščiausioji Taryba mato pastangas bet koku pavidalu išsaugoti buvusią SSR Sąjungą su visais jos užkariavimais ir ketinimus įtraukti Lietuvą į postsovietinio Rytų bloko gynybines, ekonomines, finansines ir kitokias „erdves“.

Aukščiausioji Taryba nutarė puoselėti abipusiškai naudingus ryšius su kiekviena valstybe, anksčiau buvusia SSRS sudėtyje, tačiau niekada ir joku pavidalu nesijungti į jokiais SSRS pagrindu kuriamas naujas politines, ekonomines ir kitokias valstybių sąjungas bei sandraugas. Paskelbta, kad tokia veikla yra priešiška Lietuvos nepriklausomybei ir atsakomybė už ją nustatoma pagal įstatymus.

Konstituciniame akte nustatyta, kad Lietuvos Respublikos teritorijoje negali būti jokių Rusijos, Nepriklausomų Valstybių Sandraugos ar į ją įeinančių valstybių karinių bazių ir kariuomenės dalinių.

¹ Ten pat, p. 184.

² Ten pat, p. 185.

³ Ten pat, p. 192–193.

⁴ Ten pat, p. 202.

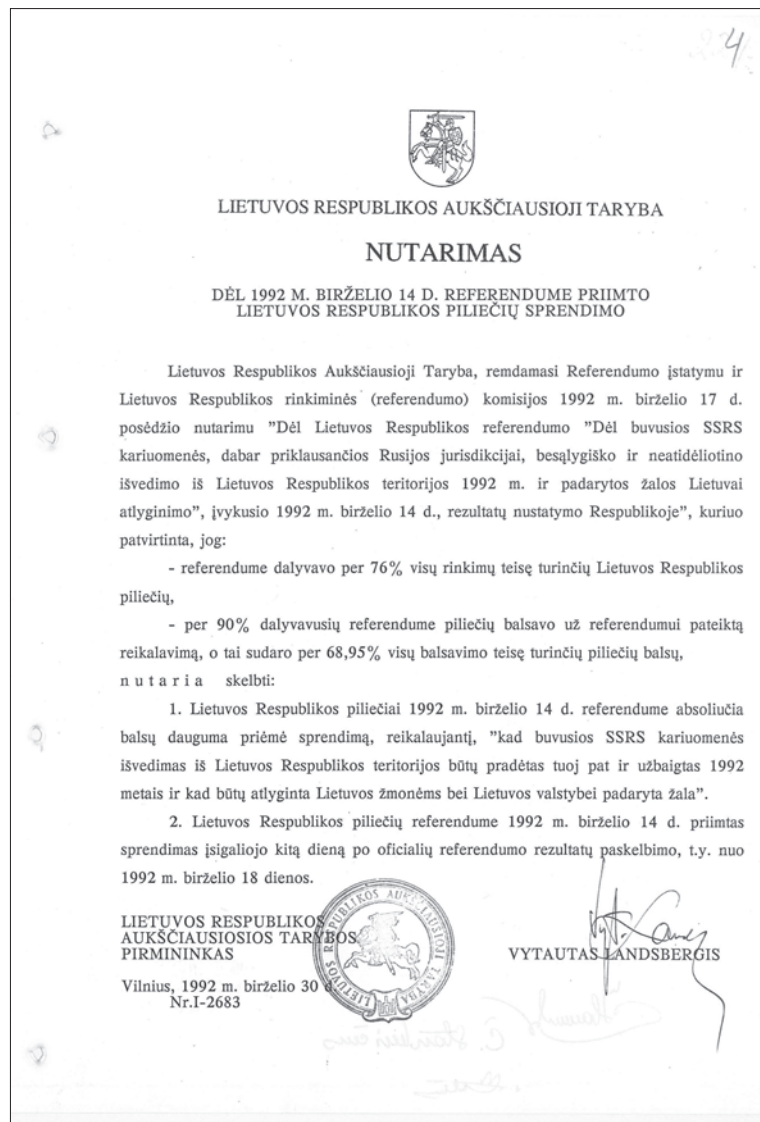
⁵ Ten pat, p. 209.

⁶ Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1992, Nr. 18–513.

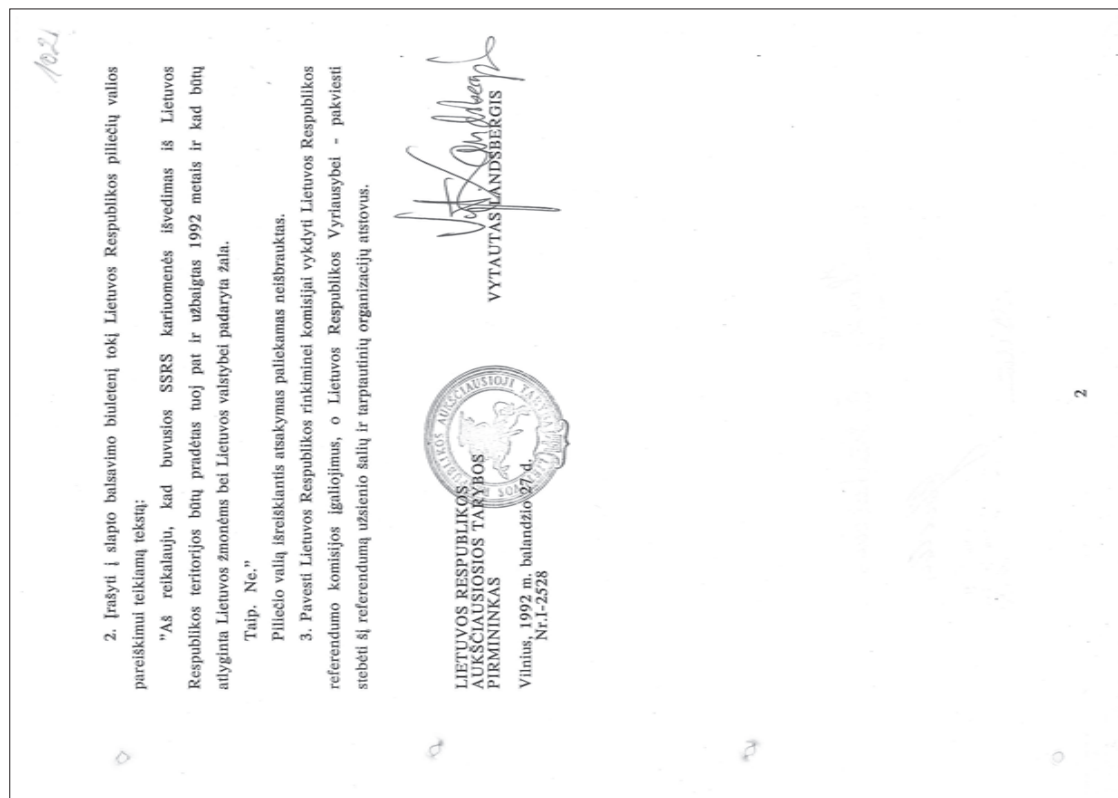
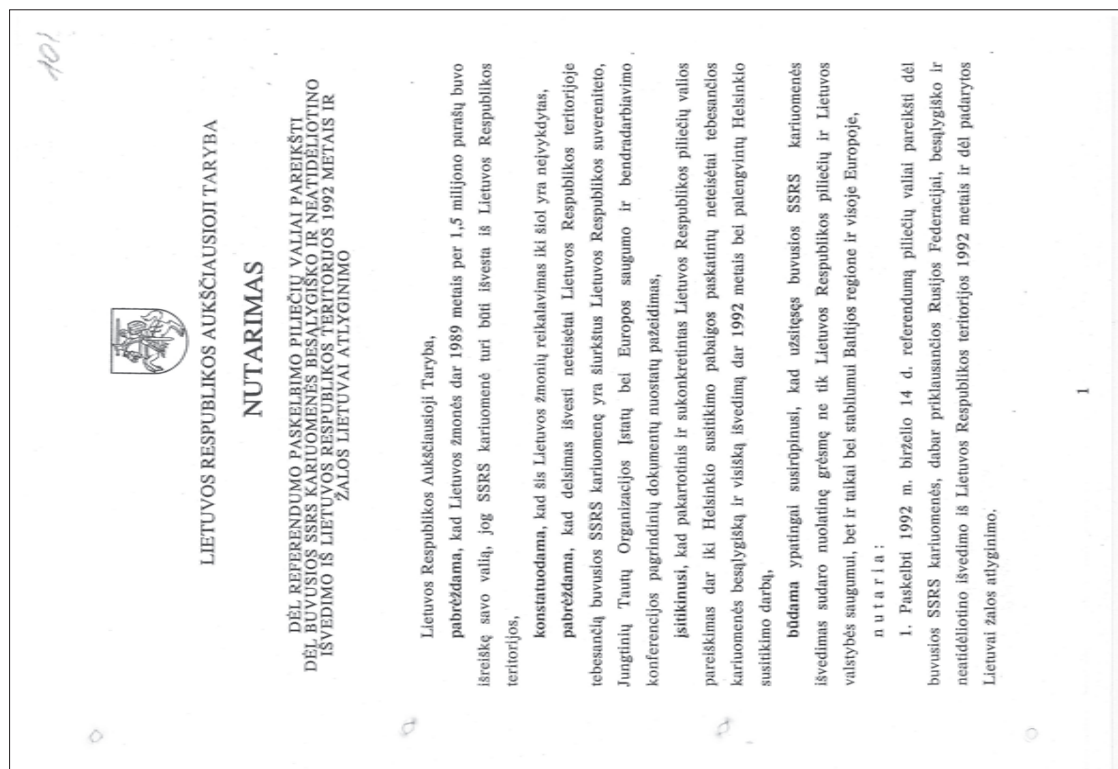
⁷ Stenogramos, 58, p. 321.

Konstitucinį aktą lydėjo Aukščiausiosios Tarybos nutarimas dėl jo įgyvendinimo. Vyriausybė ir Valstybinė derybų su Rusija dėl kariuomenės išvedimo delegacija buvo įpareigotos griežtai laikytis Konstitucinio akto nuostatų ir toliau reikalauti, kad visa Rusijos kariuomenė būtų besąlygiškai išvesta iš Lietuvos Respublikos teritorijos 1992 metais. Vyriausybė ir Krašto apsaugos ministerija privalėjo nedelsiant perimti Lietuvos valstybinės sienos perimetro (ilgio) sausumoje, jūroje ir Lietuvos oro erdvės kontrolę.¹

1992 m. birželio 8 d. Konstitucinio akto reikšmė visų pirma yra ta, kad, priėmus 1992 m. spalio 25 d. Konstituciją, jis pripažintas Konstitucijos sudedamąja dalimi (Konstitucijos 150 str.) ir yra vienas iš Lietuvos Respublikos Konstitucijos vientisumo principo raiškos būdų politikoje ir teisėje.

¹ Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1992, Nr. 18-514.

Lietuvos Respublikos referendumo, įvykusio 1992 m. birželio mėn. 14 d. „Dėl buvusios SSRS kariuomenės, dabar priklausančios Rusijos Federacijai, besąlygiško ir neatidėliotino išvedimo iš Lietuvos Respublikos teritorijos 1992 metais ir padarytos žalos Lietuvai atlyginimo“ duomenys pagal miestų, rajonų rinkiminių komisijų protokolus

Miesto, rajono pavadinimas	Bendras rinkėjų skaič.	Rinkėjų, gavusių biuletenius		Dalyvavo ne referendumo dieną		Dalyvavo ne referendumo biū.		Balsadėžėse rastų biulet.		Atsakiusių „TAIP“		Atsakiusių „NE“		Negaliojantys pripažintų		Anuliuotų referendumo biuletenų skaič.	Pritaikytų referendumo teiginiui
		skaič.	%	skaič.	%	skaič.	%	skaič.	%	skaič.	% nuo balsavusių sk.	skaič.	% nuo balsavusių sk.	skaič.	% nuo balsavusių sk.		
1. Alytus	50319	36772	73.08	4050	11.01	858	2.33	36701	99.81	35244	96.03	1083	2.95	374	1.02	13836	70.04
2. Birštonas	2593	2181	84.11	176	8.07	63	2.89	2179	99.91	2083	95.59	75	3.44	21	0.96	1831	80.33
3. Druskininkai	13528	11516	85.13	1281	11.12	183	1.59	11510	99.95	10758	93.47	559	4.86	193	1.68	4867	79.52
4. Kaunas	283314	243806	86.06	39940	16.38	4749	1.95	243349	99.81	235105	96.61	6031	2.48	2213	0.91	56194	82.98
5. Klaipėda	135144	98265	72.71	13043	13.27	1174	1.19	98080	99.81	86062	87.75	10054	10.25	1964	2.00	40268	63.68
6. Marijampolė	33988	24348	71.64	1972	8.10	1111	4.56	24342	99.98	23413	96.18	673	2.76	256	1.05	11652	68.89
7. Neringa	2449	2238	91.38	221	9.87	82	3.66	2238	100.00	2140	95.62	71	3.17	27	1.21	1199	87.38
8. Palanga	14897	13309	89.34	962	7.23	423	3.18	13281	99.79	12778	96.21	340	2.56	163	1.22	4391	85.78
9. Panevėžys	91219	72209	79.16	7358	10.19	1250	1.73	72147	99.91	68412	94.82	2824	3.91	911	1.26	18472	75.00
10. Šiauliai	96398	72840	75.56	7332	10.07	972	1.33	72783	99.92	68615	94.27	3237	4.45	931	1.28	36848	71.18
11. Vilnius	359104	247168	68.83	39313	15.91	6366	2.58	246512	99.73	215532	87.43	24864	10.09	6116	2.47	126437	60.02
12. Akmenės r.	27333	20808	76.13	651	3.13	2124	10.21	20791	99.92	18293	87.99	1905	9.16	593	2.85	6973	66.93
13. Alytaus r.	24436	19082	78.09	755	3.96	1276	6.69	19073	99.95	17764	93.14	942	4.94	367	1.92	6070	72.70
14. Anykščių r.	28720	23089	80.39	650	2.82	1759	7.62	23066	99.90	20162	87.41	2150	9.32	754	3.27	5605	70.20
15. Biržų r.	28322	21857	77.17	585	2.68	2897	13.25	21826	99.86	18962	86.88	2199	10.08	665	3.04	7247	66.95
16. Ignalinos r.	38628	18675	48.35	1069	5.72	2565	13.73	18658	99.91	15977	85.63	2123	11.38	558	2.99	21768	41.36
17. Jonavos r.	34966	22731	65.01	1963	8.64	2501	11.00	22702	99.87	20692	91.15	9631	7.18	379	1.67	12715	59.18
18. Joniškio r.	23539	16924	71.90	423	2.50	2379	14.06	16920	99.98	14170	83.75	2131	12.59	619	3.66	6504	60.20
19. Jurbarko r.	29424	25531	86.77	2262	8.86	3871	15.16	25490	99.84	23971	94.04	1178	4.62	341	1.34	4142	81.47
20. Kaišiadorių r.	29637	23849	80.47	809	3.39	2133	8.94	23834	99.94	21770	91.34	1606	6.74	458	1.92	6249	73.46
21. Kauno r.	61348	52468	85.53	4630	8.82	4053	7.72	52419	99.91	50615	96.56	1322	2.52	482	0.92	10980	82.50
22. Kėdainių r.	47022	36052	76.67	1584	4.39	3527	9.78	36016	99.90	32542	90.35	2829	7.85	645	1.79	13414	69.21
23. Kelmės r.	30959	24096	77.83	708	2.94	2678	11.11	24085	99.95	21760	90.35	1783	7.40	542	2.25	7724	70.29
24. Klaipėdos r.	33259	26641	80.10	1106	4.15	2554	9.59	26600	99.85	25383	95.42	859	3.23	358	1.34	6494	76.32
25. Kretingos r.	32278	26547	82.24	613	2.31	1897	7.15	26541	99.98	25002	94.20	1132	4.27	407	1.53	7218	77.46
26. Kupiškio r.	19459	15021	77.19	444	2.96	1585	10.55	14989	99.79	13492	90.01	1156	7.71	341	2.27	4505	69.34
27. Lazdijų r.	25579	22341	87.34	387	1.73	5392	24.13	22339	99.99	20759	92.93	1091	4.88	489	2.19	2943	81.16
28. Marijampolės r.	35132	26130	74.38	789	3.02	3112	11.91	26103	99.90	24562	94.10	1160	4.44	381	1.46	9871	69.91

29. Mažeikių r.	42199	28585	6774	1533	536	1274	446	28539	99.84	26285	92.10	1639	574	615	2.15	13415	62.29
30. Molėtų r.	20538	14485	7053	653	451	693	478	14483	99.99	12933	89.30	1179	814	371	2.56	7515	62.97
31. Pakruojo r.	22310	17454	7823	409	234	1507	863	17444	99.94	14244	81.66	2677	1535	523	3.00	5901	63.85
32. Panevėžio r.	31490	25625	8138	813	317	1903	743	25612	99.95	23597	92.13	1514	591	501	1.96	5731	74.93
33. Pasvalio r.	25921	20283	7825	1056	521	2968	1463	20262	99.90	17072	84.26	2521	1244	669	3.30	6352	65.86
34. Plungės r.	38248	30152	7883	1070	355	2524	837	30140	99.96	28216	93.62	1286	427	638	2.12	8560	73.77
35. Prienų r.	28793	23917	8307	866	362	3082	1289	23910	99.97	22760	95.19	794	332	356	1.49	4346	79.05
36. Radviliškio r.	39066	28706	7348	1115	388	3029	1055	28648	99.80	25245	88.12	2655	927	748	2.61	10793	64.62
37. Raseinių r.	34382	27184	7906	668	246	3801	1398	27162	99.92	24725	91.03	1867	687	570	2.10	10816	71.91
38. Rokiškio r.	34520	27706	8026	1054	380	2682	968	27687	99.93	23634	85.36	2968	1072	1085	3.92	8841	68.46
39. Skuodo r.	19360	15093	7796	229	152	1003	665	15074	99.87	13493	89.51	1090	723	491	3.25	4356	69.70
40. Sakių r.	30421	25158	8270	1052	418	4710	1872	25152	99.98	22328	88.77	2074	825	750	2.98	5526	73.40
41. Šalčininkų r.	29015	17215	5933	658	382	5683	3301	17202	99.92	10064	58.50	6538	3801	600	3.49	13398	34.69
42. Švenčionių r.	26142	19205	7346	981	511	2697	1404	19185	99.90	14697	76.61	3857	2010	631	3.29	10795	56.22
43. Šiaulių r.	36820	28715	7799	1291	450	2879	1003	28688	99.91	26458	92.23	1779	620	451	1.57	8142	71.86
44. Šilalės r.	22255	17824	8009	366	205	2478	1390	17823	99.99	16405	92.04	937	526	481	2.70	5108	73.71
45. Šilutės r.	47518	38514	8105	1035	269	4441	1153	38484	99.92	36340	94.43	1615	420	529	1.37	8241	76.48
46. Širvintų r.	15853	11735	7402	427	364	1474	1256	11717	99.85	10306	87.96	1095	935	316	2.69	2984	65.01
47. Tauragės r.	38766	30981	7992	1512	488	1359	439	30966	99.95	29311	94.66	1110	358	545	1.76	6852	75.61
48. Telšių r.	41051	33989	8280	1249	367	2086	614	33933	99.84	31915	94.05	1565	461	453	1.33	8391	77.74
49. Trakų r.	54549	32016	5869	2734	854	3778	1180	31960	99.83	26573	83.14	4488	1404	899	2.81	27984	48.71
50. Ukmergės r.	38217	31684	8291	1103	348	2965	936	31629	99.83	28733	90.84	2245	710	651	2.05	12275	75.18
51. Utenos r.	39418	31246	7927	2250	720	1924	616	31220	99.92	29132	93.31	1549	496	539	1.73	8754	73.91
52. Varėnos r.	28547	23631	8278	1075	455	1222	517	23625	99.97	21939	92.86	1294	548	392	1.66	4345	76.85
53. Vilkaviškio r.	38442	27658	7195	589	213	3232	1169	27632	99.91	25263	91.43	1836	664	533	1.93	9202	65.72
54. Vilniaus r.	62873	35063	5577	2984	851	6992	1994	35018	99.87	25187	71.93	8590	2453	1241	3.54	28960	40.06
55. Zarasų r.	18566	14010	7546	1075	767	1489	1063	14001	99.94	11262	80.44	2281	1629	458	3.27	5222	60.66
Iš viso	2538274	1924328	7581	164923	857	137409	714	1921770	99.87	1744135	90.76	140051	729	37584	1.95	709222	68.71

Lietuvos Respublikos rinkiminės komisijos pirmininkas _____ J. Bulavas
Lietuvos Respublikos rinkiminės komisijos sekretorius _____ V. Rinkevičius

LIŪDA RUGIENIENĖ

BENDRAS DARBAS LIETUVAI

LIETUVOS RESPUBLIKOS SEIMO IR JAV LIETUVIŲ
BENDRUOMENĖS KOMISIJA. III

Švietimo reikalai

Komisijos posėdžiuose švietimas buvo vienas iš svarbiausių klausimų, ypatingai išsivijai. Gyvendami svetimose kultūrose matėme, kaip yra svarbu skirti pagrindinį dėmesį jaunų žmonių mokslinimui ir auklėjimui. Jauniems žmonėms, gimusiems ne Lietuvoje, asimiliuotis į gyvenamąjį kraštą pastangų nereikia. JAV tyrimai rodo, kad trečioji karta praranda savo tautos kalbą.

Tarp aibės valstybinių reikalų Lietuvoje švietimas ir jaunimo auklėjimas turėjo būti priešakiniu pirmenybių lentelėje. Lietuvos žmonės ir jų gebėjimai – tai yra tie tikrieji Lietuvos ištekliai. 1998 m. kovo 3 d. Komisija posėdį paskyrė švietimo ir jaunimo organizacijų reikalams. Posėdyje dalyvavo švietimo ir mokslo ministras Zigmas Zinkevičius, viceministras Jonas Puodžius, Mokslo studijų departamento Mokslo skyriaus vedėjas Rimantas Vaitkus ir Seimo Švietimo, mokslo ir kultūros komiteto pirmininkas Žibartas Jackūnas.

Dalia Puškorienė perskaitė JAV Lietuvių Bendruomenės Švietimo tarybos pirmininkės Reginos Kučienės pranešimą. Tik bendrais bruožais buvo supažindinta su lituanistinių mokyklų sistema ir pateikta šiek tiek statistikos. JAV mokslo trukmė lituanistinėse mokyklose buvo suderinta su gyvenamojo krašto bendrojo lavinimo mokyklomis – 12 mokslo metų, veikė 8 skyrių pradžios mokykla ir aukštesnioji mokykla – keturių klasių. Laikui bėgant kai kurios lituanistinės mokyklos pradėjo trumpinti mokslo metų skaičių, nes mažėjo mokinių aukštesniosiose mokyklose. „1997 metais, remiantis mokytojų darbo konferencijos pateiktais pageidavimais, peržiūrėtos dabartinės mokyklos programos ir padaryti pakeitimai. Buvo atsižvelgta į šiuos punktus: pirma, namuose dažniau kalbama angliškai negu lietuviškai; antra, vaikai tarpusavyje daugiau kalba angliškai; trečia, nemaža dalis mokinių nepajėgia skaityti jų klasėms skirtų vadovėlių ir kitų skaitinių; ketvirta, klasėje išeitas kursas nėra kartojamas namuose; penkta, tėvų lietuvių kalba silpnėja; šešta, mokytojų lietuvių kalbos žinių išmanymas yra pasikeitęs. Pertvarkant programas buvo peržiūrėta anksčiau sudaryta programa. Pakeitimų reikalavo greitai besikeičianti mokinių sudėtis. Toje pačioje klasėje sėdi įvairių sugebėjimų mokiniai.“¹

Apie gramatikos mokymą taip pat yra įvairių nuomonių, 90 proc. tėvų galvoja, kad gramatikos visai nereikia, nes jie patys nesugeba vaikams padėti ruošti pamokas. Lietuvių kalbos silpnėjimas kelia rūpestį. Silpnėjant kalbos lygiui, atsiranda norinčių pasiduoti šiam procesui ir pasitenkinti „virtuvės“ kalba. Švietimo taryba tokiai galvosena nepritaria ir deda visokeriopas pastangas kalbos mokėjimo lygį kelti, o ne smukdyti. Švietimo taryba Lietuvoje perka leidžiamus vadovėlius, padaro atranką ir parengia atskirus konspektus. Kasmetinėje mokytojų studijų savaitėje Dainavoje (jaunimo stovyklavietė netoli Detroito)

¹ Lietuvos Respublikos Seimo ir JAV Lietuvių Bendruomenės atstovų komisijos antrasis posėdis. 1998 m. kovo 3 d. Stenogramos // Lietuvos Respublikos Seimo archyvas (toliau LRSA), f. 2, ap. 4, b. 741, l. 52–53.

nagrinėjami patys opiausi lituanistinio švietimo klausimai.

1997–1998 mokslo metais lituanistines mokyklas lankė 936 mokiniai, mokė 172 mokytojai, iš kurių 42 buvo naujieji ateiviai. Kiek iš Lietuvos atvykusių vaikų lankė lituanistines mokyklas, statistikos neturėjo. „Baigdama šį JAV LB Švietimo tarybos pranešimą teigiu, kad istorija kartojasi. Esant toli nuo tautos kamieno tautinė ir kultūrinė asimiliacija veikė pirmųjų ateivių mokyklas. Jos neišvengėme ir po Antrojo pasaulinio karo atvykę į šį kraštą. Tikimės, kad naujai atvykę tautiečiai įsijungs ir užtikrins lietuviybės tęstinumą šiame krašte“, savo pranešime teigė Regina Kučienė¹.

Švietimo ir mokslo ministras Z. Zinkevičius glaustai paminėjo, kas yra daroma Švietimo ir mokslo ministerijoje. Vienas iš aktualiausių darbų – parengti vyriausybinių detalių švietimo reformos programą ir tikslinį finansavimą. Šis darbas buvo pavestas Pedagogikos institutui, sudaryta koordinacinė darbo grupė. Labai svarbu yra sukurti švietimo sistemos įstatymų bazę, numatyta nemažai įstatymų. Taip pat svarbu sukurti švietimo vertinimą, monitoringo sistemą. Kuriama nauja egzaminų sistema, yra parengta naujos egzaminų tvarkos samprata. Reikia reformuoti ugdymo turinį – iki šeštos klasės jau pakeistas, o dabar keičiamas vyresniųjų klasių.

Būtina sudaryti galimybes visiems, pageidaujantiems mokytis lietuvių kalba. Turima galvoje Pietryčių Lietuva, Visaginas. Šioje srityje yra daug dirbama, sudaryta Visagino kalbinė ir kultūrinė integravimo programa, kuri tiks ir Klaipėdai. Sprendžiamas Lietuvos mokyklų tipų ir tinklo klausimas, apskričių, savivaldybių santykiai. Rengiama pilietinio ugdymo sistema. Dirba tarpžinybinė komisija, į kurią įeina Švietimo ir mokslo ministerijos, Krašto apsaugos ministerijos ir Seimo Nacionalinio saugumo komiteto atstovai. Tobulinama pedagogų kvalifikacijos sistema ir švietimo sistemos finansavimo tvarka. Svarbi yra vaikų ir paauglių nusikalstamumo prevencija, o ypatingai svarbu yra sukurti gabių vaikų ugdymo sistemą, gerinti popamokinės veiklos sistemą ir aplinkos apsaugos ugdymo sistemą.

Komisija 1998 m. kovo 6 d. rezoliucijoje siūlė: „a) švietimo reikalams sudaryti darbo grupę tarp LR švietimo ir mokslo ministerijos ir JAV LB Švietimo tarybos ir b) mokslo darbo grupę tarp LR švietimo ir mokslo ministerijos ir JAV LB vicepirmininko mokslo reikalams.“² Vėlesniuose posėdžiuose Komisija savo rezoliucijose siūlė interneto naudojimą lituanistiniame švietime už Lietuvos ribų, siūlė rengti išeivijos lietuvių ekskursijas Lietuvoje ir t. t.

Švietimo ir mokslo ministerija reguliariai atsakydavo į Komisijos rezoliucijas ir pranešdavo, ar siūlymai yra įgyvendinami, buvo parengę kompiuterinę programą lietuvių kalbai mokytis ir projektą vyresniųjų klasių moksleivių ekskursijoms.

Pietryčių Lietuvos švietimo reikalai

1998 m. kovo 5 d. Komisija paskyrė susipažinimui su Pietryčių Lietuvos lietuviškų mokyklų problemomis. Vilniaus apskrities viršininkas Alis Vidūnas Komisijos nariams sudarė sąlygas susitikti su lietuviškų mokyklų direktoriais, kurie pasakojo apie savo dar-

Komisijos nariai prie Dariaus ir Girėno paminklo Čikagoje. 2001 m.

Straipsnio nuotraukos iš autorės asmeninio archyvo.

¹ Ten pat, l. 54.

² Seimo ir JAV Lietuvių Bendruomenės atstovų komisija. Komisijos posėdžiuose priimtose rezoliucijos // LRSA, f. 2, ap. 4, b. 740, l. 14.

bo sąlygas, ryškėjo aiškus nesutarimas su lenkų mokyklomis, ypač su savivaldybėmis, kurios yra valdomos lenkų. Direktoriai prašė, kad lietuviškas mokyklas globotų apskritis, ne savivaldybės. Mokytojai skundėsi, kad kartais ir kunigai ragina vaikus neiti į lietuviškas mokyklas. Lenkai nenuomoja lietuviškų mokyklų mokytojams butų. Nesusipratimų netrūksta. Viena direktorė pastebėjo: „Jūs nueisite į Europos Sąjungą, bet nenu eisite be šio regiono, nes lenkai skundžiasi teisių pažeidimais.“ Iš tikrųjų dažnai yra pažeidžiamos Lietuvos piliečių, siekiančių mokslo valstybine kalba, teisės. Savivaldybės nesteigia lietuviškų mokyklų, nors tėvai duoda prašymus. Sovietmety šioje apskrityje veikė lietuvių, rusų ir lenkų mokyklos. Rusų mokyklos buvo pačios gausiausios, o dabar jos yra smarkiai sumažėjusios, padidėjo lenkų ir lietuvių. Mišrių šeimų vaikai (gudų, rusų, lenkų, lietuvių, tarpusavyje susimaišiusių) daug kur pageidauja siekti mokslo lietuviškose mokyklose, tačiau lenkų mokyklose yra geresnės sąlygos. Šioje apskrityje trūksta darbų, tačiau kur yra bedarbių, netrūksta ir asocialių šeimų. Pasitaiko vaikų, kurie į mokyklą ateina nevalgę. Mokytojams tenka juos ne vien mokyti, kartais ir pavalgydinti.

Steigiant mokyklas, labai daug dirbo apskrities viršininko administracija ir viršininkas A. Vidūnas kartu su „Vilnijos“ draugija ir pirmininku Kazimieru Garšva. Ministras Z. Zinkevičius aiškino: „Svarbiausia yra tai, /.../ kad pakito kitataučių požiūris į valstybinę kalbą. Dabar jau jie neboikotuoja, o nori, kad jų vaikai mokėtų valstybinę kalbą. /.../ Kitataučių, teisingiau pasakius, kitakalbių mokyklų, kurių ten yra daugiau negu lietuviškų, direktorius /.../ ištiko lyg ir toks šokas. Jie pajuto konkurenciją, nes vaikai jau eina į lietuvišką, o ne kitą mokyklą. Jie imasi priemonių ir dabar daug kur įvedė lietuvių kalbą nuo pirmos klasės. /.../ Mano supratimu, labiau svarbu, kad ten, kur yra lietuviškų mokyklų, būtų ir lietuviškos pamaldos bažnyčiose. /.../ Kunigai moka lietuvių kalbą. Dauguma jų yra patys baigę Kauno kunigų seminariją ir lietuviškai gerai šneka, gerai moka kalbą, bet jie nenori lietuviškų pamaldų. /.../ Labai svarbus dalykas – mokyklų statybos, nes ten daug kur sąlygos nenormalios, reikia statyti mokyklas.“¹

Švietimo ministerija labai daug pinigų išleidžia kitakalbių mokyklų vadovėliams, kurie yra daug brangesni negu lietuviški, nes jų maži tiražai. Buvo atvejų, kad net dvylika, trylika kartų brangesni. Ministras kreipėsi į Lenkijos ir Rusijos ambasadas, kad jie kompensuotų skirtumą. Lenkijos ambasadorė greitai reagavo ir kreipėsi į savo valdžią, kuri atsisakė kompensuoti. Rusijos ambasadorius į ministro kreipimąsi visai nereagavo, tačiau vėliau atsakė, kad vadovėlius atveš iš Maskvos. Parama taip pat yra gaunama iš Amerikos lietuvių, organizuota ir pavienė.

Vilniaus apskrities viršininkas A. Vidūnas: „Kiek man teko važinėjant įsitikinti, tai pagrindinis vaidmuo naujose įsteigtose mokyklose ir lietuvių mokyklose, kurios yra pavaldžios savivaldybei, didžiausią vaidmenį vaidina mokytojas. Tai ir direktorius, tai ir eilinis mokytojas, tai ir pagalbinis darbuotojas. Ir ten, kur mokytojas yra iš didžiosios raidės, o mokytojai šiuose kraštuose tokie visi yra, retai kur būna kokių nors nemalonumų, jie būna gerbiami, ir tėvai stengiasi savo vaikus atiduoti į tas mokyklas, kuriose mokytojas moka juos doros, tiesos, tikrovės ir geros lietuviškos kalbos. /.../ Viena iš didesnių dabartinių problemų Vilniaus apskrityje, tai yra Tautinių mažumų įstatymo pataisų priėmimas. Kaip žinote, tarp Vilniaus rajono savivaldybės ir Vilniaus apskrities viršininko administracijos įvyko nedidelis ginčas dėl dvikalbystės įteisinimo Vilniaus rajone. Labai paprastai buvo priimtas sprendimas Vilniaus rajono savivaldoje, kad greta valstybinės lietuvių kalbos visose savivaldybės institucijose būtų vartojama ir tautinės mažumos lenkų kalba. /.../ Vilniaus administracija steigia mokyklas, mokyklos steigiamos lietuvių kalba /.../, bet dauguma mokyklų pageidauja pereiti į Vilniaus apskrities viršininko administracijos pavaldumą motyvuodamos tuo, kad ten yra daugiau lėšų, didesnis dėmesys, jautriau reaguojama į visas pastabas.“²

¹ Lietuvos Respublikos Seimo ir JAV Lietuvių Bendruomenės atstovų komisijos ketvirtasis posėdis 1998 m. kovo 5 d. Stenogramos // LRSA, f. 2, ap. 4, b. 741, l. 134–135.

² Ten pat, l. 137–138.

Vilniaus apskrities Socialinių reikalų ir švietimo departamento direktorius Jonas Vasičiauskas pateikė statistiką apie Vilniaus apskrities bendrojo lavinimo mokyklas. Vilniaus apskrityje gyvena ketvirtis Lietuvos gyventojų. Apskrityje yra 361 mokykla: 210 lietuviškų, 60 lenkiškų, 39 rusiškos ir 66 mišrios. Taip pat yra viena baltarusių ir viena žydų mokykla. Palyginus su kitais Lietuvos rajonais, Vilniaus ir Šalčininkų rajonuose yra labai daug mokymo įstaigų, paprastai būna apie 30, o Vilniaus rajone yra 81.

„Vilnijos“ draugijos pirmininkas K. Garšva sakė, kad jis Pietryčių Lietuvos švietimo reikaluose turi ilgametę patirtį. Draugijos vardu buvo parašyta per tūkstantis laiškų, į kuriuos nebuvo atsižvelgta. Pirmininkas Komisijai pristatė dešimtį punktų Rytų Lietuvos švietimo reikalui. Pirmuoju punktu prašė, kad Švietimo ir mokslo ministerija, Vilniaus apskrities administracija tęstų Lietuvai reikalingą švietimo reformą; pageidaujantioms mokykloms leistų pereiti iš įstatymų nevykdančių Vilniaus, Šalčininkų savivaldybių į Vilniaus apskritį su joms paskirtomis lėšomis.

Regioninių problemų ir tautinių mažumų departamento direktorius Remigijus Motuzas: „Išties Lietuva yra daugiakultūrė, daugianacionalinė pradedant jau XIII amžiumi. Viena vertus, mes esame labai demokratiški, kad tuose rajonuose šiandien egzistuoja ir lietuviškos, ir lenkų dėstomąja kalba, ir rusų dėstomąja kalba mokyklos, bet, kita vertus, žinoma, mes turėtume galvoti ir apie spartesnę integraciją tų rusų ir lenkų mokyklų. Pavyzdžiui, šiandien buvo paminėta vadovėlių leidyba. Išties, matyt, dar yra tas laikotarpis, kad jeigu mes lenkiškom mokyklom šiuo metu duotume tik lietuvių kalba parašytus istorijos vadovėlius, aš jums, kaip pedagogas, atvirai pasakysiu, jie neskaitytų. Jie neskaitytų, nes jie dar šiandien taip nemoka lietuvių kalbos, kad skaitytų. Aš noriu pasakyti, kad išties tie visi procesai – ir integracijos, ir vadovėlių leidybos – turi vykti palaipsniui ir labai labai gerai apgalvotai. Aš manyčiau, kad reikia mums vis dėlto žiūrėti pariteto principo – ne prašyti /.../ Lenkijos valstybės ar kitų valstybių kompensuoti už vadovėlių leidimą, o daryti taip, kaip yra mūsų Suvalkų krašte. Yra humanitarinis lietuviškasis blokas – Lietuvos istorija, gimtoji kalba ir lietuvių literatūra, ir lenkų valdžia leidžia ten vadovėlius tik tiems dalykams. O lietuviškoje Kovo 11-osios Punsko gimnazijoje matematikos, fizikos, chemijos vaikai

Komisijos nariai ir mokslininkai Pasaulio lietuvių centre Lemonte. 2001 m.

mokosi iš lenkiškų vadovėlių, nors jiems yra dėstoma lietuvių kalba. /.../ Manychiau, kad reikia pamažu, pradedant vyresnėmis klasėmis gimnazijose, atsisakyti vadovėlių leidimo, kai vadovėliai verčiami iš lietuvių kalbos į lenkų kalbą.¹

1998 m. kovo 6 d. Komisija priėmė rezoliuciją „Dėl Pietryčių Lietuvos švietimo reikalų“, kurioje siūlė, kad būtų parengti ir priimti Seimo ir Vyriausybės teisės aktai, kurie užtikrintų visiems vaikams teisę ir galimybes mokytis valstybine kalba savo gyvenamoje vietoje; užtikrintų, kad visose Pietryčių Lietuvos mokyklose valstybinės kalbos mokėjimo lygis atitiktų valstybinio standarto reikalavimus; tobulintų LR švietimo sistemos valdymą plečiant savivaldybių, apskrities švietimo padalinių bei Švietimo ir mokslo ministerijos koordinavimą įgyvendinant regiono švietimo programas; teiktų tikslinę materialinę pagalbą šio regiono mokyklų mokytojams. Komisija siūlė atkurti Valstybinę Rytų Lietuvos komisiją, kuri toliau spręstų specifines Lietuvos rytams visuomenės plėtros ir integralumo problemas. Kadangi savivaldybės, neskirdamos tinkamo finansavimo lietuviškoms mokykloms, pažeidžia vaikų teisę gauti išsimokslinimą valstybine lietuvių kalba, Komisija siūlė, kad valstybine lietuvių kalba vedamos mokyklos būtų finansuojamos tiesiogiai per apskritys.

Komisija taip pat siūlė, kad JAV Lietuvių Bendruomenės apylinkės ir pavieniai Amerikos lietuviai tęstų ir plėtotų konkretų bendradarbiavimą su šio krašto lietuviškais mokyklomis.²

Iš švietimo ir mokslo ministro Kornelijaus Platelio buvo gautas atsakymas į minėtąją rezoliuciją: „LR Seimas, siekdamas visiems vaikams, norintiems mokytis valstybine kalba, sudaryti palankesnes sąlygas, 1998 m. liepos 2 d. priėmė Lietuvos Respublikos švietimo įstatymo pakeitimo įstatymą; jame, be anksčiau buvusių nuostatų dėl sąlygų mokytis valstybinės kalbos sudarymo, yra pataisa, kurioje teigiama: jei „savivaldybė nevykdo įstatymu paskirtų švietimo funkcijų, neužtikrina reikiamų sąlygų pavaldžios švietimo įstaigos veiklai, apskrities viršininkas rašo teikimą Vyriausybės atstovui apskrityje dėl švietimo įstaigos steigėjo funkcijų perdavimo apskrities viršininko administracijai. Nutarimą dėl švietimo įstaigos steigėjo funkcijų perdavimo apskričiai priima Vyriausybė.“

Kiek daugiau nei po ketverių metų 2002 m. lapkričio 22 d. rezoliucijoje Komisija siūlė Vyriausybei „pratęsti valstybinę Rytų Lietuvos socialinės plėtros programą nuo 2004 m. iki 2009 m.; Švietimo įstatyme įrašyti nuostatas, leidžiančias apskričiai bei Švietimo ir mokslo ministerijai išlikti bendrojo lavinimo mokyklų steigėja ir numatyti galimybę vykdyti tiesioginį atskirų mokyklų finansavimą, kai savivaldybės pažeidžia norminių teisės aktų nustatytus bendruosius mokyklų finansavimo principus bei vykdo diskriminacinę finansavimo politiką; pasirūpinti, kad artimiausiu metu visoms Lietuvos bendrojo lavinimo mokykloms būtų taikomi vienodi valstybinės lietuvių kalbos egzamino reikalavimai.“³

Iš švietimo ir mokslo ministro Algirdo Monkevičiaus buvo gautas raštiškas atsakymas: „Švietimo ir mokslo ministerija pritaria nuostatai, kad būtų pratęsta Rytų Lietuvos socialinės plėtros programa nuo 2004 iki 2009 metų bei nuostatai, jog artimiausiu metu visų Lietuvos bendrojo lavinimo mokyklų abiturientams būtų taikomi vienodi valstybinio lietuvių kalbos brandos egzamino reikalavimai. Abiejų šių klausimų sprendimui Švietimo ir mokslo ministerijoje sudarytos darbo grupės rengia siūlymų įgyvendinimo tvarkas.“

Komisija savo posėdžiuose nuolatos diskutavo Pietryčių Lietuvos švietimo reikalus ir teikė siūlymus.

Mokslas

2001 m. birželio 5 d. posėdis buvo skirtas mokslo reikalams ir abipusiam bendravimui. JAV LB Krašto valdybos vicepirmininkas mokslo reikalams dr. Stasys Bačkaitis paruošė pranešimą ir pasiūlymus Lietuvos mokslo institucijoms, apibūdino, kokiose srityse būtų reikalingas bendradarbiavimas: „Bandant pakeisti Lietuvos įvaizdį, ypač jos laimėjimus

¹ Ten pat, l. 146–147.

² Žr. Seimo ir JAV Lietuvių Bendruomenės atstovų komisija. Komisijos posėdžiuose priimtų rezoliucijų // LRSA, f. 2, ap. 4, b. 740, l. 1–2.

³ Seimo ir JAV Lietuvių Bendruomenės atstovų komisija. Komisijos posėdžių protokolai Nr. 1–8 su priedais // LRSA, f. 2, ap. 4, b. 1659, l. 104–105.

Komisijos nariai ir mokslininkai Čikagoje. 2001 m.

intelektualinėje plotmėje, būtina, mūsų nuomone, per spaudą, elektroninį tinklą, biuletenius pateikti informaciją apie Lietuvos universitetus, juose atliekamus darbus, galimybę studijuoti, atlikti stažuotes, bendrauti tyrimo studijose, sudaryti galimybę užsienio profesoriams dėstyti akademinių atostogų laikotarpiu ir panašiai.¹ JAV LB yra suinteresuota, kad Amerikoje apsigyvenę naujos bangos tautiečiai siektų pradėti akademines studijas arba tęstų Lietuvoje pradėtą universitetinį mokslą. Tai galima įgyvendinti naudojantis Lietuvos universitetų telestudijų sistema. „Lietuvių fondas bus skatinamas duoti pirmenybę prašymams studentams iš Lietuvos ir naujos bangos imigrantams JAV. Iš Lietuvos į JAV atvykę studentai turėtų pasirašyti sutartį sugrįžti į Lietuvą, o nesugrįžus stipendiją apmokėti mecenuojančiai organizacijai.“² Toliau S. Bačkaitis kalbėjo apie informacijos pasikeitimą, įvairių leidinių būtinybę, mokslinį darbą dirbančių tautiečių ryšius.

Komisija į posėdį pakvietė universitetų bei akademijų rektorius, švietimo ir mokslo ministrą, Seimo Švietimo, mokslo ir kultūros komiteto pirmininką. Rektorių konferencijos viceprezidentas prof. habil. dr. Vytautas Kaminskas pateikė informaciją apie Lietuvos aukštojo mokslo sistemą: 15 universitetinių aukštųjų mokyklų – tai akademijos ir universitetai, kuriuos finansuoja valstybė; turi vieną privačią – tarptautinio verslo mokyklą Kaune, tris kunigų seminarias. Nuo 2000 m. atsirado 7 kolegijos: 4 valstybinės ir 3 privačios. Lietuvoje yra beveik 100 tūkstančių studentų, kartu įskaičiavus ir doktorantus. 1995 m. buvo tik 50 tūkstančių studentų, perpus mažiau. „Mes turime pažangiausią studijų sistemą šiandien Europoje. Tai yra tripakopė sistema – bakalauras, magistras, daktaras, – kuri Lietuvoje buvo įvesta 1990 m. pabaigoje – 1991 m. pradžioje ir, aišku, prie to daug prisidėjo Amerikos lietuviai. Visų pirma aš turėčiau paminėti profesorių Algirdą Avižienį, kadangi jo pastangomis šita sistema Lietuvoje atsirado 1990 m. pabaigoje Vytauto Didžiojo universitete, o 1991 m. pradžioje buvo įteisinta pirmoji Mokslo ir studijų įstatymu visai Lietuvai ir maždaug per keletą metų visos Lietuvos universitetinės aukštosios mokyklos perėjo prie šitos sistemos. Turiu atkreipti dėmesį į tai, kad tai tikrai į perspektyvą nukreiptas žvilgsnis, nes dabar Europa tik pereina prie šios sistemos. 1999 m. Europos valstybių švietimo ir mokslo ministrai Bolonijoje pasirašė deklaraciją, kur visa Europa per keletą metų turi

¹ Lietuvos Respublikos Seimo ir JAV Lietuvių Bendruomenės atstovų komisijos antrasis posėdis. 2001 m. birželio 5 d. Stenogramos // LRSA, f. 2, ap. 4, b. 1466, l. 27.

² Ten pat, l. 28.

įgyvendinti šitą tripakopę sistemą.⁴¹ Prof. V. Kaminskas pagrindine mokslo problema laikė tai, kad akademinis korpusas nesulaikomai sensta. Jis siūlė Amerikos lietuviams pagrindinį dėmesį skirti ir daugiau remti doktorantūros studijas.

Kiti pašnekovai buvo: prof. habil. dr. Benediktas Juodka, prof. habil. dr. Albinas Kusta, prof. habil. dr. Vidmantas Bižokas, prof. habil. dr. Antanas Pakerys, prof. habil. dr. Stasys Vaitiekūnas, docentas Arvydas Šaltenis, prof. habil. dr. Ramutis Bansevicius.

Rectoriai padarė išsamius pranešimus ir paminėjo vykstantį bendradarbiavimą su išeivijos lietuviais. Lietuvos mokslų akademijos prezidentas ir laikinai einantis Vilniaus universiteto rektoriaus pareigas prof. B. Juodka labai įvertino 1992 m. Vyriausiojo Lietuvos Išlaisvinimo komiteto dotaciją kuriant Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institutą. Paminėjo dr. Kazį Bobelį, dr. Tomą Remeikį, padėjusius rengti politologus, ir prof. Martyną Yčą. Taip pat labai daug profesorių iš JAV yra skaitę paskaitas. Prof. B. Juodka: „Kitas dalykas, daug buvo kalbama apie „smegenų nutekėjimą“. Iš tikrųjų šiandien problema darosi gana aštri. /.../ Aš esu universiteto Biochemijos-biofizikos katedros vedėjas. Šeši žmonės šiandien iš mano katedros dirba Amerikoje. Penki iš jų tikriausiai jau negrįš. Alga yra alga, bet atvažiavę jie turi turėti laboratorijas tokio lygio, kokio jie turi Amerikoje. Todėl vien algos neužtenka, reikia ir sąlygų, kad jie grįžę galėtų eksperimentuoti tarptautiniu lygiu.“⁴²

Žemės ūkio universiteto rektorius prof. A. Kusta sakė, kad daugiausia bendradarbiauja su Europos universitetais, tačiau buvo keletas reikšmingų projektų ir su JAV. 1992 m. buvo pradėtas vykdyti Purdue universiteto projektas, kuris buvo remiamas *Development Agency* fondo, daug padėjo profesoriai Feliksas Palubinskas ir Romualdas Viskanta. Remiant prezidentui Valdui Adamkui, buvo suorganizuotas projektas su Ilinojaus (Illinois) valstijos universitetu, LR garbės konsulės Ingridos Bublienės pastangomis užmegzti ryšiai su Ohajaus (Ohio) universitetu.

Veterinarijos akademijos rektorius prof. V. Bižokas išskirtinai paminėjo dr. Leono Kriaučeliūno indėlį į Lietuvos mokslą ir studijas. Jis „savo pinigais, idėjomis ir viskuo įsteigė mūsų akademijos smulkiųjų gyvulių kliniką, kurią mes pavadino jo vardu. Iš tikrųjų tai buvo dideli pinigai. Tai yra viena iš moderniausių klinikų Baltijos valstybėse, viena iš moderniausių Rytų ir Vidurio Europos valstybėse“⁴³, teigė profesorius.

Vilniaus pedagoginio universiteto rektorius prof. A. Pakerys džiaugėsi, kad devintasis ir vienuoliktasis Pasaulio lietuvių mokslo ir kūrybos simpoziumai vyko šiame universitete. Vilniaus pedagoginiame universitete buvo įkurta Pasaulio lituanistų bendrija, kuri palaiko nuolatinius ryšius su Lituanistikos tyrimo ir studijų centru Čikagoje ir su Ilinojaus universiteto Lituanistikos katedra.

Klaipėdos universiteto rektorius prof. S. Vaitiekūnas aiškino, kad esant toli nuo Vilniaus, yra savitų, specifinių problemų, tačiau ryšiai su Amerikos universitetais ir JAV LB neblogi. Paminėjo prof. F. Palubinsko programą, kuri buvo priimta visiems universitetams, kai rektorius ir administracijos darbuotojai galėjo apsilankyti Amerikoje, susipažinti su Amerikos universitetų patirtimi, universitetų modeliu. Žymūs lietuviai profesoriai iš Amerikos Vytautas Kavolis, Algis Mickūnas dėstė Lietuvoje labai nuoširdžiai, padėjo pertvarkyti studijų programas. Prof. S. Vaitiekūnas: „Man kartais atrodo, jeigu valstybė įkūrė nepaprastai svarbų universitetą nepaprastai svarbioje vietoje, tai jam turėtų būti ir svarbesnis dėmesys. Tokio dėmesio nei Klaipėdos universitetas, nei šiuo metu Šiaulių universitetas, kuris irgi yra toliau, nejaučia. Kai kalbama apie kitų programų registraciją ar panašius dalykus arba priėmimą, tai kam kam, o tam zuikiui visada teks. Jeigu reikia kur nors nubraukti, sumažinti, tai universitetams, kurie nutolę toliau nuo kitų, visada skaudžiau atsiliepia, nors dėmesys ir parama, man atrodo, turėtų būti kur kas didesni. /.../ Kai Švietimo ministerija atsisako įregistruoti vieną ar kitą mūsų programą, šitas programas labai greitai, sakyčiau,

⁴¹ Ten pat, l. 37.

⁴² Ten pat, l. 47.

⁴³ Ten pat, l. 51.

anonimines, neregistruotas, pradeda Klaipėdoje Rusijos Baltijos institutas, Tarptautinis Maskvos universitetas, Kaliningrado technikos universitetas ir daugybė kitų aukštųjų mokyklų. Mes kalbame apie nišas, bet mes patys nenorime jų užimti, nors kartais atrodo, kad tai pirmiausia būtų valstybės saugumo interesas. /.../ Taip, aš kalbu /.../ apie jūrų teisę, apie tarptautinę jūrinę prekybą.¹

Docentas A. Šaltenis, Vilniaus dailės akademijos rektorius, priminė nepriklausomybės pradžią ir su koku entuziazmu buvo pultasi bendrauti su Amerikos lietuviais. Kvietė juos dėstyti. Vienas iš pirmųjų buvo Kęstutis Zapkus, pargabenti Kazio Varnelio meno, lituanistikos rinkiniai, įkurtas K. Varnelio muziejus. Dailininkas Antanas Tamošaitis parvežė savo meno rinkinius. Jis įsteigė Kanadoje fondą, kurio lėšomis išsilaiko Anastazijos ir Antano Tamošaičių liaudies meno galerija. Suminėti ir kiti svarbūs dailininkai, kurių darbai sugrįžo į Lietuvą.

Kauno technologijos universiteto rektorius prof. R. Bansevičius kalbėjo apie bendradarbiavimą su dr. S. Bačkaičiu. Šis universitetas buvo vienas iš iniciatorių steigiant Amerikos institutą. Instituto tikslas yra skleisti JAV technologijų ir verslo patyrimą, studijas, informacijos sklaidą, partnerių paiešką.

Komisijos posėdyje švietimo ir mokslo ministras A. Monkevičius daugiausia kalbėjo apie mokslo ir studijų institucijų pertvarkymą: „Be jokios abejonės, mokslas, studijos, technologijos, inovacijos yra ne tik bėgiai, kuriais mes judame į ateitį, bet ir lokomotyvas, kuris gali mūsų visuomenei suteikti tą norimą socialinės visuomenės raidos pagreitį. Ir kai kalbame apie tai realiai, tai, aišku, yra ne kas kita, kaip konkretūs šios visuomenės žmonės, tų žmonių žingeidumas.“² Lietuva visose srityse turi labai daug talentingų žmonių, tačiau valstybė negali visas sritis vienodai remti, reikia išlaikyti tai, kas jau turima. Kai kurias sritis turi ypač sustiprinti ir investuoti į jas, pavyzdžiui, išskirtini mokslininkų darbai yra kintamo spektro lazerių srityje, biotechnologijoje, aukšto dažno vibrotechnikos srityje, taip pat mokslininkų darbai – matematikoje, fizikoje. Žemės ūkio specialistai yra pasiekę labai aukštą lygį, reikia valstybėje turėti aiškius prioritetus ir aiškią investicijų politiką, verslo skatinimo politiką, ir žemės ūkį galima labai greitai išvesti iš aklavietės.

Seimo Švietimo, mokslo ir kultūros komiteto pirmininkas Rolandas Pavilionis kalbėjo apie formuojamą aiškią mokslo bei studijų strategiją, kokios anksčiau nebuvo, net ir vengta šiuo reikalu išsamiau kalbėti. Komitetas dirba su visa bendruomene ir kolegas rektorius mato kiekvieną pirmadienį, kartu rengdami anksčiau priimto Aukštojo mokslo įstatymo pataisas. Dalis pataisų jau priimtose, jos yra susijusios su aiškiai išreikštu tikslu – padidinti universitetų akademinę, ūkinę, finansinę ir administracinę savivaldą. Kitos Aukštojo mokslo įstatymo pataisos bus susijusios su nauja aukštųjų mokyklų konkrečių studijų finansavimo ir jų kreditavimo sistema. Seka Europos kraštų pavyzdžiais. R. Pavilionis: „/.../ mūsų tikslas yra pasiekti to, kad mokslas, net ir tas, kurį mes vadiname priešakiniu (čia buvo minėtos aukščiausios technologijos, biotechnologijos – informacinės, lazerio ar kokios nors kitos) – visa tai turi būti pasiekama žmonėms, kurie pakeis mus. Visa tai turi būti perduota jiems, nes jie bus mūsų būsimieji profesoriai, jie bus mūsų valdininkai, jie bus Seimo nariai, politikai ir jie turi gauti iš mokslo visa tai, kas yra geriausia šiandien sukuriama Lietuvoje ir svetur.“³

Posėdyje buvo išklausyta 12 pranešimų ir paklausta daug aktualių klausimų, išryškinta su mokslo studijomis susijusios problemos. Komisija parengė rezoliuciją „Dėl bendradarbiavimo mokslo srityje“ ir susumavo svarbesnius siūlymus: 2002 metais vyksiančiame Mokslo ir kūrybos simpoziume suplanuoti sesiją, kurioje būtų išnagrinėta Lietuvos mokslo reforma ir jos strateginis integralumas; JAV LB Krašto valdybai pasirūpinti stažuotiųjų JAV mokslo įstaigose plėtojimu; kvietė JAV LB Švietimo tarybą teikti specialius pageidavimus Vilniaus pedagoginiam universitetui dėl video ir teledistancinės medžiagos; skatino, kad JAV LB ir Lietuvos universitetai ieškotų būdų bendromis jėgomis išspręsti protų nutekė-

¹ Ten pat, l. 61–62.

² Ten pat, l. 67.

³ Ten pat, l. 73.

jimo į Vakarus problemą, kad JAV LB Krašto valdyba remtų mokslininkų ir technologinių darbuotojų ryšius bei bendradarbiavimą su JAV universitetais¹.

Į šią rezoliuciją atsakė visi posėdyje dalyvavę pranešėjai ir keletas rektorių, kurie mokslo reikalais posėdyje nedalyvavo. Išdėstytiems siūlymams buvo pritarta.

2001 m. spalio 8–11 d. Komisijos posėdžiai vyko Lemonte (Lemont), Čikagos priemiestyje. Spalio 11 d. posėdis buvo skirtas Lietuvos mokslo sistemos ir mokslinių institutų reformos klausimui, dalyvavo švietimo ir mokslo ministras A. Monkevičius, JAV LB Krašto valdybos vicepirmininkas mokslo reikalams S. Bačkaitis, Lietuvos mokslo tarybos pirmininkas Kęstutis Makariūnas, Lietuvos mokslininkų sąjungos prezidentas Vygintas Gontis, Lietuvos mokslų akademijos viceprezidentas Algirdas Gaižutis, Klaipėdos universiteto rektorius S. Vaitiekūnas, Kauno technologijos universiteto prorektorius Vytautas Ostaševičius.

Lietuvos mokslo ir studijų restruktūrizacijos klausimu posėdžiai vyko dvi dienas, dalyvavo 5 Lietuvos atstovai ir 14 atstovų iš JAV. S. Bačkaitis: „Posėdis vyko labai nuoširdžia bendradarbiavimo atmosfera. Įvyko atviri pasidalinimai informacija, kritiškos diskusijos, susijusios su vykstančiomis mokslo reformomis Lietuvoje, ir, žinoma, prakaitu ir kantrybe buvo nukaltos konsenso principu 12 rezoliucijų.“²

Prof. A. Avižienis aiškino, kad JAV dirbančių mokslininkų grupę sudarė trys skirtingos kategorijos: „Pirmoji – tai tie, kurie tik paskutinio dešimtmečio metu įgijo doktoratus ir atvyko dirbti čia. Jie ne vyresni kaip 30 metų amžiaus. /.../ Kiti mes buvome tie, kurie labai dažnai būnam Lietuvoje, esame dirbę Lietuvoje, o trečia grupė – tie, kurie labai intensyviai dirba mokslinį darbą čia, bet Lietuvoje pasirodo rečiau ir tokiu būdu turi kitą perspektyvą. /.../ Galiu ypač pasidžiaugti, kad mūsų posėdžiai praėjo labai draugiškai, nors buvo ryškių nuomonių skirtumų /.../“³

Komisija priėmė rezoliuciją „Dėl mokslo ir studijų padėties Lietuvoje“, kurioje atsišpindėjo mokslininkų siūlymai: siekti Europos Sąjungos standartų finansuojant mokslą ir studijas. Mokslo ir studijų institucijoms skiriamos valstybės biudžeto lėšos neturi būti mažinamos dėl pačių institucijų papildomai uždirbtų lėšų; rengiant visas specialybes atsižvelgti į humanitarinio išsilavinimo ir pasirengimo dalyvauti informacinėje visuomenėje būtinumą; atleisti nuo mokesčių visą užsienio partnerių teikiamą švietimui ir mokslui paramą; skirti didesnę dėmesį studijų kokybei Lietuvos regionų aukštosiose mokyklose; priderinti Lietuvos mokslinių ir pedagoginių laipsnių terminologiją prie pasaulyje dominuojančios sistemos, ypač įtvirtinant pirmosios dėstytojų pakopos teises ir pareigas, nustatant jiems atlyginimus, ne mažesnius kaip vidutinis darbo užmokestis; paruošti aukštųjų mokyklų dėstytojų mainų programą ir numatyti jai atitinkamą finansavimą; priimančią darbą ar peratestuojant tikslųjų, gamtos ir technologijos mokslų mokslininkus, juos būtina vertinti pagal publikacijų skaičių referuojamuose žurnaluose, pagal jų gaunamą moksliniams tyrimams paramą, patentų skaičių ir sugebėjimą dėstyti. Konkursus būtina organizuoti viešai, apie juos paskelbiant mokslininkų leidiniuose ir interneto puslapiuose; grąžinti iki šiol buvusią doktorantūros komitetų sudėtį bei laipsnių teikimo tvarką, kartu užtikrinant aukštą doktorantūros studijų kokybę; panaikinti formalų reikalavimą prieš įgyjant daktaro laipsnį, būtina paskelbti du straipsnius cituojamuose žurnaluose. Tokius ar kitokius reikalavimus leisti nustatyti patiems doktorantūros komitetams; kviesti Lietuvos mokslų akademijos biblioteką organizuoti elektroninę mokslinių žurnalų prenumeratą ir ją aprūpinti mokslo ir studijų institucijas; siekti, kad Lietuvos moksliniai žurnalai būtų registruojami ISI (*Institute for Scientific Information*)⁴.

Jaunimo auklėjimas

Šio straipsnio pradžioje buvo pastebėta, kad gyvendami svetimose kultūrose matėme, jog reikia ypatingą dėmesį skirti jaunų žmonių mokslinimui ir auklėjimui. „Integralios

¹ Žr. Seimo ir JAV Lietuvių Bendruomenės atstovų komisija. Komisijos posėdžių protokolai Nr. 1–9 su rezoliucijomis // LRSA, f. 2, ap. 4, b. 1465, l. 18–19.

² Lietuvos Respublikos Seimo ir JAV Lietuvių Bendruomenės atstovų komisijos ketvirtasis posėdis. 2001 m. spalio 11 d. Stenogramos // LRSA, f. 2, ap. 4, b. 1467, l. 132.

³ Ten pat.

⁴ Žr. Seimo ir JAV Lietuvių Bendruomenės atstovų komisija. Komisijos posėdžių protokolai Nr. 1–9 su rezoliucijomis // LRSA, f. 2, ap. 4, b. 1465, l. 55.

tautos“ dokumente buvome įrašę pilietiškumo ir asmenybės ugdymą, kaip svarbią jaunimo auklėjimo priemonę. 1998 m. kovo 3 d. posėdį Komisija paskyrė šios temos nagrinėjimui. Pašnekovais buvo Lietuvos skautijos tarybos pirmininkas Mečislovas Raštikis ir Ilona Vitkauskienė, Ateitininkų federacijos pirmininkas Vygantas Malinauskas, Švietimo ir mokslo ministras Z. Zinkevičius, Seimo Jaunimo ir sporto reikalų komisijos pirmininkas Sigitas Čirba. Posėdžio pradžioje buvo perskaitytas Lietuvių Skautų Sąjungos Tarybos pirmininko Kęstučio Ječiaus pranešimas apie skautų veiklą išeivijoje.

K. Ječius: „Lietuvos skautų veikla nedaug skiriasi nuo išeivijos lietuvių skautų ar pasaulio skautų veiklos. Gal mažiau pabrėžiamas lietuviškumas, nes jie gyvena savame krašte. Be abejo, reikia dar daugiau sustiprinti tautinį sąmoningumą, gero darbo ir artimo meilės sąvoką. Kiekvienai jaunimo auklėjimo organizacijai, kad ji galėtų išvystyti tobulą veiklą, reikia lėšų ir Vyriausybės paramos. Vien tik iš nario mokesčio ir minimalių aukų organizacija negali išsilaikyti, bet kokie veiklai reikia ne tik patalpų sueigoms, bet ir stovyklaviečių. Tokią paramą gali suteikti LR Seimas ir LR Vyriausybė.“¹

M. Raštikis kalbėjo apie bendrą vaikų ir jaunimo ugdymą. Pirmoje vietoje jis laikė šeimą, antroje – mokyklą, o laiką tarp šeimos ir mokyklos pavadino „tarp draugų“. „.../tai tarpinė grandis tarp šeimos ir mokyklos, kurioje vaikai ir jaunimas dažnai lieka be suaugusiųjų priežiūros, todėl čia atsiranda galimybė elgtis ir jaustis laisvai, burtis į neformalias grupes. Tų grupių lyderiai dažnai esti fiziškai stipresni, žemesnio intelekto, blogų pomėgių turintys jaunuoliai, kurie turi įtakos kitiems vaikams ir jaunimui. Dažnai vaikai, kurie nesijaučia lygiaverčiai šeimoje, mokykloje, puikiai jaučiasi gatvėje ir kitur tarp bendraamžių.“² M. Raštikis aiškino, kad dalis atsakomybės turėtų tekti visuomenės informavimo priemonėms, kurios dažnai ieško sensacijų, atskleidžia gyvenimo blogybes, žemos moralės vertybes. Kita dalis atsakomybės tenka visai visuomenei. Pastebėta, kad visuomenėje yra daug nepasitikėjimo, neapykantos, žiaurumo, teisėtumo ir teisingumo nepaisymo, neapibrėžtumo tarp partijų, valdžios institucijų. Dalį atsakomybės turėtų priimti religinės bendruomenės, kurios lavina vaikų dvasinį pasaulį, sukuria gerą aplinką bendraminčiams, taip pat vaikų ir jaunimo organizacijos. M. Raštikis: „Mūsų manymu, norint geriau organizuoti vaikų ir jaunimo ugdymą tarpinėje grandyje tarp šeimos ir mokyklos, reikia įvertinti šiuo metu veikiančių visų organizacijų programas, veiklos principus, metodus. Paanalizuoti per daugelį metų susiformavusias tradicijas, patirtį Lietuvoje ir kitose šalyse. Tada bus įmanoma nustatyti, kokios organizacijos gali duoti geriausių ugdymo rezultatus /.../“³

I. Vitkauskienė kalbėjo apie skautiškumus metodus ir ko siekia skautybė: „Skautavimas – tai žaidimas, tai mokymasis per veiklą, tai mažytis visuomenės modelis su savais minitrais bei jų pavaldiniais. Kad būtum geru vadovu, pirmiausia privalai išmokyti klausyti ir išgirsti. Žaidimo erdvė – tai gamta, taisyklės – tai įžodis ir priesakai. Narių pasiskirstymas pareigomis – tai skilčių sistema. Simbolika – tai gamtos bei žvėrių siluetai, tautos didvyrių vardai. Asmenybės ugdymas taip pat labai svarbi metodo dalis. Mes manome, kad veikla gamtoje lavina žmogaus kūną, emocijas, intelektą, charakterį, dvasią. Gamtos panaudojimas auklėjimui leidžia patenkinti net jauno žmogaus pirminius įgūdžius, formuojančius savarankiškumą, tai yra sugebėjimą pačiam pasistatyti būstą, užsikurti ugnį, pasigaminti maistą.“⁴

Lietuvos skautijos Tarybos pirmininkas Mečislovas Raštikis.

¹ Lietuvos Respublikos Seimo ir JAV Lietuvių Bendruomenės atstovų komisijos antrasis posėdis. 1998 m. kovo 3 d. Stenogramos // LRSA, f. 2, ap. 4, b. 741, l. 72.

² Ten pat.

³ Ten pat, l. 73.

⁴ Ten pat, l. 78.

Vytautas Maciūnas ir JAV LB Krašto valdybos pirmininkė Regina Narušienė su Ateitininkų federacijos vadovais.

Ateitininkų federacijos vicepirmininkas Vidas Abraitis labai suglaustai pristatė, kas yra ateitininkai. Tai yra katalikiška visuomeninė jaunimo organizacija, kurios tikslas yra atsinaujinti patiems, atnaujinti visuomenę, tautą ir bažnyčią. Ateitininkai siekia pažinti save, savo galimybes ir naudoti jas žmonių gerovei. Pagal sugebėjimus, polinkius ir galimybes ateitininkai dalyvauja kultūriniame, visuomeniniame, religiniame bei valstybiniame krašto gyvenime. Ateitininkų šūkis: „Visa atnaujinti Kristuje“. Penki ateitininkų principai: katalikiškumas, tautiškumas, visuomeniškumas, inteligentiškumas ir šeimyniškumas.

Ateitininkų federacijos pirmininkas V. Malinauskas: „Mūsų klimato sąlygoms veiklai reikia patalpų. Be to mes niekaip negalime išsiversti, todėl norėčiau dar kartą priminti, ką sakė mūsų vicepirmininkas: valstybė galėtų ir turėtų paremti mūsų pastangas susigrąžinti turtą, pastatus, kurie buvo pastatyti mūsų pačių, organizacijos narių, kurie dar tebėra gyvi, lėšomis ir pastangomis.“¹

Iš pranešimų paaiškėjo, kad abi organizacijos – skautai ir ateitininkai – turi po 3 000 narių. Lietuvoje moksleivių trijų pakopų mokyklose 1996–1997 mokslo metais buvo 688 tūkstančiai. Organizacijų veiklai plačiau išsivystyti trukdo ne tik finansų stoka, bet ir neturėjimas vietos susirinkimams, stovyklavimui.

Ministras Z. Zinkevičius paminėjo, kad jaunimo organizacijose dalyvauja per 20 tūkst. moksleivių. Jis išskirtinai kalbėjo apie maironiečius. Tai Sąjūdžio paskatinta kurtis organizacija, telkianti maždaug apie 1 000 moksleivių, šiuo metu labai veikli. Toliau kudirkaičiai, kurie tęsia išeivijos varpininkų, Vinco Kudirkos tradicijas. Turi 600 narių. Jaunieji sakaliukai – Lietuvos socialdemokratų globojama organizacija, turi 2 000 narių, labiausiai politizuota iš visų organizacijų. Jaunieji ūkininkai turi per 2 000 narių, daugiausia žemės ūkio mokyklų moksleivių. Valančiukai, sekanti vyskupo Motiejaus Valančiaus idealais, blaivybės idėjas skelbianti organizacija. Aktyvūs yra jaunieji kraštotyrininkai, kurių yra daugiau nei 2 000. Paminėjo jaunųjų geologų, geografo, orientacininkų, fizikų, įvairių sportinių ir dalykinių sąjungų dalyvių grupes, bet jos yra negausios. Z. Zinkevičius: „Ministerijos nuomone, dabar yra labiausiai remtina lietuvių skautija. Aš stengsiuosi, kad

¹ Ten pat, l. 83.

jie atgautų nuosavybę. /.../ Žinoma, reikia, kad atgautų stovyklavietes. Apskritai stovyklas aš pasiryžęs remti, kas jas organizuotų. Čia yra labai svarbu. /.../ Dėl ateitininkų. Visais būdais pritarsiu ir remsiu jų namų grąžinimą. Čia jau negali būti kalbos. Reikia remti jų stovyklavietę. Berčiūnų stovyklavietė yra gera ir visais atžvilgiais ją reikia remti.¹

S. Čirba pateikė išsamią statistiką apie Lietuvos jaunimą, apie jų organizacijas, veiklą ir įvairius atsiliepimus. Baigdamas pranešimą padarė keletą išvadų: pirma, kas ketvirtas jaunas žmogus teigia, kad Lietuvoje yra jaunimo interesams atstovaujančios organizacijos. Kas antram jaunam žmogui neteko girdėti apie šias institucijas; antra, jaunimo nuomone, jaunimo interesams atstovaujančioms organizacijoms trūksta iniciatyvos ir noro bendrauti (tai pabrėžia pats jaunimas). Jauni žmonės pasigenda informacijos apie šių organizacijų veiklą; trečia, 3 proc. jaunimo priklauso kokiai nors jaunimo organizacijai. Dažniausiai minima organizacija yra skautai.

S. Čirba pateikė tris siūlymus: pirma, valstybė turėtų aiškiai pasakyti, kad nevyriausybinių organizacijų veikla turi būti prioritetas prieš valstybinių institucijų veiklą. Nevyriausybinių organizacijų tą patį darbą atlieka tris keturis kartus pigiau, negu atliktų vyriausybinių organizacijų; antra, Lietuvos savivaldybės turi būti suinteresuotos skatinti jaunų piliečių aktyvumą per nevyriausybinių organizacijų veiklą ir jas remti tiek materialiai, tiek moraliai; trečia, mokyklose jaunimo organizacijos turi rasti savo partnerį, išnaudoti jų materialinę bazę, t. y. mokyklų pastatus, naudotis mokyklų inventoriumi, ypač kaimo mokyklose, nes kaimo vietovėje mokykla galėtų tapti mokslo, kultūros ir visuomeninio gyvenimo židiniu toje vietoje².

Komisija 1998 m. kovo 6 d. priėmė rezoliuciją „Dėl jaunimo organizacijų rėmimo“, kurioje siūlė „Vyriausybei įvertinti visų jaunimo organizacijų veiklos principus, metodus, narių skaičių, narystę pasaulinėse organizacijose, peržiūrėti per daugelį metų susiformavusias tradicijas, kad būtų galima nustatyti, kurios organizacijos pasiekia geriausius auklėjimo rezultatus; paremti išsivysčiusias jaunimo auklėjimo organizacijas, kad suteikus būtiną materialinę bazę, jos galėtų plėsti sėkmingai pradėtą darbą; padėti įsigyti reikalingas patalpas, Lietuvos skautijai ir ateitininkams stovyklavietes, Ateitininkų federacijai sugrąžinti jų teisėtą nuosavybę.“³

Komisija dažnai į savo posėdžių darbotvarkes įtraukdavo jaunimo reikalus ir sekė jaunimo organizacijų veiklos vystymosi progresą. Rezoliucijoms atsakymus gavo iš Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos, Valstybinės jaunimo reikalų tarybos, kun. Antano Saulaičio, vyskupo M. Valančiaus blaivystės sąjūdžio, Švietimo ir mokslo ministerijos, Finansų ministerijos.

Komisija nuolatos posėdžiuose svarstė įvairias temas, ypač „Integralioje tautoje“ minimus klausimus, kvietė pranešėjus, kurie pateikdavo reikiamą informaciją ir atsakydavo į rūpimus klausimus. Organizuojant Seimo ir JAV Lietuvių Bendruomenės komisiją buvo suprata, kad Komisija nebus vykdomasis organas, tačiau teiks pasiūlymus – Lietuvai ir išeivijai. Komisija rezoliucijas išsiuntinėdavo įvairioms ministerijoms ir institucijoms. Planuodami tolesnius posėdžius, atkreipdavo dėmesį į gautus atsakymus, kad galėtų nutarti, kokį klausimą reikia toliau gvildinti ir teikti siūlymus.

Vieną pavasarį Kaziuko mugėje norėjau nusipirkti verpstę, kurioje buvo labai gražiai ir kruopščiai išdrožinėtas gyvybės medis. Liaudies meistras paaiškino: „Būtinai pirkite gyvybės medį tik su puodu, tik su šaknimis.“ Kuomet pagalvoju apie mūsų tautos likimą, prisimenu tuos žodžius. Lietuvių tautos kultūra išsilaikys ir augs tik Lietuvoje, nes čia yra tautos šaknys. Išeivija, kaip to gyvybės medžio lapai, gali tik padėti, o be šaknų nuvys ne tik lapai, bet ir pats medis.

¹ Ten pat, l. 85.

² Ten pat, l. 87.

³ Seimo ir JAV Lietuvių Bendruomenės atstovų komisija. Komisijos posėdžiuose priimtos rezoliucijos // LRSA, f. 2, ap. 4, b. 740, l. 13.

DOKUMENTAI

INTEGRALI TAUTA

Šios nuostatos ir principai yra lietuvių bendradarbiavimo orientyrai. Jais remiasi Lietuvos Respublikos Seimo ir JAV lietuvių bendruomenės atstovų komisija, atsižvelgdama į lietuvių tautos gyvenimo aktualijas.

1. POLITIKOS PRINCIPAI IR PROGRAMOS

1.1. Politikos principai

Lietuvių tautą sudaro ir tėvų žemėje gyveną, ir už jos ribų įsikūrę pasaulio lietuviai. Juos į integralią tautą jungia aukščiausioji tautinės bendruomenės organizacija – nepriklausoma valstybė.

Kiekvienas lietuvis, vykdydamas žmogaus priedermes ir savo pašaukimą, kuria lietuvių tautos kultūrą, o valstybė jam padeda.

Tautos kultūros svarbiausi tikslai yra tautos tęstinumas, tapatumas ir atsparumas, o priemonės jiems siekti – nepriklausomybė, gerovė ir lavinimasis. Šie principai yra fiksuoti Lietuvių Chartoje ir Lietuvos Respublikos Konstitucijoje.

1.2. Svarbiausios problemos ir programos

1.2.1. Svarbiausios integralios tautos gyvenimo sričių problemos ir programos:

1.2.1.1. Lietuvių tautos tęstinumo stiprinimas:

1.2.1.1.1. jaunų šeimų būstų statybos programa,

1.2.1.1.2. etninio tapatumo etninėse žemėse stiprinimo programa.

1.2.1.2. Lietuvių tautos tapatumo stiprinimas:

1.2.1.2.1. emigracijos ir reemigracijos stiprinimo programa,

1.2.1.2.2. lietuvių etninės kultūros vertybių perėmimo programa,

1.2.1.2.3. profesinių meno kolektyvų pristatymas JAV ir Lietuvoje.

1.2.1.3. Lietuvių tautos atsparumo stiprinimas:

1.2.1.3.1. lietuvių intelektualizacijos programa.

1.2.2. Svarbiausių integralios tautos ugdymo būdų rėmimo programos:

1.2.2.1. Žmonių ryšių rėmimas:

1.2.2.1.1. privačių ryšių programa,

1.2.2.1.2. kolektyvinių ryšių programa.

1.2.2.2. Kultūros techninės sklaidos rėmimas:

1.2.2.2.1. kultūros techninės sklaidos programa,

1.2.2.2.2. kultūros elektroninės sklaidos programa.

1.2.3. Svarbiausių integralios tautos veiksmų rėmimo programos:

1.2.3.1. Etninių reikalų sprendimas su Regioninių problemų ir tautinių mažumų departamentu.

1.2.3.2. Etninių reikalų sprendimas su Švietimo ir Kultūros ministerijomis.

1.2.3.3. Etninių reikalų sprendimas su JAV lietuvių bendruomenės švietimo ir kultūros tarybomis.

2. PRINCIPINIS VEIKLOS SRIČIŲ IR VEIKIMO PROGRAMŲ PLANAS

Darbas organizuojamas tokiose srityse:

Darbas srityse:

- 1) nacionalinio saugumo,
- 2) etninių reikalų,
- 3) jaunimo,
- 4) švietimo,
- 5) kultūros,
- 6) sporto,
- 7) sveikatos,
- 8) socialinių reikalų,
- 9) ūkio,
- 10) tarptautinės politikos.

Kiekvienos veiklos srityje dirbama pagal neribotą skaičių konkrečių programų, už kurių įvykdymą atsakingi konkretūs žmonės.

Kiekviena programa gali turėti neribotą skaičių projektų ar kitokių programos sudedamųjų dalių. Jos gali būti pradėtos vykdyti anksčiau negu programos visuma, ir jai atstovauti bei skatinti.

2.1. Nacionalinis saugumas

2.1.1. Nacionalinio saugumo koncepcija:

- 2.1.1.1. JAV karininkijos parengtas projektas,
- 2.1.1.2. Lietuvos Seimo partijų parengtas projektas.

2.1.2. Lietuvos stojimo į NATO rėmimo programa:

- 2.1.2.1. poveikio JAV opinijai organizavimas,
- 2.1.2.2. Lietuvos dalyvavimo pasaulio taikos palaikyme rėmimas,
- 2.1.2.3. Lietuvos kariuomenės stiprinimas,
- 2.1.2.4. tautos gynybinių sugebėjimų kėlimas.

2.1.3. Vidurio Europos sandraugos telkimo programa:

- 2.1.3.1. tarptautinės konferencijos Vidurio Europos klausimu organizavimas,
- 2.1.3.2. santykių su Ukraina gerinimo priežiūra,
- 2.1.3.3. Baltijos valstybių sandraugos stiprinimas,
- 2.1.3.4. Karaliaučiaus problemos sprendimo priežiūra.

2.2. Etniniai reikalai

2.2.1. Paramos tautinėms mažumoms programa:

- 2.2.1.1. lietuviškų vadovėlių tautinėms mažumoms principai,
 - 2.2.1.2. vaizdinės medžiagos apie Lietuvos valstybę gamyba,
 - 2.2.1.3. lietuviškojo auklėjimo metodika,
 - 2.2.1.4. patriotinės sąmonės problemos sprendimo keliai.
- #### 2.2.2. Lietuvių grįžimo į tėvynę programa.

2.3. Jaunimo reikalai

2.3.1. Jaunimo organizacijų atkūrimo ir bendravimo programa:

- 2.3.1.1. tradicinių organizacijų atkūrimo rėmimas,
- 2.3.1.2. modernių organizacijų steigimo rėmimas,
- 2.3.1.3. stovyklų rengimas,
- 2.3.1.4. kiti organizacijų bendravimo būdai.

2.3.2. Asmenybės ugdymo programa:

- 2.3.2.1. socialinių problemų atpažinimo projektas,
- 2.3.2.2. socialinės orientacijos projektas,
- 2.3.2.3. tautinės tapatybės ugdymo projektas,
- 2.3.2.4. pilietinio orumo ugdymo projektas.

2.4. Švietimas

2.4.1. Studijų programa:

- 2.4.1.1. lietuvių studijos JAV aukštosiose mokyklose,
- 2.4.1.2. JAV lietuvių studijos Lietuvoje,
- 2.4.1.3. JAV piliečių studijos Lietuvoje,
- 2.4.1.4. aukščiausių kvalifikacijų įgijimas.
- 2.4.2. Privačių mokyklų rėmimo programa:
- 2.4.2.1. privačių mokyklų rėmimas Lietuvoje,
- 2.4.2.2. lietuvių kalbos mokymo rėmimas JAV,
- 2.4.2.3. lituanistinių mokyklų rėmimas,
- 2.4.2.4. pasikeitimo moksleiviais tarp šeimų projektas.
- 2.4.3. Tautinės tapatybės ugdymo mokyklose programa:
- 2.4.3.1. tautinės tapatybės ugdymo Rytų Lietuvoje projektas,
- 2.4.3.2. tautinės tapatybės ugdymo etninėse žemėse projektas,
- 2.4.3.3. tautinės tapatybės ugdymo JAV lituanistinėse mokyklose programa.
- 2.4.4. Asmenybės ugdymo programa:
- 2.4.4.1. religijos ir etikos dėstymo projektas,
- 2.4.4.2. pilietinio orumo ugdyme projektas.

2.5. Kultūra

2.5.1. Pasikeitimo etninės kultūros vertybėmis programa:

- 2.5.1.1. autentiškų etnografinių atlikėjų išvykos į JAV,
- 2.5.1.2. JAV lietuvių etninio savitumo pristatymas Lietuvoje,
- 2.5.1.3. etninio savitumo raiškos gyvenimo būde fiksavimas (etnografinės ekspedicijos JAV lietuvių bendruomenėse ir JAV lietuvių dalyvavimas Lietuvos etnografinėse ekspedicijose).

2.5.2. Profesinio reprezentavimo programa:

- 2.5.2.1. Lietuvos meno kolektyvų išvykos į JAV scenas, JAV meno kolektyvų gastrolės Lietuvoje,
- 2.5.2.2. menininkų tobulinimosi rėmimas,
- 2.5.2.3. lietuvių dailės ir kitos kūrybos parodos JAV bei JAV parodos Lietuvoje,
- 2.5.2.4. kūrybinių stovyklų organizavimas Lietuvoje ir JAV,
- 2.5.2.5. meno kūrybos grąžinimo Lietuvon rėmimas.
- 2.5.3. Masinio meno formų palaikymo programa:
- 2.5.3.1. dalyvavimas dainų ir šokių šventėse,
- 2.5.3.2. mokslo ir kūrybos simpoziumo tęsimas,
- 2.5.3.3. lietuvių sporto švenčių tradicijos palaikymas.
- 2.5.4. Archyvų tvarkymo programa:
- 2.5.4.1. objektų rinkimo sinchronizavimas,
- 2.5.4.2. archyvų JAV palaikymas,
- 2.5.4.3. archyvų Lietuvoje papildymas.
- 2.5.5. Spaudos platinimo programa:
- 2.5.5.1. JAV lietuvių spaudos platinimo Lietuvoje projektas,

2.5.5.2. Lietuvos spaudos platinimo JAV projektas.

2.5.6. Televizijos ir radijo programa:

2.5.6.1. videojuostų ir garsajuosčių pasikeitimo projektas,

2.5.6.2. programų specialioms programoms paruošimo projektas.

2.6. Sportas

2.6.1. Pasaulio lietuvių sporto žaidynių programa:

2.6.1.1. ryšių su Šiaurės Amerikos lietuvių fizinio auklėjimo sporto sąjunga palaikymas,

2.6.1.2. sporto kolektyvų atranka Lietuvoje,

2.6.1.3. žaidynių rėmimo sistema.

2.6.2. Ryšių tarp JAV ir Lietuvos sportininkų palaikymo programa:

2.6.2.1. ryšių su JAV sporto klubais palaikymas,

2.6.2.2. ryšių su Lietuvos sporto institucijomis palaikymas,

2.6.2.3. ryšių su JAV lietuvių bendruomenės Krašto valdyba palaikymas.

2.6.3. Ryšių metodikos programos sukūrimo palaikymas:

2.6.3.1. lietuvių sportininkų dalyvavimo pasaulio sporte rėmimas,

2.6.3.2. JAV lietuvių atstovavimo Lietuvai pasaulio sporte galimybės,

2.6.3.3. Lietuvos ir JAV sporto klubų suporavimo programa.

2.6.4. Fizinio auklėjimo Lietuvos mokyklose projektas:

2.6.4.1. įvairių sporto šakų komandų steigimo projektas,

2.6.4.2. fizinio auklėjimo programos projektas.

2.7. Sveikata

2.7.1. Gydytojų tobulinimo programa:

2.7.1.1. specialistų rengimas ir tobulinimas,

2.7.1.2. infekcinių, endeminių ir epideminių susirgimų įveikos sistema,

2.7.1.3. imunizacijos projektas,

2.7.1.4. ligoninių įrangos projektas,

2.7.1.5. greitosios pagalbos programa.

2.7.2. Sveikatos socialinė programa:

2.7.2.1. sveikatos draudimo sistemos ugdymas,

2.7.2.2. sveikatos globos statistikos programa,

2.7.2.3. antialkoholinės veiklos projektas,

2.7.2.4. antinarkotinės veiklos projektas,

2.7.2.5. paramos ligos atveju projektas,

2.7.2.6. senelių globos namų sistemos projektas.

2.7.3. Sveikatos profilaktikos programa:

2.7.3.1. sveikos mitybos projektas,

2.7.3.2. maisto priežiūros tobulinimo projektas,

2.7.3.3. vandentiekio ir kanalizacijos priežiūros projektas,

2.7.3.4. darbovietės priežiūros projektas,

2.7.3.5. gyvenamosios aplinkos priežiūros projektas,

2.7.3.6. oro priežiūros projektas.

2.8. Socialiniai reikalai

2.8.1. Socialinio rėmimo programa:

2.8.1.1. remtinųjų Lietuvos subjektų sistema,

2.8.1.2. rėmimo būdai ir darbai,

2.8.1.3. Lietuvos valstybės ir organizacijų parama JAV subjektams.

2.8.2. Rytų Lietuvos mokytojų būstų programa:

2.8.2.1. būstų įgijimo rėmimas,

2.8.2.2. būstų statybos rėmimas.

2.8.3. Lietuvių grįžimo į Tėvynę programa:

2.8.3.1. centro steigimas,

2.8.3.2. grįžtančiųjų informavimas ir pagalba,

2.8.3.3. įsikūrimo sunkumų įveikimas,

2.8.3.4. adaptacijos ir gyvenimo pagalba.

2.9. Ūkis

2.9.1. Komunikacijos modernizavimo programa:

2.9.1.1. Lietuvos ryšių sistemos modernizavimo skatinimas,

2.9.1.2. modernaus ryšio mokymas,

2.9.1.3. lietuviškųjų ryšių sistema.

2.9.2. Bendrų įmonių programa:

2.9.2.1. smulkaus verslo rėmimas JAV,

2.9.2.2. bendras smulkus ir vidutinis verslas Lietuvoje.

2.9.3. Kreditų privačiam verslui problema:

2.9.3.1. paieškų JAV sistema,

2.9.3.2. bendrų kredito įstaigų kūrimas.

2.9.4. Užsienio bankų veiklos Lietuvoje problema:

2.9.4.1. propagavimo sistema,

2.9.4.2. priežiūros mechanizmai.

2.9.5. Ekonominio švietimo programa:

2.9.5.1. ateities galimybės įvairiose verslo srityse, jų atpažinimo projektas,

2.9.5.2. reikiamų specialistų paruošimo projektas,

2.9.5.3. svetimų kalbų mokymo projektas.

2.10. Tarptautinė politika

2.10.1. Lietuvos problemų sprendimo JTO programa:

2.10.1.1. JTO sprendžiamų klausimų monitoringas,

2.10.1.2. naujų dokumentų kūrimas ir vedimas.

2.10.2. UNESCO panaudojimo Lietuvai programa:

2.10.2.1. Vilniaus senamiesčio išsaugojimas,

2.10.2.2. Lietuvos dvarų išsaugojimo parėmimas.

2.10.3. Nacionalinių kultūros propagavimo veiksmų programa.

3. 1996–1997 METAIS VYKDOMŲ PROGRAMŲ PLANAS

3.1. (2.1.1.) Nacionalinio saugumo koncepcija.

3.2. (2.1.2.) Lietuvos stojimo į NATO rėmimo programa.

3.3. (2.3.1.3.) Jaunimo stovyklų rengimas.

3.4. (2.4.2.3.) Lituanistinių mokyklų rėmimas.

3.5. (2.5.2.) Profesinio meno reprezentavimo programa.

3.6. (2.5.2.4.) Meno kūrybos grąžinimo Lietuvon rėmimas (Gedimino paminklas ir kt.).

3.7. (2.5.3.) Masinio meno formų palaikymo programa (tautinių šokių šventė).

3.8. (2.5.4.) Archyvų tvarkymo programa.

3.9. (2.6.1.) Pasaulio lietuvių sporto žaidynių programa.

3.10. (2.2.2.) Lietuvių grįžimo į Tėvynę programa.

- 3.11. (2.8.1.) Komunikacijų modernizavimo programa.
 3.12. (2.5.5.) Spaudos platinimo programa.
 3.13. (2.9.3.) Nacionalinių kultūros propagavimo veiksmų programa (Mažvydo jubiliejus).
 3.14. (2.4.3.1.) Tautinės tapatybės ugdymo Rytų Lietuvoje projektas.

Tvirtina:

LIETUVOS RESPUBLIKOS SEIMO IR JAV LIETUVIŲ BENDRUOMENĖS ATSTOVŲ
 KOMISIJA

1996 09 02

Vilnius

**Lietuvos Respublikos Seimo ir JAV Lietuvių bendruomenės atstovų
 komisijos**

P A R E I S K I M A S

Lietuvos Respublikos Seimo ir JAV Lietuvių bendruomenės atstovų komisija pateikia visuomenei savo parengtą "Integralią tautą" - principų, nuostatų ir projektų visumą, kurią galima laikyti visoje Zemėje išsikūrusių tautiečių gyvenimo lietuvių tautai ir Lietuvai paieška. Ši paieška - tai ne tik lietuvių tolesnio gyvenimo vizijos metmenys, bet ir jų įkūnijimo konkretūs projektai, kuriems įgyvendinti telkiamos pajėgos ir galios Lietuvoje ir visame pasaulyje. Dokumente pažymėtos tik pagrindinės darbo kryptys, o jose - tik svarbiausios programos. Visa tai bus tikslinama, papildoma ir plėtojama. Tačiau visų pirma vykdoma tai, kas užsibrėžta, pradėta ir nekelia abejonių.

"Integrali tauta" paremta Lietuvių Chartos ir Lietuvos Konstitucijos nuostatomis. "Integrali tauta" aptarinėta valstybės pareigūnų ir suinteresuotų asmenų. Dokumentą aprobavo JAV Lietuvių bendruomenės įgalioti atstovai, o iš Lietuvos pusės - visų Seime atstovaujamų partijų atstovai. Taigi, tai yra ir politinio vienyjimosi pastanga kultūros ir tautos labui.

Atiduodami "Integralią tautą" visuomenės žiniai, prašome visus padėti projektus įgyvendinti ir telkti jam pajėgas. Dalis projektų jau vykdoma, kiti pradėdami. Daugelį dar rengiamasi pradėti. Tai darbas ne vieneriems metams ar dešimtmečiui.

Džiaugiamės, galėdami žymėti pradžią.

Pirmininkas Everistas Raišutis *E. Raišutis*

Pirmininkas Donatas Skučas *Donatas Skučas*

Nariai:

Seimo narė Nijolė Ambrazaitytė, Tėvynės sąjungos-konservatorių frakcijos narė *Nijolė Ambrazaitytė*

Seimo narys Balys Gajauskas, Politinių kalinių ir tremtinių sąjungos pirmininkas *B. Gajauskas*

Seimo narys Romualdas Ozolas, Centro sąjungos pirmininkas *R. Ozolas*

Seimo narys Saulius Pečiūnas, Demokratų partijos pirmininkas *S. Pečiūnas*

Seimo narys Aloyzas Sakalas, Socialdemokratų partijos pirmininkas *A. Sakalas*

Seimo narys Mečislavas Treinys, Lietuvių tautininkų frakcijos senjono pavaduotojas *M. Treinys*

Seimo narys Ignacas Uždavinys, Krikščionių demokratų frakcijos senjono pavaduotojas *I. Uždavinys*

Seimo narys Albinas Vaitėmušis, Valstiečių partijos pirmininkas *A. Vaitėmušis*

Juozas Ardys, JAV Lietuvių bendruomenės Tarybos narys *J. Ardys*

Vytautas Maciūnas, JAV Lietuvių bendruomenės Tarybos narys *V. Maciūnas*

Regina Narušienė, JAV Lietuvių bendruomenės Krašto valdybos pirmininkė ir tarybos narė *R. Narušienė*

Liūda Rugienienė, JAV Lietuvių bendruomenės Tarybos narė *Liūda Rugienienė*

Vilnius

1996 09 02

IŠ ROMUALDO OZOLO PALIKIMO

ROMUALDAS OZOLAS

TAUTOS SUGRIŽIMAS Į SAVE

Tiktai viskam ryždamasis, gali tikėtis būti. Įveikdamas tai, kas neįmanoma, gali padaryti nors truputį to, kas reikia. O mąstyti mes turime visi ir kiekvienas, ir tik tai tuo atveju mes galime tikėtis ateities. Tikrai, augalinis gyvenimas yra gyvavimas, bet ne žmogaus gyvenimas. Kiekvienas iš mūsų yra istorija, norim mes to ar ne, suprantam ar nesuprantam: su metais kiekvienas įgyja tą erdvę, kuria bent jau kaip savo paties trukmę galim matuoti ir projektuoti save ir ieškoti, kas ne taip, kodėl ne taip šiandien, kas iš praeities tą šiandienos „ne taip“ lėmė ir ką daryti, kad būtų kitaip. Taip kiekvienas žmogus įgyja istorijos jausmą, o tas, kuris šitai įgyja, turtina save ir tuo, ko jam pergyventi pačiam nėra pavykę, bet ką jis gali perimti kaip kitų liudijimą, kaip jo tėvų, senelių, jų knygų liudijimą, įgyja tikrąją istorinę patirtį, atmintį ir sugebėjimą, bent jau galimybę būti tuo, ką mes vadiname, ką trokštame vadinti žmogumi.

Be atminties žmogaus nėra. Dėl to visų pirma buvo mums atmušta atmintis, kada mus reikėjo nužmoginti, atmušta taip, kad net gyvieji pasidarė panašūs į mirusiuosius.

Mano karta, kaip ir po manęsėjusios kartos, – bejėgių karta, atitverta nuo tų, kurie galėjo duoti šią tokį žinojimą, išmanymą, šią tokį paliudijimą to, kas buvo. Atitverta taip, kad išėjimo į istoriją praktiškai neturėjo jokio. Tai, ką teko mums pergyventi, dar nėra iškelta kaip problema, – ir tą košmarišką pokario intelektualinę dykumą, tą žiaurų bedvasiškumą, ir tuos, kurie turėjo iš tos duotybės išeiti, tuos gimusiuosius keturiasdešimtųjų metų riboje, kurie karo metus praleido su dar vaikiška sąmone ir kurie pirmosios atviros sąmonės akimis išvydo, kas daroma. Tikrai, mes dar per daug turime problemų, kad galėtume rimtai gilintis į klausimus, kas buvo padaryta su tais, kurie nenorėjo sutikti, nėra kada pažiūrėti į tuos, kurie buvo maži tada. Ir vis dėlto manom, kad tai labai svarbi problema. Ją suprasti – reikėtų įžvelgti daugelį tarybinės kultūros savitumo bruožų.

Daugybę kartų, kai savo jaunystės nežinioj mes, plėšomi iš vidaus, klausdavom, – kas yra, kas čia dedasi? – ir, nerasdami atsakymo, bandėm užmušti tuos klausimus, o, nepavykus jų užmušti ir nepavykus nusižudyti (neretam tai pavykdavo), vėl klausdavom ir ieškodavom atsakymo. Mes negalėjom žinoti, kad tas atsakymas galėtų būti toks: mes visą tą laiką, iki pat šių metų, visi, visiškai vieningai, mes nenorėjom būti, gyventi.

Žinoma, žmonės buvo gyvi, ieškojo atsakymų ir labai pamažu, labai lėtai į juosėjo, jeigu jų nepajėgė iš savęs išguiti. Ir kai šiais metais žmonės panoro būti, prasidėjo tai, ką šiomet matom. Tai įvyko ne mistiškai, o visiškai paprastai – pajutus galimybę tegu ir liekanomis to, ką mes vadinam dvasiškumu (o kurį laiką išvis nevadinom, nebuvo tokio žodžio, buvo tik psichika, psichologija, bet anaipol ne dvasia), sakyti ir sau, ir kitiems tai, ką mes jaučiame savyje kaip tikrumą, ką galime išsakyti kaip tiesą, nesvarbu, koks būtų jos turinys.

Tiesos sakymas tapo pagrindine grįžimo į save, savęs atradimo ir savo buvimo vietos, savo namų atradimo prielaida. Atrasti save ir būti sau ir kitiems – pradžių pradžia. Visiškai

aišku, kad būti savyje, būti sau ir kitam – tai būti tam tikroje vietoje. Žmogus nėra klajūnas, nėra žaltvykslė, kuri gali blaškytis iš vieno kampo į kitą, žmogus turi būti savo kūniškumo, savo gamtinėje aplinkumoje. Tai irgi senos tiesos. Bet einant toliau savo atradimų keliais, į vieną labai svarbų dalyką – į savo buvimo vietos įžvalgą, į savo buitį, jos tikrumą, – mes dar privalom atkreipti dėmesį. Mes dar nesam atradę, kad gyvenam savo bute, savo kaime, savo mieste. Tą erdvę būtina atrasti ir pasiimti ją sau.

Kas padėjo nepasimesti šitoje „intelektualinėje dykumoje“ ir totalinio melo aplinkoje? Bent man, mano kartai (kitų kartų problemos kol kas tegu lieka neliestos) – tėvų namai. Aš sakyčiau, Lietuvos tėvų namai, ta vieta, kurią vadiname sodyba, kuri nuo pat XX amžiaus pradžios tolydžio ėjo į mūsų gyvenimą kaip fundamentalus visų gyvenimo problemų – dvasinių ir materialinių – sprendimo būdas. Tai vieta, kur iš tiesų galėjai būti tu, netgi tuo atveju, jei negalėjai savęs suprasti ir suvokti visų žmogiškųjų savo galių pilnatvėje, ir netgi tuo atveju, jei buvai dar tik pusiau žmogus, pusiau augalas. Ta vieta jungė tave su žeme ir net pasąmonėje leido tau jaustis čia tikrai.

Turbūt ne tik todėl, kad šioje visuotinės gerovės šalyje iki 40 savo gyvenimo metų neturėjau buto, aš nuolat grįždavau į savo tėvų pastogę, laikydamas ją pasaulio centru. Kai klupdavo dvasia, aš atsiremčiau kaip į tikrą dalyką į vietą, kur gyvūninis buvimas gimdo žmogiškąjį, kuriame aukščiausios vertybės egzistavo kad ir sinkretiškais pavidalais, bet egzistavo, buvo. Ir dabar yra. Aš manau, kad Čiurlionio paveikslas su karalių saule delnuose yra mūsų XX amžiaus Lietuvos simbolis, simbolis to, kas kaimo ar sodybos pavidalu buvo sugyventa ir įtvirtinta visu dar nemirusiu mūsų gyvenimu.

Sodyba ir toliau turės būti mūsų apmąstymų taškas, nes ji buvo didžiųjų mūsų problemų genezės vieta. Sodyboje buvo norima gyventi, norėta būti konkrečiai, o ne idėjiškai ar metafiziškai. Kol kas mes negalime susitelkti šitiems subtiliems savo buvimo kaip būties apmąstymams ir įžvalgoms. Ir vis dėlto šiandien galime pasakyti visiškai tvirtai ir apibrėžtai – sodyboje norėta gyventi net ir praradus viltį, net ir puolus į neviltį, ir tikrai ten buvo išsaugota tai, kas yra visos mūsų doros, nekalbant apie moralą, pamatai.

Tai yra ir visos Europos problema. Ir jeigu mes į savo šiuolaikinį Atgimimą įjungsime taip pat ir šitą suvokinį, – Atgimimas tikrai įvyks. Kodėl? Manau, kad mes negalime gyventi niekaip kitaip, kaip tik europietiskai. Nenorėčiau plėtotis į dideles istorines reminiscencijas. Antika yra pirmasis iš Europos ir Rytų sandūros plyksnis, negalėjęs neturėti rytietiško elemento. Iš bandymo Rytams Europą užlieti gimė graikiškoji mąstysena, graikiškoji filosofija, išskydusi kaip helenistinė kultūra Romos imperijos pavidalais. Iš lotyniškojo veiklumo ir hebrajiško universalizmo gimė tai, kas paskui Rytus dar kartą plūstelėjo ant Europos jau krikščioniškomis viduramžių formomis. Antrasis išsivadavimas – Renesansas – tipiškiausiais pavidalais išsiveržė Liuterio mąstymu bei nuostatomis. Taip, tada Europa pabandė visa tai rimtai atgauti ir atrasti save – čia, šitoje vietoje, šitaip gyvenančio žmogaus savivoką bei savimonę. Bet ji buvo vis dėlto taip viduramžių idealizmo sugestijuota, kad, įrodinėdama materialumą, tikru ji tegalėjo pripažinti tiek, kiek galėjo idealizuoti – perdirbti į kultūrą. Dabar Europai reikia pabandyti atsistatyti trečiąkart – atrasti kaip tolygią kultūros vertybę gamtą.

Man atrodo, tai labai prasminga ir konstruktyvi savo likimo mąstymo linija visų pirma Lietuvai. Bandydami aiškinti Lietuvą kaip labai seną Europos tautą, Europos senosios kultūros atstovę, kaip vieną iš tų tautų, kurios ir dabar tebetęsia ne vieną savo seniausio gyvenimo tradiciją, galime nesunkiai surasti daugelio jos šiuo dieninio gyvenimo faktų paaiškinimą, ir visų pirma pasaulėjautos ryšį su gamta, pasaulėvokos konkretumą ir mąstysenos realizmą. Lietuvos meilės gamtai nereikia argumentuoti: jeigu ji išliko kone pusgyvėje visuomenėje (tegu daugiau kolektyvinių sodų tvarka), tai atsigaunanti sąmonė vėl greit išvys tikrąsias dangaus ir žemės spalvas. Su gyvenimo konkretumu blogiau: Lietuva gyveno ir tebegyvena taip tikėdama savimi, kad tas pasitikėjimas virto kone pražūtimi,

tyliu savęs praradinėjimu. Manydami, kad dėmesio verta tik tai, kas YRA, mes pakitimą fiksuojame kaip visai normalų dalyką, jeigu tik jis tampa kokių aiškių pavidalų, neklausdami nei kodėl taip įvyko, nei apie galimybę įvykti kitaip. Dėl to paties dalyko klesti ir mąstymo realizmas: mes vis dar manome, kad kaip galvojame, taip ir yra, kaip tarsime, taip ir bus. Pasakysim: tebūnie nepriklausomybė – ir ji yra. Tarsim: mes neturime priešų – ir jų nėra. Mes mąstom tyriadvasiškai, kaip kažkada savo pagoniškose pievose, dar ir šiandien nepamatę, kad būtent per tai netekom pusės tautos kruvinuose karuose su kryžiuočiais, kad būtent tai leido lenkams susiurbti į savo kultūrą vėlyvųjų viduramžių mūsų aristokratiją, kad dėl to vos į žemę nesusigėrė ir valstietija.

Ką mums daryti tame toli civilizacijos kryžkelėn nuėjusiame pasauly? Man rodos, mums reikia sparčiai baigti tai, ką – tegul ir su nenoru – pradėjom. Mes visų pirma turim baigti priimti krikščionybę – užbaigti procesą, jau vykusį Lietuvos Respublikos laikais: leisti įsigalėti krikščioniškajam monoteizmui tiek, kiek jis pajėgus įsigalėti šioje tautoje, kartu, kaip priešnuodžio tikėjimo nirvanai, pareikalaudamas žinojimo nešamos kančios. Be krikščioniškojo tikėjimo negali būti europietiško žinojimo. Be katalikybės Lietuva niekada nesukurs tikrojo intelektualinio potencialo. O juk tik intelektas grynina ir tikėjimą, ir kuria tautos dvasios brandą – žmogaus sugebėjimą iš metafizinės erdvės tikrumo sėkmingai nusileisti į gyvenimo konkretumą, į visų jo formų realumą ir vėl pakilti į metafizikos teikiamą pasaulio erdvinių ir laikinių bendrumų aiškumą.

Tiktai tokius sugebėjimus turinti tauta gali įsigyti tikrus politikus – žmones, galinčius apie kasdienybės konkretumą kalbėti ne pačios kasdienybės, o amžinybės sakiniiais, ir sugebančius dėl to negraužti nei savęs, nei kitų, kad sako netiesą. Gaudžiai tragikomiškos, o kartais ir pavojingai agresyvios mūsų politikos realijos moko: mūsų kultūra, jeigu ji nori kuo sparčiau pakilti, turi kuo ryžtingiau politizuotis – įgyti sugebėjimą save ginti europinės sąmonės teikiamais supratimo pavidalais. Mano nuomonė tokia: kad lietuvių kultūra galėtų atgimti ir užimti deramą vietą pasaulio gyvenamoje erdvėje, joje turi atsirasti ir savo vietą rasti tikras politikas profesionalas. Kas jis toks? Tai žmogus, išugdęs savo dvasią europinio intelekto kaitroje, turįs galimybę suprasti visų svarbiausių kultūros sferų – religijos, filosofijos, meno ir mokslo – bylą ir sugebėjimą suvokti, kad tai tos pačios žmogaus dvasios skirtingų kalbų byla, kad tos sferos tik apie išorę – pačią dvasią, kurią apginti, kuriai sudaryti sąlygas būti ir yra jo – politiko – paskirtis. Suprasdamas viską, politikas turi nuo visko atsiriboti kaip nuo vidujiškumo, kaip nuo konkretumo ir laikinumo, amžinybę įžvelgdamas tik pačioje kultūros formų raiškos galimybėje. Šia prasme jis negali nepasmerkti savęs vienpusiškumui, bet tai toks vienpusiškumas, per kurį jis bent iš tolo gali matyti visų kultūros stichijų siausmą. Politikas tiek ir politikas, kiek jis tam siausmui gali padėti tvenktis pavidalais, per kuriuos galima atpažinti ne tik dvasią, bet ir kokios tautos ji besanti. Politikas yra žmogus, kuris pats kultūros nekurdamas, daro ją galimą. Tiktai tada, kai tauta disponuoja politikais, politika gali neužsiimti menininkai ir kiti kultūros kūrėjai, tiktai tada kultūra gali išvengti politizacijos. Tik pasiaukodamas politikai, žmogus gali išgelbėti kultūrą. Politikas yra mūsų laikų kankinys – siaubas ideologizuotoje tarybinėje kultūroje ir viltis pliuralistinėje Vakarų Europos kultūroje.

Ar mūsų kultūra turi galimybių padėti augti politikui profesionalui? Taip, turi: kiek ji gali augti kaip komunikavimo ir supratimo reikalaujanti galia.

Atgyjanti religija šiandien yra daugiau dar paramos reikalaujanti, negu ją teikti galinti dvasios sklaidos sritis.

Filosofijos mitu mitę kelis dešimtmečius, mes staiga supratom bekurią savo filosofiją, bent jau jos pradmenis, ar dar kukliau – autentiškos filosofijos poreikio liudijimus. Kaip ten bebūtų, mūsų Atgimimo ir galia, ir negalios plaukia šiandien būtent iš mūsų filosofinio mąstymo gležnumo, teikdamos ir gražiausios vilties ir nekantrios nerimo.

Mūsų mokslas daugeliu atvejų, kai bandydavo išeiti į teorijų lygmenį, patirdavo nesėkmes, nes šlubavo jo conceptualizacija. Tačiau empiriniai darbai, ypač kai kuriose humanitarinėse srityse, pasiekė tarptautinius lygmenis. Nors ir labai keista, stiprūs pasirodė esą ir grynosios abstrakcijos sklaidoje ir jos technologiniame taikyme.

Lokalinį arba technologinį vaidmenį tarybiniais metais buvo pasišovęs vaidinti ir menas. Iš pradžių to iš jo reikalavo. Paskui tai jam patiko, tapo įprasta. Menas iki šiai dienai yra beveik ištisai anapus tikrumo zonos ir dabar dar tik bando išsiveržti iš totalinio totalinės ideologijos diktato. Viena iš katastrofiškiausių šiandieninio meno aplinkybių – apriorinis ideologijos neigimas. Atmetinėjimas tokios ideologijos, kuri pretenduoja į auklėtoją ar prievaizdą, būtinas. Bet su galimybe neigti viešpataujančią totalinę ideologiją pas mus praktiškai atmetinėjamas bet koks sąlyčio su bet kokia ideologija ne tik būtinumas, bet ir galimumas. Šiandien tai gal ir nėra besąlygiškai nepriimtina, kadangi Atgimimo revoliucija dar nesibaigė. Betgi labai svarbu, kad šitaip atmetamos ir menu galimos teigti idėjų paieškos, o kol nebus idėjų, dėl kurių gali gyventi tauta, tol ji ne tik pilnaverčio meno nepajėgs sukurti, – tol ji ir gyventi nepajėgs kaip pilnavertė tauta.

Iki šiol mūsų menas dar neatsigavęs. Iki 1956 metų apie meną Lietuvoje kalbėti išvis sunku – nebent apie meno žudymo bakchanaliją, kuri buvo paskelbta su garsiaisiais pokario nutarimais. Visa, kas sukurta po tų nutarimų, yra tik mūsų dvasios deformuotumo liudijimas.

Didžiausi šešiasdešimtųjų metų pasiekimai, kai buvo atgauta galimybė šnekėti apie būtiškus dalykus, parodė, kad mūsų sąmonė atmušta taip smarkiai, kad ji galėjo išsireikšti viso labo tik E. Mieželaičio „Žmogumi“ – kosmopolizuotu monstreu, teigiančiu abstrakčias abstraktaus žmogaus konstrukcijas ir liudijančiu žmogaus nužmoginimo totališkumą.

Septyniasdešimtais metais lietuvių meno kosmopolitizmas mutavo nebe tokiomis akivaizdžiomis formomis, bet jų esmė nesikeitė, todėl dešimtmečio pabaigoje pajutome visišką meno išsekimą, jo destrukciją, tiek menininkų pasaulį, tiek meno pavidalus plėšančią nežinios stichiją.

Daug buvo bandymų išbristi iš tos negalios. Menininkai palaipsniui ėmė suvokti, kad tikrai visos kultūros dvasios atsigavimu, o ne pačiu menu, galima išspręsti meno problemas. Tai buvo didžiausias pasiekimas. Bet jis liko nepaverstas mūsų naująja jėga. Kad menininkai nedrįsta pasakyti, jog jų naujas idėjinis užsiangažavimas gali būti jų išsivadavimo prielaida, – ne jų kaltė. Mes visi tokiam supratimui dar nesubrendę. Mes visi būtume dar ilgai plūdinėję psichologizme, fiziologizme, kūrę siaurai riboto intelektualizmo pavidalus, jeigu į visuomenės gyvenimą kaip visiškai reali galimybė nebūtų atėjus galimybė (net būtinybė) kalbėti tiesą. Šitam – Atgimimo – pavasariui menininkai ir mes visi dar nebuvom pasirengę iki galo, bet suvokėm jį kaip žmonės. Tai yra tokių neprofesionalių profesionalų brandos prielaida.

Tiesa ir tik tiesa, kokius pavidalus ji įgytų, kokias pasekmes beturėtų, yra mūsų ateities galimybė, jos principinė nuostata. Su tiesos sakymo galimybe, jeigu mes norim būti ne nai-vūs autochtonai, mes turime labai sparčiai perimti tiesos sakymo meno sugebėjimą – o tai padaryti galima tik konkrečiai kuriant meno, mokslo, filosofijos, religijos naujus pavidalus, kuriant visus savo politinio, idėjinio, buitinio ir būtinio buvimo pavidalus.

Turim pagrindų pagrindą – esame atgavę norą būti, ir todėl mūsų buvimo priedermė bent sau – teigti, kad norim čia būti: dabar, visada, amžinai.

Šiaurės Lietuva, 1991
Parengė Algimantas Jankauskas

MĄSTYMAI

VYTAUTAS RADŽVILAS

SĄJŪDŽIO PAMOKA:
SUNKU BŪTI TAUTA

Galvodamas, ką pasakyti šią dieną, prisiminiau ne tik jau mus palikusius bendražygius, bet ir visus tuos, kurie dažnai klausia: „Kodėl taip išpūdingai pradėtas žygis šiandien neretai verčia nusivilti ir nuleisti rankas?“. Atsakymų į šį klausimą yra ieškoma, nors dažnai jų nerandama. Dažnai mėginama save įtikinti, kad tai, kas įvyko, yra viso labo apmaudus nelemtas nesusipratimas, kurio buvo galima išvengti, jei būtų pakakę geros valios, politinės išminties bei vienybės. Mano atsakymas į šį klausimą, apmąstytas per daugelį metų, iš esmės suformuluotas šios kalbos pavadinime. Pagrindinė priežastis, kodėl Sąjūdis netapo tuo, kuo turėjo būti, yra tokia: sunku būti Tauta. Pamėginsiu pasidalyti trumpais pamąstymais, ką tai reiškia. Kodėl taip nepakeliamai sunku būti Tauta?

Atrodytų, kiekvienas iš mūsų esame lietuviai, mūsų lietuviškumas yra savaime akivaizdi duotybė, tačiau iš tiesų mūsų santykis su juo yra nepalyginti sudėtingesnis ir neretai skausmingesnis, nei atrodo iš pirmo žvilgsnio. Dar Antikos laikais buvo žinoma tiesa, kurią filosofai išsakė taip: mirti – reiškia nustoti gyventi tarp žmonių. Kai mąstai apie šio teiginio prasmę, tampa visiškai akivaizdu, jog neatsitiktinai kiekvienas mūsų žingsnis, veiksmas ir poelgis gali būti dvejopas. Susimąstykime, ką reiškia tai, kad net ir kitame pasaulyje išganytas gali būti tik tarp žmonių – šventųjų bendruomenėje. Tai galioja ir kalbant apie tautą. Tauta nėra paprastas atsitiktinis mūsų kaip žmonių požymis. Kartu su Dievu tauta, tėvynė, šeima yra žmogaus požymiai. Ir lemtingas yra pasirinkimas, ką mes su šiais požymiais darome.

Lietuviškumas iš pirmo žvilgsnio atrodo įgimta ir natūrali savybė, tačiau aiškėja, kad ir su juo santykis visiškai priklauso nuo mūsų laisvo apsisprendimo. Mes nežinome, kodėl pasaulyje egzistuoja toks stebuklas kaip tautų įvairovė. Nė vienas iš mūsų nežinome, kodėl mes atėjome į šią žemę kaip šitos tautos vaikai. Tačiau šitoks pamąstymas turėtų padėti suprasti pagrindinę problemą – lietuviškumas gali virsti grynai privačiu dalyku, kaip ir bet koks kitas žmogiškas poelgis. Pasakymas „privachu“ reiškia, kad jį galima tik vartoti. Tačiau iš tikrųjų toks vartojimas yra visiškai beprasmiškas. Jei susimąstome, kad atėjome į pasaulį, kurį radome, tai tampa aišku, kad mūsų uždavinys šitame gyvenime turėtų būti tą pasaulį palikti po savęs kitiems. Tas, kas pasaulį vartoja ir juo tik naudojasi, yra griovėjas. Jis sau nekelia šio svarbiausio tikslo – palikti pasaulį kitiems.

Būtent dėl tos priežasties žmogus, kuris vartoja Dievą, tautą, tėvynę, nepadarą paties svarbiausio darbo – neprisideda prie to, kad šitie dalykai būtų perduoti kitiems. Toks žmogus iš tikrųjų iškrenta iš istorijos, nes nebesuvokia, kad jeigu tokią savybę kaip lietuviškumas jis gavo gimdamas, tai jo pareiga yra ją perduoti ateities kartoms. Štai kodėl nors ištisus amžius gali gyventi žmonės, kalbantys tam tikra kalba ir turintys tam tikrą kultūrą, jie gali taip ir niekada netapti tauta. Jie gali būti uždaryti labai siaurame tautiškume, kuris iš tiesų grindžiamas tik vartojimo logika.

Žvelgiant iš šios perspektyvos, galima suprasti, kas buvo Sąjūdis. Sąjūdis buvo stebuklingas tuo požiūriu, kad trumpai akimirksniui žmonės, kurie kalbėjo lietuvių kalba ir suvokė esantys lietuviai, vėl sąmoningai ir valingai panoro tapti Tauta. Šitas stebuklas truko akimirksnį, nors tada, kai jis vyko, norėjosi tikėti, kad tai tęsis amžinybę. Ir kol mes buvome Tauta, visi žinote, koku keliuėjo Lietuva. Sunkiu, bet viltingu ir šviesesnę ateitį žadančiu keliu. Bet kas galiausiai nutiko? Atėjo akimirksnis, kai mes Tauta nebenorėjome būti. Sąjūdis, kuris išsikėlė tikslą perduoti lietuviškumą pasauliui daugeliui amžių į priekį, virto kažkuo visai kitu. Lietuviškumas, Lietuva – visa tai tapo tik įrankiais siekti siaurų asmeninių tikslų. Svarbiausias iš jų, be abejo, buvo valdžia. Štai kodėl Sąjūdis baigėsi taip, o ne kitaip, ir jau tris dešimtmečius mes skendime bejėgiškume ir neviltyje galvodami, kas čia mums trukdo dar kartą atsitiesti ir pamėginti atsikelti iš naujo. Reikia aiškiai suprasti, kad Sąjūdis buvo lietuvių kaip politinės Tautos branduolys, kuris iš dalies susinaikino pats, iš dalies buvo sąmoningai sunaikintas.

Šiandien mes iš tikrųjų nesame Tauta, o tik lietuviškai kalbančių, išsibarsčiusių, susvetimėjusių, tik savo asmeninių tikslų siekiančių žmonių masė. Būtent todėl labai sparčiai priėjome ribą, kurią šiandien jau vis drąsiau ryžtamasi įvardyti. Ta riba vadinasi paprastai – istorinė nebūtis. Mes iš tiesų stovime ant bedugnės krašto. Šitomis sąlygomis daug kas kelia klausimą: „Ar įmanoma atgaivinti Sąjūdį, ar mes dar kartą prisikelsime?“. Galiausiai natūraliai kyla klausimas, o ką bendro su Sąjūdžiu turi Vilniaus forumas, kuris organizuoja šį Sąjūdžio gimtadienio minėjimą?

Iš karto reikia pasakyti, kad Vilniaus forumas tikrai nepretenduoja būti nauju Sąjūdžiu, bet vis dėlto jis turi labai aiškią misiją, galinčią įprasminti jo buvimą. Šita misija yra tokia: priminti ir paraginti vėl pamėginti tapti Tauta. Tai padaryti yra gana sunku, nes daugybė žmonių kalba apie varganą tautos būklę, siūlo įvairiausius dabar kylančių problemų sprendimo receptus, tačiau reikia aiškiai suvokti, ko visiems šitiems mėginimams iki šiol trūko. Jiems trūko to, ką sugebėjo padaryti Sąjūdis. Dar kartą pabrėžiu, Sąjūdis iki tos lemtingos akimirksnės, kai jį aplankė didžioji pagunda, arba didysis išbandymas valdžia, buvo tauta todėl, kad jis sau kėlė vienintelį pagrindinį ir svarbiausią tikslą – išlikti šitoje žemėje. Šis tikslas buvo ypatingas tuo, kad tik jis galėjo suvienyti šiaip jau be galo skirtingus lietuvius. Visi mes skiriamės gyvenimiška patirtimi, išsilavinimu, turtine, socialine padėtimi ir daugybe kitų požymių. Tuo tarpu tas bendras tikslas, kurį Sąjūdis iškėlė, turėjo nepaprastą telkiančią galią – buvo pasakyta, kad mes nenorime likti savo kiautuose užsidariusiais bejėgiais žmogeliukais ir ištirti be pėdsako šiame pasaulyje.

Vilniaus forumo misija ir yra šią paprastą tiesą priminti. Ir jokių būdu negalėdamas pretenduoti šiandien tapti naujuoju Sąjūdžiu, Vilniaus forumas privalo save suvokti kaip tą nematomą susitikimo vietą, kuri yra siūloma visiems, norintiems telktis nesuinteresuotai. Visiems, kurių vienintelis interesas yra išlikti kaip Tautai ir būti ja. Štai kodėl, jei kalbame apie dabartinę padėtį, reikia aiškiai suprasti, kas laukia kiekvieno iš mūsų. Jei suvartoji Dievą, tėvynę ir tautą ir viso šito neperduodi ateičiai savo asmeniniu išpareigojimu, veiksmu bei darbu, kas iš tavęs lieka? Tu kaip asmuo paprasčiausiai išnyksti. Privalome suprasti tikrąją grėsmę, kuri pakibo ne abstrakčiai virš Lietuvos, bet virš kiekvieno iš mūsų. Ši grėsmė labai aiški – jei išnyksime kaip Tauta, virsime šešėliais ir dulkėmis. Nueisime į istorinę nebūtį.

Todėl mąstant apie ateitį, privalome labai tvirtai pareikalauti liautis spekuliuoti dabartinės Lietuvos skauduliais, žaisti pigius politinius žaidimus, instrumentiškai naudoti tautos ir Lietuvos vardą iš tikrųjų siekiant siaurų egoistinių tikslų. Jei nenorime tapti šešėliais ir dulkėmis, privalome suprasti, kad trauktis nebėra kur ir reikia pagaliau susirūpinti Lietuva. O tai reiškia ne kartoti jos vardą, ne piktnaudžiauti šventais tautos ir valstybės simboliais, ne žaisti žmonių jausmais, bet pamėginti tapti bendruomene, į kurią būtų kviečiami telktis visi, kurie, kaip ir tie žmonės pirmuoju Sąjūdžio gyvavimo tarpsniu, nesiektų nieko sau.

Sąjūdžio istorija buvo palyginti trumpa, bet sudėtinga ir vingiuota. Buvo tarpsnis, galbūt trumpa vienu metų akimirka, kai Sąjūdyje dominavo žmonės, kuriems tikrai rūpėjo Lietuva, o ne asmeniniai reikalai. Vilniaus forumas turėtų tiesti ranką visiems – manau, kad jis pasiruošęs tai daryti, – mąstantiems būtent taip. Tačiau nereikia tų, kurie pasiruošę pasielgti taip, kaip pasielgė dalis sąjūdiečių lemtingais 1990 metais, kai labai arti sušmėžavo valdžios krėsiai ir pagundos, atvedusios čia, kur esame šiandien. Nekartokime šitos klaidos ir mokykimės pagrindinės bei svarbiausios Sąjūdžio pamokos – Tauta būti nepaprastai sunku. Ją būti sunku todėl, kad Tautą reikia palydėti į ateitį savo asmeniniu pavyzdžiu. Reikia suvokti, kad asmens gyvenimą įprasmina darbas bendruomenei, kurią sudaro galbūt niekad tavęs neatsiminsiantys žmonės, bet išeidamas iš šito pasaulio privalai žinoti, jog padarei viską, kad tie žmonės būtų ir gyventų, nes jeigu jie bus, tai bus ir Lietuva. Kitokia, su kitais žmonėmis, bet ji vis tiek bus mūsų Lietuva, net tada, kai mūsų pačių joje nebebus.

Pranešimas skaitytas Vilniaus forumo organizuotoje konferencijoje „Lietuva rinkimų išvakarėse: ar nušvis sąjūdinės vilties spindulys?“ Lietuvos mokslų akademijos Didžiojoje salėje 2016 m. birželio 3 d.

Romualdo Ozolo nuotrauka.

VILIUS BERNOTAS

KODĖL NEĮMANOMA EUROPIEČIŲ TAUTA?

Pastaruoju metu nenutyla kalbos apie Europos ateitį ir galimus jos scenarijus. Migrantų krizė, teroristiniai išpuoliai, galiausiai ir šių įvykių paskatintas „Brexitas“ verčia vis iš naujo apmąstyti drąsų, bet kartu ir ydų kupiną Europos Sąjungos projektą. Visgi, kad ir kokios bėdos kamuotų ES, Lietuvoje apie jas kalbėti vis dar sudėtinga dėl itin aukštų Sąjungos palaikymo reitingų – žmonės linkę pasitikėti tiek pačiu projektu, tiek jį įkūnijančiomis institucijomis. Kita, iš pirmo žvilgsnio su pirmąja niekuo nesusijusi problema, skatinanti minties paralyžių, yra atsainus požiūris į politinę teoriją, kurioje itin svarbią vietą užima ir XX a. lietuvių mąstytojai. Todėl šiuo straipsniu bus mėginama prisiminti vieną iškiliausių Lietuvos filosofų Antaną Maceiną ir, remiantis jo kūryba, paanalizuoti uoliai kuriamo europiečio paveikslą.

Modernybės ir postmodernybės susidūrimas politikos srityje

Lietuvos Respublikos Konstitucijos pirmuosiuose puslapiuose aptinkamas daugeliui girdėtas antrasis straipsnis, kuriuo teigiama, jog „Lietuvos valstybę kuria Tauta. Suverenitetas priklauso Tautai.“ Universalizavę ir kaip taisyklę pritaikę šiuos žodžius, gautume puikią tautos ir valstybės santykio formulę: tauta, kuriai priklauso suverenitetas, vienintelė turi teisę kurti valstybę. Tai reiškia, jog tauta legitimuoja piliečių vardu veikiančios valstybės veiksmus ir sprendimai priimami jos, o ne karaliaus, partinio komiteto ar kito politinio subjekto valios pagrindu.

Šiuo požiūriu įtartina atrodo ES vardu veikiantys ir federacinių pretenzijų turintys biurokratai, kurie siekia tam tikru politiniu ir kultūriniu pagrindu suvienyti valstybes nares, o skirtingas jų tautas – paversti vienalyte europiečių mase. Egzistuojant moderniai politikos sampratai, verta kalbėti tik apie valstybes sukūrusias tautas. Čia iškyla vienas iš didžiausių prieštaravimų ir viena sudėtingiausių šiandieninių politinių problemų – nors teigiama, jog valstybė ir tauta esančios atgyvenos, be šių atgyvenų neįmanoma užbaigti ES, kaip federacijos ar kitokio tipo valstybės, projekto.

Vakarams judant postmodernizmo kryptimi, tarp ES administracinę ir biurokratinę aparatą aptarnaujančio elito *tautos* ir *valstybės* sąvokos netenka reikšmės, tačiau iš žmonių gyvenimo ir kasdienės kalbos nyksta lėčiau. Ribų neturinčiame, pažanga ir reliatyvumu įtikėjusiame pasaulyje tautos, kurios turi aiškias ir griežtas valstybės sienomis nustatytas teritorijas bei ribas, ligi šiol laikosi aiškių taisyklių ir atlieka tam tikras bendruomenines pareigas. Tokių skirtingų idėjų apie žmogų ir politiką susidūrimo metu tautą bandoma pavaizduoti kaip nereikalingą, žmonijai progresuoti neleidžiančią atgyveną. Šiuo pagrindu postmodernaus žmogaus vaizdinį itin aktyviai mėginama perkelti ir į politinį lygmenį teigiant, kad istorija baigėsi su liberaliosios demokratijos sklaida, ir priešakyje – pažangi, laiminga ir taiki ateitis, kuriai nereikalingos ribos ir teritorijos.

Tačiau, net ir norint sukurti „pažangią“ tautą, to neįmanoma padaryti visiškai atsisakant modernios politikos sampratos, nuo kurios neatskiriamos tautos ir valstybės kategorijos.

Šios idėjos yra dabartinės tarptautinės sistemos pagrindas. Tai – save pagrindžianti sistema, kurioje politinis veiksmas įmanomas tik pripažįstant tam tikras taisykles. Todėl, net ir siekiant atsikratyti tauta ir valstybe kaip reikšmingiausiais politiniais vienetais, be jų mąstyti apie ES, kad ir kaip paradoksalu, yra beveik neįmanoma. Ideologai, mėgindami įrodyti tautos išnykimo ir kosmopolitinio žmogaus atsiradimo neišvengiamumą, patys yra priversti europiečius paversti tam tikra kvazitautine bendruomene. Priešingu atveju, t. y. nesukūrus tokios bendruomenės, šis projektas prarastų esmę, nes negalėtų atskirų, niekaip nesusijusių žmonių priversti manyti, kad jie priklauso vienai, bendrais ryšiais saistomai bendruomenei.

Nors tai tik prielaida, tačiau ji verčia atidžiau pažvelgti į europiečio, kaip naujo politinio dėmens, kūrybą.

Asmenybės dvilypumas

Tautos atžvilgiu itin svarbu tai, kaip suvokiama ją sudarančių žmonių asmenybė. A. Maceina, kaip ir dera klasikinės filosofinės minties šalininkui, žmogų mato ne tik kaip gamtinę, bet ir kaip dvasinę būtybę. Jis teigia, kad nors gamtinis arba gyvuliškasis pradas ir turi įtakos formuojantis tautai, tačiau svarbesnis yra žmonės psichologiškai sujungiantis arba atskiriantis dvasinis dėmuo. Vienodos gamtinės sąlygos nėra pakankamas, žmonės į tautas galintis sujungti veiksnys – gerokai svarbesni yra psichologiniai ryšiai. Be jų žmonės niekuomet nevirs tauta; dėl psichologinių skirtumų turėdami skirtingus bruožus, jie nesusijungs į vieną tautą, nes nesuvoks savęs kaip bendrijos. Todėl yra būtina psichologinė bendrystė, kurios pagrindu Maceina laiko istorinį likimą – sąmoningą ir dėl to svarbiausią jungiantį veiksnį, pranokstantį rasinius ir kitokius skirtumus.

Ši ir panašios asmenybės pradų idėjos mokslu grindžiamame pasaulyje, ypač savo esme ateistinėje ES, yra nuvertinamos. Dėl scientologinio požiūrio į žmogaus prigimtį yra būdinga kalbėti tik apie individą, dvasinę asmenybę sudarančius bruožus, iš kurių svarbiausias – tikėjimas, paliekant nuošalyje. Dvasingumą sumenkinęs materialumo išaukštinimas žmogų verčia matyti tik kaip ekonominį vienetą, neturintį esminių kultūrinių ypatybių, skiriančių jį nuo kitų savo rūšies atstovų. Taip suvokus žmogų, savo reikšmės neteko jų bendruomenės jungusi ir jų gyvybingumą palaikiusi istorija. Pripažinus ekonominio žmogaus principo universalumą, istorija tapo nereikalinga – praeities pažinimas, neišvengiamai priminę apie konfliktus, skirtingumus, draugus ir priešus, pasaulyje, kuriame visi staiga tapo vienodai racionalūs ir lygūs, kėlė nereikalingus rūpesčius.

Istorinis likimas

Prasmingu žmonių kartu nugyventas laikotarpis gali tapti tik tuomet, kai jie istoriškai suvokia save ir savo bendrumą. Neturint bendros istorinės pajautos, tautos gyvenimas netenka prasmės, nes žmonės nebesuvokia jos būtinumo ir realumo – jiems tikri lieka tik jie patys ir jų individualumas. Kad taip nenutiktų, reikalingi istoriniai ryšiai – svarbiausias tautos gyvastingumą lemiantis veiksnys, susiformavus tvirtai istorinei sąmonei, jos neišformuos nei prarasta kalba, nei teritorija ar valstybė. Nors Maceina daro skirtį tarp gyvenamosios aplinkos kaip erdvinio veiksnio ir istorinio likimo kaip laiko veiksnio, net ir gyvenamoji aplinka taip pat yra suvokiama kaip priklausanti nuo laiko. Maceina, sakydamas, jog tautos raidai svarbi ne tik ta aplinka, kurioje ji gyvena dabar, bet ir ta, kurioje ji gyvensi seniau, aiškiai atskleidžia istorinį gamtinės aplinkos aspektą, taip dar labiau pabrėždamas istorijos – tautos gyvybingumą laiduojančio veiksnio – svarbą.

Visgi bendras istorinis likimas tuo pačiu metu gali ir skaldyti, ir jungti. Jis sulygina žmones, kurie, patyrę vienodus išgyvenimus, tarpusavyje įgauna tokius pačius požymius ir dėl bendro likimo jungiasi vieni su kitais. Tačiau skiria juos nuo žmonių, patyrusių

kitokius išgyvenimus ir todėl susijungusių į kitas tautas. Todėl, kaip pastebi Maceina, iki susiformuojant tautai šis likimas turi būti vienodas, antraip rasis ne viena, o kelios tautos.

Būtent dėl istorinio likimo nevienodumo, skirtingų istorinių interpretacijų Europoje atsirado tiek daug bendruomenių, vėliau virtusių tautomis. Ir dabartinis pačių žmonių polinkis sumenkinti istorijos svarbą, ir išoriniai bandymai juos paversti tam tikromis poistorinėmis būtybėmis, gyvenančiomis ateitimi be praeities, atneša didelę sumaištį. Noras atsisakyti istorijos ir į vieną politinę bei kultūrinę masę sujungti skirtingas bendruomenes yra ne tik sunkiai įgyvendinamas, bet ir pavojingas, – tokio sugyvenimo tamsiąsias puses rodo multikultūrinėse visuomenėse kylančios problemos.

Kitas esminis istorinio likimo principas yra nepadalinamumas – praeities istorijos, dabarties įvykių ir ateities vizijos loginis tęstinumas. Jis kartu su likusiais bruožais sudaro bendrą tautos sąmonę, kurioje skirtingų laikotarpių nutikimai tampa vieningi; ji, kaip teigia A. Maceina, „yra tikroji konkrečių išskaidytų žygių jungtis“¹. Europos tautas jungiant į vieną darinį, šis principas tampa sunkiai pritaikomas dėl jų skirtingumo, todėl vienintelė išeitis – vis mažiau kalbėti apie istoriją ir jos eigoje susiformavusią tautą kaip politinį vienetą, kuriant naują, kosmopolitinį europietį. Tačiau čia didžiausias paradoksas yra tai, jog iš esmės tokių europiečių visuma vis tiek turėtų būti panaši į tautą.

Dabartinių tautų praeitis, dabartis ir ateitis tarpusavyje pernelyg skiriasi, kad galėtų būti sujungtos – Europos tautos jau yra susiformavusios pagal savas istorines interpretacijas. Jų naratyvai, sudaryti skirtingų istorinių patirčių ir žmonių prisirišimų pagrindu, jau sukūrė bendruomenių tapatumą. Todėl, siekiant sukonstruoti už tautos ribų išeinantį europietį, įtikintą globalaus kosmopolitinio pasaulio neišvengiamybe, būtina šalinti šių tapatumų suvokimą, t. y. trinti pačią istorinę sąmonę. Tai daroma pamirštant ideologines Sovietų Sąjungos klišes, skelbusias moksliniu žinojimu grįsto komunizmo ir pažangios internacionalinės liaudies atėjimo būtinybę. Panašiai kaip anuomet, taip ir dabar stengiamasi įtikinti, jog banaliomis kosmopolitinėmis dogmomis tikintis žmogus yra teisingiausia ir pažangiausia būtybė *homo sapiens* istorijoje.

Kultūra

Maceinos žodžiais, „istorinis likimas visų pirma yra kultūrinio tautos gyvenimo tarpsnis“². Istoriniu likimu vadindamas „bendrus kultūrinius tautos žygius“, jis atkreipia dėmesį, kad „tauta tik tada gyvena istorinį tarpsnį, kai pradeda kurti kultūrą, kai iš prigimtosios ir būtinos evoliucijos žengia į laisvą kūrybą“³. Todėl istorinės sąmonės, kuri kuriama dvasią objektyvuojant kultūros darbais, susiformavimas yra būtina tautos atsiradimo ir egzistavimo sąlyga. Tai reiškia, jog tautos gyvybingumui reikalinga pastovi kūryba, laiduojanti istorinį tęstinumą ir sąmoningumą.

Skirdamas subjektyvinę ir objektyvinę kultūros dvasią, Maceina teigia, kad pirmoji yra kultūros pagrindas dėl to, jog slypi pačiame žmoguje: tik turėdamas išvidinę idėją ir ją realizavęs savo darbu, žmogus sukurs ir vėliau suvoks istoriją. Dvasios objektyvacija Maceina vadina jos pasirodymą per tarpininkus – kultūros kūrinius; dvasia niekada nėra matoma tiesiogiai, o tik kaip kūrybos rezultatas, kuriame įgauna konkrečią formą. Kultūra, būdama tik išvidinė, negalėtų kurti istorijos, kurios „pagrindas yra kultūrinio veiksmo objektyvavimasis“, o tai reiškia, jog kultūros objektyvumas įkūnija ir istoriškumo principą⁴. Nuolatinis objektyvacijos procesas neleidžia žmonių bendruomenei nugrimzti į nebūtį – ji išlieka gyva ne tik pačiuose darbuose, bet ir žmonių sąmonėje.

Šie filosofo svarstymai veda prie išvados, kad tauta yra prigimties (nesąmoningumo) ir kultūros (sąmoningumo) sąveikos mišinys. Kaip rašo pats Maceina, „rasė ir gyvenamoji

¹ Maceina A. Tautinis auklėjimas // Raštai. T. VIII. Vilnius, Mintis, 2002, p. 29.

² Ten pat, p. 27.

³ Ten pat, p. 27.

⁴ Maceina A. Kultūros sintezė ir lietuviškoji kultūra // Raštai. T. I. Vilnius, Mintis, 1991, p. 406.

aplinka yra *prigimties* dalykai, istorinis likimas – *kultūros*¹. Panašiai kaip žmogaus prigimtis jam įkvepia norą kurti, taip ikitautinė žmonių bendruomenė, vedina išvidinių veiksmų, siekia susiburti į tautą, į kurią kelias veda tik per pirmąjį kultūrinį žygį. Toks transcendentinis polinkis lemia, jog „joks kultūros kūrėjas negali nusikratyti savo darbų tautiškumu, nes jis negali nusikratyti tautine savo dvasios struktūra“². Visų kūrėjų darbai yra paliesti tautinės jų dvasios – jie, to net nenorėdami, yra patekę į tautinės kultūros įtaką, kuri savaime skleidžiasi jų darbuose.

Grįžtant prie europiečių, galima klausti, ar šie turi išvidinį polinkį burtis į bendruomenę, kuri kultūros objektyvacijos pagalba būtų pajėgi kurti bendrą istoriją? Ar egzistuoja būtinos sąlygos natūraliai atsirasti europinės kultūros subjektyvinei dvasiai, įgalinančiai ir objektyvų jos pasireiškimą? Atrodo, jog bendrų kultūrinių kategorijų stygius yra akivaizdus ir, kaip yra pastebėjęs prof. Alvydas Jokubaitis, vienas geriausiai tai įrodančių pavyzdžių yra eurobanknotai³.

Tautos istorijos atžvilgiu itin svarbūs yra kūrėjai, savo darbais sugebantys išskleisti subjektyvinę dvasią ir taip kurti tautos gyvenimą įprasminančią kultūrą. Istorinį sąmoningumą galima suprasti ne tik kaip tokių kūrėjų darbus, bet ir kaip sugebėjimą įamžinti ir pagerbti labiausiai prie kultūros ir tautos puoselėjimo prisidėjusius žmones. Toks įamžinimas įmanomas tik esant aiškiai kolektyvinei sąmonei, kuri, remiantis šių žmonių veiksmų nauda arba žala tautos gyvybingumui, leidžia atitinkamai interpretuoti ir vertinti jų darbus. Kai neįmanoma susitarti ir bendrai suvokti tautai svarbiausių, ją savo darbais įprasminusių žmonių, tuomet, dėl nesančios bendros istorinės sąmonės, negalima kalbėti ir apie pačią tautą, kuri privalo vienytis apie tam tikras idėjas ar asmenis, brangius ir prasmingus didžiajai jos daliai.

Sutarimas, kas steigė Lietuvą ar buvo svarbūs jai savo darbais, nors keliantis daug ginčų, tačiau įmanomas, o nuspręsti, kas kūrė šiuolaikinę ES, yra perdėm sunku dėl didelių geografinių ir kultūrinių, t. y. dvasinių jos platumų. Todėl geriausia ir lengviausia išeitis – bendrumą kurti ginčų ir abejonių nekeliančiomis, tačiau prasmės stokojančiomis estetinėmis abstrakcijomis, matomomis ant eurų kupiūrų. Toks abstraktumas nestebina – žmonės, nebūdami tikra bendruomene ir veikdami kaip atskiri individai, negali sutarti dėl bendrų prasmingų ir juos visus siejančių simbolių.

Tautinė individualybė

Tam, kad dėl skirtingų žmonių susijungimų neskiltų tauta, jai reikia vienijančio veiksnio, kultūros bendrumo išraiškos, Maceinos įvardijamos tautinės individualybės terminu. Dėl nepadalynamumo Maceina tautą laiko individu, kuris, viduje būdamas vieningas, skiriasi nuo kitų, ir tai vadina individualybe. Tautinė individualybė, sujungianti tautinės bendruomenės narius, yra tikroji skirtumų tarp tautų priežastis – ji tarpusavyje suvienodina tautos narius, tačiau atskiria juos nuo kitų tautų. Tautinė individualybė, kaip rašo filosofas, „ne tada atsiranda, kai žmonės susiburia draugėn, bet jie dėl to ir susiburia, kad yra lenkiami kažkokio bendrumo“⁴. Žmogus, būdamas bendruomenės – nepaisant to, ar tai tauta, ar tik jos užuomazga, – nariu, yra veikiamas jos bendrumą laiduojančių veiksmų. Todėl ir tautinė individualybė yra kiekviename žmoguje, ir jis yra tautiškas pats savo prigimtimi.

Remiantis prielaida apie šį bendrumo jausmą, darosi akivaizdu, kad žmonėms yra būdinga skirstytis į draugus ir priešus arba savus ir svetimus. Kitaip tariant, visuomenės bendrumą garantuoja tik aiškus Kito, kaip svetimo tai visuomenei, suvokimas. Konkrečios visuomenės bendrumas ir vienodumas yra neįmanomi, kai pagrindine visus jungiančia idėja tampa abstrakčiai suprantama įvairovė, savo esme galinti talpinti net priešingus, filosofškai nesuderinamus ir nepagrindžiamus dalykus. ES biurokratų ypač palaikoma įvairovės idėja neatsižvelgia į skirtumus tarp tautų ir mato tik tariamą individų vienodumą, kas iš

¹ Ten pat, p. 31.

² Ten pat, p. 412.

³ Jokubaitis A. *Apie istorijos pašalinimą iš politikos*. [http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2012-06-07-alvydas-jokubaitis-apie-istorijos-pasalinima-is-politikos/83520]

⁴ Maceina A. *Tautinis auklėjimas*, p. 9.

esmės paneigia tautinės individualybės esmę. Žmones, nepaisant jų kultūrinio konteksto, ėmus traktuoti kaip vienodus ir lygius, pati *europiečio* sąvoka pasikeitė neatpažįstamai. Ji išsiplėtė tiek, jog, dengdamasis vienu iš toleranciją skatinančių postulatų, bet kas save gali pavadinti europiečiu. Dėl to ilgainiui išsityrynė, tiksliau – buvo ištrinta, riba, turėjusi skirti civilizacijas ir kultūras, kurios, net jei ir gali pasiekti dialogą, vadovaujasi skirtingomis ir nesuderinamomis žmogaus sampratomis, turinčiomis milžiniškos įtakos ne tik jo gyvenimui, bet ir visos visuomenės raidai.

Kita ES, kaip ir visą liberalią visuomenę, laikanti kolona yra mokslas ir, bendriau tariant, mokslinis mąstymas. Jam dėl savo laimėjimų įgijus aiškų autoritetą, bene visus politinius sprendimus bandoma grįsti moksliniam mąstymui būdinga logika. Bėda ta, jog čia ir vėl vadovaujamas ta pačia nuostata apie ribų ir absoliučių tiesų nebuvimą – mokslas yra įsivaizduojamas kaip vienintelė ir objektyvi tikrovės pažinimo priemonė, kuria naudodamasis mokslininkas skatinamas kvestionuoti absoliučiai viską. Tai lemia išvidinių ryšių nykimą – reikšmės netenka tikėjimas ir kitos dvasinės kategorijos, kurios, praradusios savo mistinę pusę, nustoja veikti kaip bendruomenės saitus stiprinantis veiksnys. Religija suvokiama kaip tam tikras kultūrinis reiškiny, bet ne kaip asmeninis santykis su Dievu, reikšmingai sąlygojantis ir bendruomenės gyvenimą. Ilgainiui reliatyvumo, paranojiškos abejonės ir mokslo pagrindu kuriamas radikaliai sekuliarus žmogus virto šiandienine politine norma, kuria remiantis galima naikinti paskutinius žmonių bendrystės ir ryšių likučius, kol galiausiai nebeliks jokios kolektyvinės individualybės.

Maceina taip pat pastebi, kad tauta, turėdama visus jungiantį veiksnį, yra organiška – ji nuolatos atsinaujina ir kuriasi. Jos nariai ne mechaniškai jungiami iš viršaus, bet, išvidinių veiksmų skatinami, susijungia savaime ir patys užsiima tuo, ką galima pavadinti nuolatine tautos kūryba. Europiečiai savo bendrumo pagrindus atranda sunkiai – jie vis dar tapatinasi su savo valstybe ir tauta, todėl jiems bendrumą yra būtina primesti mechaniškai jį nuleidžiant iš institucijų. ES biurokratų, o ne savo asmeninio įsipareigojimo ir ryžto pagrindu jie yra lipdomi į europiečių tautą, kuriai Vidurio Rytų Europoje pritariama vis mažiau.

Valstybės susiformavimas

Tautai neužtenka vien išvidinio bendrumo, nes tam, kad visapusiškai išsiskleistų, ji turi būti įprasminama ir išviršiniu pavidalu. Todėl objektyvuodama savo dvasią, ji kuria valstybę. „Kaip kiekviena butis stengiasi objektyvuotis, taip ir tauta“, o jos aukščiausia objektyvacijos forma yra tautinė valstybė, kurią sukurti gali tik subrendusi ir tautinę individualybę suvokusi tauta¹. Akivaizdu, kad Europos Sąjungoje veikia tas pats mechaninis, tačiau ne organiškas principas – europiečiai ne savaime suvokia į valstybę juos vedančius bendrus ryšius, o elito pastangų dėka perima vadinamąsias *europietiškas vertybes*.

Kiekvienos tautos kultūra dėl joje slypinčio individualumo yra išskirtinė, todėl ir jos kūrinys – valstybėje – neišvengiamai skleidžiasi šis kultūrinis autentiškumas. Valstybės vaidmuo priklauso nuo to, kaip žmogus sprendžia savo ir valstybės santykio klausimus – kaip stipriai ir kiek daug jis suteikia jai galios kištis ir reguliuoti jo gyvenimą. Atsakymai į šiuos klausimus randami ideologijose, kurios, pateikdamos skirtingus žmogaus ir jo prigimties paveikslus, padeda nustatyti ir valstybės vietą piliečio gyvenime. Maceina šiuo atžvilgiu yra nusistatęs tiek prieš liberalizmo, absoliučiai iškeliančio pilietį virš valstybės, tiek prieš ją išaukštinančio autoritetizmo principus ir bando surasti vidurio kelią, suderindamas šias pasaulėžiūras. Pirminės ideologinės nuostatos apie žmogaus prigimtį yra tarsi susiaurintos ir redukuotos jau minėtos žmogaus gamtinio ir dvasinio pradų bei jo, kaip asmens ir individo, vienovės idėjos.

Maceinos mintis, jog valstybė gali kontroliuoti gamtinį individą, palenkdamą jo veiksmus sau ir puoselėdama jame tautinę individualybę, yra sukėlusį daug nepasitenkinimo,

¹ Maceina, *Tautinis auklėjimas*, p. 59–60.

esą filosofas fašistiniu stiliumi išaukština valstybę. Toks požiūris nestebina, nes, pradėjus plėsti žmogaus teises ir jį dirbtinai atitolinus nuo valstybės, visuomeninis gyvenimas gerokai pasislinko į individo pusę. Iš čia kyla ir dabartinis požiūris į valstybę kaip į antstatą, neturintį teisės iš piliečių reikalauti jiems priklausančių pareigų, pavyzdžiui, karinės tarnybos, atlikimo. Pareigos, įstatymai be gilesnės refleksijos įvardijami kaip nepagrįstas asmens laisvės ribojimas ir valstybės kišimasis į laisvų piliečių gyvenimus. Prieita prie tokios ribos, kai ne tik neliko minties apie autoritetinę valstybę, bet ir buvo visiškai pamirštas būtinas balansas tarp tokios ir liberalios valstybės.

Maceina atkreipia dėmesį, jog valstybė negali kištis į dvasinį žmogaus pradą ir normatyvinį vaidmenį privalo atlikti tik kūniškoje arba gamtinėje individo srityje. Toks piliečio ugdymas remiasi jo ištikimybės valstybei formavimu ir tautinės individualybės jame išskleidimu. Žmogus kaip gamtinė būtybė gali egzistuoti, kurti ir veikti tik valstybėje ir tik per ją, todėl, jeigu „žmonių giminės gyvenimo aukščiausias laipsnis yra valstybė, savaime aišku, kad *žmogus kaip individas yra palenktas valstybei*“¹.

Filosofas teigia, kad net gamta nėra laisva, nes jos laisvumas reikštų ir palaidumą, o tai rodo, kad ir žmogaus gamtiniame prade negali įsivyrėti absoliuti laisvė, kuri būtų savotiškos anarchijos forma. Valstybė įsikiša tam, kad padėtų formuoti asmenį ir neleistų įsivyrėti chaosui. Anot Maceinos, totalinės valstybės pagrindinis principas yra tautos išplitimas viešajame gyvenime, tautos subjektyvinių pradų objektyvacija, taigi nieko bendro su žmogaus pavergimu neturintys dalykai. Kaip rašo pats filosofas, „totalumas tautinėje valstybėje yra ne kas kita kaip viešojo gyvenimo persunkimas tautiniu pradū“². Kitaip tariant, tai ne žmogaus laisvės suvaržymas, o jo prigimtyje glūdinčių tautinių pradų absoliutus apreiškimas valstybėje.

Kiek toli yra nueita nuo šio idealo, parodo vien tai, jog tokių svarstymų šiandien beveik neliko, o drįstantys kelti panašias idėjas (tarp jų ir pats Maceina) yra atvirai apšaukiami fašizmo simpatikais. Kitas kelias sunkiai įsivaizduojamas – projektas, kuriuo siekiama sunaikinti žmonių prietarus ir neva įsivaizduojamas bendruomenės, t. y. tautos, turi visiškai pašalinti „nepriimtina“ ankstesnį pasaulio suvokimą. Jei ES įvardytume kaip valstybinį darinį, tai būtų autoritetinės ir liberalios valstybių sintezę įkūnijantis vienetas, tačiau blogiausiomis šių formomis. Liberalumas reiškiasi kaip žmogaus, neturinčio aiškos prigimties, laisvės skatinimas, o autoritetizmas – kaip privalomas tokios laisvės sampratos primetimas valstybėms narėms, kurios, jei reikia, gali nepaklusti valdžiai galia suteikuso suvereno valiai.

Pabaigai

Nors sunku pasakyti, kokios politinės žmonių bendruomenės geidžia šiandieninės Europos Sąjungos kūrėjai, tačiau, kol nėra europiečių tautos, nėra ir būtinos sąlygos, leidžiančios ES vadintis valstybe. Dar Platonas savo garsiojoje „Valstybėje“ rašė, kad ne visi žmonės tampa žmonėmis – tik filosofai įkūnija tikro žmogaus tipą. Panašiai yra ir su politinėmis bendruomenėmis – ne visos jos yra pajėgios sukurti tikras valstybes, tai gali padaryti tik tautos. Europiečiams dėl įvardytų priežasčių beveik neįmanoma tapti jokia kvazिताutine bendruomene ir dėl to patvarios ir iššūkiams atsparios ES, kaip valstybinio darinio, susiformavimas yra sunkiai tikėtinas. Tik sąmoningai savo būtį suvokiančios ir valingai išlikti pasiryžusios tautos sugebės vienu ar kitu pavidalu išgyventi istorijos tėkmėje. Europiečiams akivaizdžiai trūksta tokio suvokimo, ir tai neleidžia sukurti politiškai būtinos į tautą panašios bendruomenės. Abstrakčių ir nepriimtinių idėjų pagrindu kuriama Europos Sąjunga yra iššūkis, kurį būtina išspręsti, siekiant galutinai nepalaidoti tautos ir tautų Europos idėjos.

¹ Maceina A. *Individas – asmuo ir valstybė* // Raštai. T. XII. Vilnius. Margi raštai, 2007, p. 46.

² Maceina A. *Tauta ir valstybė* // Ten pat, p. 59.

PAMINĖJIMAI

VYTAUTAS PETRAS PLEČKAITIS

AUKŠČIAUSIOSIOS TARYBOS UŽSIENIO REIKALŲ KOMISIJOS VEIKLA 1990–1992 M.

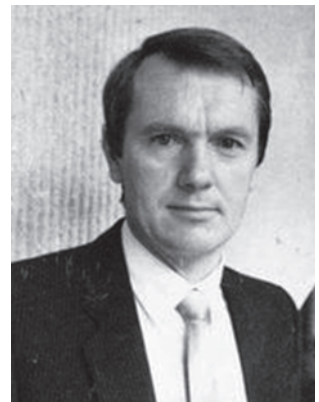
Šis pranešimas rengtas remiantis daugiausia Užsienio reikalų komisijos protokolais, rašytais nuo 1990 m. kovo 19 d. iki 1992 m. lapkričio 11 d.¹, atskirų komisijos narių prisiminimais, pastabomis, asmenine patirtimi bei kita medžiaga. Komisijoje dirbau visą Aukščiausiosios Tarybos (AT) kadenciją. Todėl pranešimas gali atrodyti šiek tiek subjektyvus, nors stengiausi vengti šališkumo, simpatijų bei antipatijų.

Manau, kad Aukščiausiosios Tarybos Užsienio reikalų komisija (URK), būdama AT struktūros dalimi, buvo viena iš tų, kuri ženkliai prisidėjo prie jaunos atgimusios Lietuvos valstybės pripažinimo įteisinimo, tiesioginės informacijos apie Lietuvą skleidimo, užsienio politikos formavimo bei parlamentinių santykių su kitų valstybių parlamentais užmezgimo. Ji taip pat vykdė, kiek sugebėjo, parlamentinę Užsienio reikalų ministerijos kontrolę.

Svarbiausias asmuo formuojant Lietuvos Respublikos užsienio politiką 1990–1992 m., mano galva, buvo AT Pirmininkas Vytautas Landsbergis. Jam aktyviai talkino AT Prezidiumo nariai, ypač Bronislovas Kuzmickas. Jis buvo dažnas svečias Komisijoje, teikė pasiūlymus ir įsiklausydavo į URK narių nuomones. Užsienio politika gana plačiai atspindėta AT Pirmininko V. Landsbergio knygose ir gausiose publikacijose².

Pirmuoju smuiku Lietuvos užsienio politikoje kurį laiką, ypač po susitikimų su didžiųjų Vakarų valstybių vadovais 1990 m. balandžio–gegužės mėnesiais, ir po to bandė griežti Ministrė Pirmininkė Kazimira Danutė Prunskienė, ne visada derinusi savo veiksmus su AT Prezidiumo vadovybe ir beveik visai nebendravusi su URK. Ne itin glaudžius ryšius ji palaikė ir su AT deputatų dauguma. Apie tai ji pati užsimena savo atsiminimų knygelėje „Gintarinės ledi išpažintis“³. Vis dėlto premjerės K. D. Prunskienės indėlis siekiant Lietuvos valstybės pripažinimo yra nemenkas. Jį teigiamai įvertino ir AT Pirmininkas V. Landsbergis viename iš AT plenarinių posėdžių 1990 m. gegužės 10 d.⁴.

Tiesiogiai Lietuvos Respublikos užsienio politiką įgyvendino naujai įsteigta Užsienio reikalų ministerija, į kurią buvo priimti dirbti ir keletas buvusių sovietinės LTSR užsienio reikalų ministerijos darbuotojų. Didžioji dauguma naujai priimtų žmonių buvo neragavę diplomatijos mokslų, tačiau turėjo ambicijų tapti Lietuvos diplomatais.

Vytautas Plečkaitis. 1991 m. Jono Juknevičiaus nuotrauka.

LCVA.
Lietuvos Respublikos Seimo archyvas (toliau – LRSA), f. 2, ap. 4, b. 4–5, 30, 112.

² Landsbergis V. *Laisvės byla. 1990–1991. Vilnius, 1992; Lūžis prie Baltijos. Vilnius, Vaga, 1997.*

³ Prunskienė K. *Gintarinės ledi išpažintis. Vilnius, 1991.*

⁴ Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos pirmoji sesija. *Stenogramos. 7. Vilnius, Valstybinis leidysbos centras, 1991, p. 367.*

Užsienio reikalų komisija, kaip ir kitos AT komisijos, buvo įsteigta AT nutarimu 1990 m. kovo 14 d. Visos komisijos buvo sudaromos ne partiniu ir ne frakciniu, o savanoriškumo, deputatų pasirinkimo principu. Daugiausia deputatų, kaip nurodo Virgilijus Čepaitis, – po dvidešimt – užsirašė į Užsienio reikalų ir Švietimo, mokslo ir kultūros komisijas¹.

Man pavyko suskaičiuoti aštuoniolika AT deputatų, įvairiu laiku dalyvavusių Užsienio reikalų komisijos darbe.

Pirmajame URK posėdyje, kuris, matyt, nebuvo protokoluojamas, nes protokolas nėra išlikęs, buvo renkamas Komisijos pirmininkas. Kaip paliudijo Romas Gudaitis, jis pasiūlė URK pirmininku išrinkti Emanuelį Zingerį. Buvo ir kitų siūlymų, tačiau dauguma palaikė E. Zingerio kandidatūrą. Šiame poste jis išbuvo beveik dvejus metus – iki 1992 m. sausio 16 d. Sausio 16 d. posėdyje komisijos pirmininku buvo išrinktas Albinas Januška. Tačiau jo kandidatūra nebuvo pateikta Aukščiausiąjai Tarybai. Vasario 12 d. pirmininku Komisija išrinko Vidmantą Povilionį, atstovaujantį Tautos pažangos frakcijai. Jo kandidatūrą pasiūlė A. Januška ir Justas Vincas Paleckis. V. Povilionis šias pareigas ėjo iki AT darbo pabaigos².

Pirmasis protokuluotas URK posėdis įvyko 1990 m. kovo 19 d. Jame dalyvavo penkiolika AT deputatų: Laima Liucija Andrikienė, Arūnas Degutis, A. Januška, Česlovas Juršėnas, Valdemaras Katkus, Egidijus Klumbys, Stasys Kašauskas, Česlavas Okinčicas, Nijolė Oželytė- Vaitiekūnienė, J. V. Paleckis, V. P. Plečkaitis, Antanas Račas, Petras Vaitiekūnas, Vidmantas Žiemelis, E. Zingeris. Komisijai taip pat priklausė, tik tame posėdyje nedalyvavo V. Povilionis (iš pradžių užsirašęs į Krašto apsaugos komisiją), R. Gudaitis, Rimvydas Valatka. Vėliau Č. Juršėnas, R. Gudaitis, V. Katkus paliko URK.

Trylika iš minėtųjų URK narių buvo vilniečiai, trys – kauniečiai, vienas – iš Klaipėdos ir vienas – iš Kelmės. Beje, Aukščiausiosios Tarybos išleistoje knygoje „Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba. 1990–1992“ Užsienio reikalų komisijos sąrašas – tik dešimt

Hiutenfeldo gimnazija, kurioje buvo įsteigtas informacinis centras.

¹ Čepaitis V. *Moratoriumas. Aukščiausioji Taryba nuo 1990 03 11 iki 1990 06 29. Rankraštis, paskelbtas Nepriklausomybės Akto signatarų klubo nariams*, p. 44.

² LRSA, f. 2, ap. 4, b. 112, l. 12, 61.

deputatų¹. Matyt, knygos sudarytojai neatsižvelgė į tai, kad dalis deputatų dirbo dviejose komisijose, o kai kuriuos, ko gero, pamiršo paminėti*.

Parlamentinės frakcijos Aukščiausiojoje Taryboje susikūrė vėliau, tačiau jau nuo pirmos dienos buvo aiški takoskyra tarp Algirdo Brazausko vadovaujamos LKP ir V. Landsbergio vadovaujamo Sąjūdžio klubo deputatų. Dauguma URK narių atstovavo Sąjūdžiui ir buvo nepartiniai. Koks trečdalis buvo LKP nariai (Č. Juršėnas, S. Kašauskas, N. Oželytė, V. J. Paleckis, R. Gudaitis, R. Valatka, V. Žiemelis). Kai kurie jų buvo Sąjūdžio remti ir priklausė Sąjūdžio klubui. Nemenka dalis buvusių LKP narių greit paliko šią partiją, pasiskirstę po įvairias frakcijas. Pavyzdžiui, ne tik Kairiųjų, bet ir Liberalų frakciją sudarė vien buvę LKP nariai ar buvę aukšti komunistinės jaunimo organizacijos (VLJKS) pareigūnai, išskyrus, berods, vieną – Joną Tamulį.

Iš 133 iki 1990 m. kovo 11 d. į Aukščiausiąją Tarybą išrinktų deputatų 70 buvo nepartinių ir 40 – LKP narių. Devyni priklausė LSDP, trys – LDP, du – krikščionys demokratai, keturi – žalieji, penki – SSKP².

Kuriantis frakcijoms, URK nariai pasiskirstė po įvairias frakcijas. Daugiausia – keturi – Komisijos narių priklausė Sąjūdžio centro frakcijai: A. Januška, V. P. Plečkaitis, P. Vaitiekūnas, S. Kašauskas; Jungtinei Sąjūdžio frakcijai – vienas – Antanas Račas; Tautos pažangos, susikūrusiai tik 1992 m. sausio 22 d., – trys: A. Degutis, E. Klumbys, V. Povilionis; Kairiųjų (vėliau – LDDP) – vienas – Č. Juršėnas, Nuosaikiųjų frakcijai, susikūrusiai 1991 m. gegužę, – du: N. Oželytė ir E. Zingeris, Lenkų frakcijai – vienas – Č. Okinčicas, Liberalų frakcijai – vienas – R. Valatka. Jokiai frakcijai nepriklausė trys: V. Katkus, R. Gudaitis ir J. V. Paleckis³.

1990 m. kovo 19 d. vykusiam URK posėdyje buvo išrinkti komisijos pirmininko pavaduotojai. Juos pasiūlė E. Zingeris. Pavaduotojais tapo trys parlamentarai: E. Klumbys, turėjęs kuruoti ryšius su Vakarų Europa ir Šiaurės Amerikos valstybėmis; J. V. Paleckis, atsakingas už ryšius su Rytų, Vidurio Europos ir Tolimųjų bei Artimųjų Rytų valstybėmis; V. Katkus turėjo būti atsakingas už einamuosius reikalus, o tai reiškė ir santykius su Užsienio reikalų ministerija, į kurią jis vėliau perėjo, tapdamas ministro pavaduotoju ir išlikdamas AT deputatu. Išrinkus pirmininku V. Povilionį, jo pavaduotojais tapo A. Januška ir Č. Okinčicas⁴.

Aukščiausiosios Tarybos deputatai, ypač URK nariai, be savo tiesioginio darbo parlamente ir su rinkėjais, dažnai didelį dėmesį skyrė susitikimams su kitų šalių parlamentarais, ieškodami greitesnio Lietuvos valstybės pripažinimo. Jie siekė pristatyti Lietuvą kaip valstybę užsienio žiniasklaidai ir visuomenės grupėms, aiškino užsienio politikams Lietuvos teisę egzistuoti savarankiškai ir nepriklausomai, įtikinėjo manančiuosius, kad mes, lietuviai, per daug greitai paskelbėme savo nepriklausomybę, kad trukdome M. Gorbačiovo reformoms ir t. t.

Pirmą kartą už Lietuvos ribų teko būti 1990 m. balandžio pradžioje Žmogaus teisių (*Human Rights*) konferencijoje. Man tai buvo pirmoji kelionė į užsienį apskritai, nes komunistiniais laikais dėl savo pažiūrų tokios galimybės neturėjau.

Į ją buvome pakviesti trys Komisijos nariai: A. Degutis, P. Vaitiekūnas ir aš. Lenkijos Respublikos senatorius Zbignevas Romaševskis (Romaszewski) (1940–2014) pasistengė, kad konferencija būtų surengta Punske, prie pat Lietuvos sienos, kurią dar saugojo rusų pasieniečiai, nes Lenkijoje tebebuvo – iki 1993 m. rugsėjo – sovietinės kariuomenės daliniai. Į nedidelį Punsko miestelį buvo pakviesti ir žiniasklaidos atstovai ne tik iš Lenkijos, bet ir iš Didžiosios Britanijos. Žurnalo „New Statesman society“⁵ atstovas, remdamasis mūsų AT deputatų pasakojimais, leidinio skaitytojams paskyrė du puslapius apie Lietuvos nepriklausomybės deklaraciją, pavadinęs straipsnį „What Sajudis wants“. Dalyvavome ir Punsko lietuvių taikioje demonstracijoje, kurioje jie, nešini tautinėmis vėliavomis ir šūkais, parėmė Lietuvos nepriklausomybę.

¹ Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba. 1990–1992. Vilnius, Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos leidykla, 1992, p. 13.

² Tokia Komisijos sudėtis buvo patvirtinta 1991 m. lapkričio 21 d. Žr.: Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Prezidiumo dokumentų rinkinys. 4. Vilnius, 1992, p. 177. – Red.

³ Blažytė-Baužienė D., Tamošaitis M., Truska L. Lietuvos Seimo istorija. XX – XXI a. pradžia. Vilnius, Baltos lankos, 2009, p. 261.

⁴ Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba. 1990–1992, p. 14–18.

⁵ LRSA, f. 2, ap. 4, b. 112, l. 61.

⁶ What Sajudis wants. New Statesman society. 11 May 1990, p. 20–21.

Česlavas Okinčicas. 1990 m.
Jono Juknevičiaus nuotrauka.
LCVA.

Su panašiomis misijomis teko dalyvauti su kolegomis deputatais ne tik iš URK. 1990 m. gegužės 9 d. kartu su Stasiu Malkevičiumi buvome komandiruoti į prieš pusmetį susijungusį Berlyną dalyvauti konferencijoje „Europa. Naujas mąstymas“. Abu atstovavome Sąjūdžio klubui, tačiau rengėjai mums nežinant buvo pakvietę ir deputatą Algirdą Kumžą iš Liberalų frakcijos. Jo mintys politiškai buvo „korektiškesnės“ nei mudviejų. Nelengva buvo mums, sąjūdiečiams, įtikinti vokiečius, kurių dauguma buvo M. Gorbačiovo politikos rėmėjai, kad Sąjūdžio pasirinktas kelias, kuriuo mes su Stasiu neabejojome, yra teisingas.

Vokietijoje man teko dalyvauti susitikimuose su įvairiais visuomenės sluoksniais, pradedant Bundestago deputatais ir baigiant nedidelių miestelių gyventojais, kai jie vakarais ateidavo pasiklausti deputato iš Lietuvos, apie kurią beveik nieko nežinojo. Įsiminė pokalbis su paprastais vokiečių piliečiais – namų šeimininkėmis, darbininkais ir mokytojais netoli Heidelbergo, kur gyveno ir žmonės į susitikimą subūrė iš Lietuvos kilęs istorikas Arthuras Hermannas, simpatizavęs Sąjūdžiui ir nepriklausomybės siekiui.

Sėkmingas buvo Komisijos narių L. Andrikenės ir V. Žiemelio vizitas į Moldovą 1990 m. gegužės pabaigoje. Tai buvo trečias parlamentarų vizitas bandant paveikti Moldovos Aukščiausiosios Tarybos deputatus pripažinti Lietuvos nepriklausomybę. Jo metu V. Žiemeliui pasakius kalbą Moldovos parlamento posėdyje, deputatai balsavo dėl Lietuvos valstybės pripažinimo. Nepaisant Maskvos spaudimo, didžioji moldovų deputatų dalis gegužės 31 d. savo balsais pripažino Lietuvos valstybę. Tiesa, pati Moldova tuomet buvo dar sovietinė respublika ir jos Aukščiausiosios Tarybos sprendimas buvo daugiau simbolinis solidarumo su Lietuva aktas. Vis dėlto jai priimti tokį sprendimą, ko gero, buvo kur kas sunkiau, nei NATO narei Islandijai po aštuonių mėnesių¹.

Užmezgant santykius su Lenkijos „Solidarumo“ vadovybe, lenkų valdžia ir visuomene, svarbų vaidmenį suvaidino URK narys Č. Okinčicas. Jo intensyvios veiklos dėka Lenkijoje atsirado daug Lietuvos draugų, remiančių mūsų nepriklausomybę.

Kad daugiau suprastume Užsienio reikalų komisijos specifiką bei jos darbo pobūdį, pateiksiu kelių jos posėdžių darbo turinį. Pvz., 1990 m. kovo 22 d. Komisijoje, be kitų klausimų, buvo svarstomas kandidato į užsienio reikalų ministro postą klausimas.

Svarstant ministro kandidatūrą, į URK atvyko AT pirmininkas V. Landsbergis, premjerė K. D. Prunskienė, AT Prezidiumo nariai B. Kuzmickas, Mečys Laurinkus, Česlovas Vytautas Stankevičius. Kandidatas į ministrus Algirdas Saudargas trumpai prisistatė komisijai. V. Landsbergis, kaip rašoma protokole, pasiūlė komisijos nariams pagaltoti ir apie kitas galimas kandidatūras, nes „A. Saudargui gali būti pasiūlytas kitas postas Vyriausybėje“. Komisija nusprendė pritarti A. Saudargo kandidatūrai, o „atsiradus būtinumui pasiruošusi svarstyti ir kitas kandidatūras“².

J. V. Paleckio liudijimu, dar anksčiau, prieš A. Saudargo tvirtinimą, K. D. Prunskienė važiuojant jiems kartu automobiliu pasiūlė jam tapti užsienio reikalų ministru, tačiau su sąlyga, kad jis išstos iš LKP, kaip tai buvo padariusi pati K. D. Prunskienė. J. V. Paleckis nesutiko palikti LKP ir ši pareigybė jam daugiau nebuvo siūloma. Tačiau jei ji ir būtų buvusi siūloma, vargu ar AT dauguma jai būtų pritarusi.

1990 m. kovo 28 d. URK priėmė TSRS liaudies deputatų delegaciją, o balandžio 4 d. V. P. Plečkaičio pasiūlymu parengė ir išsiuntė laišką Vokietijos lietuvių bendruomenės pirmininkui J. Sabui dėl informacinio centro Vokietijoje įkūrimo.

Toks informacinis centras buvo įsteigtas Hiutenfelde Vokietijos lietuvių centre, talkinant Vasario 16-osios gimnazijoje dirbusiems lietuviams. Lietuvos atstovu 1991 m. vasario pabaigoje tapo Komisijos narys Antanas Račas. Atstovybė veikė iki diplomatinių santykių užmezgimo su Vokietija – iki 1991 m. rudens. 1990 m. gegužės 10 d. Komisijos posėdyje E. Zingeris pateikė informaciją, kad jau parengta informacinė atstovybė Varšuvoje ir kad

¹ Matei V. Kaip Moldovos Respublika pripažino Lietuvos nepriklausomybę; Andrikenė L. Moldova pripažįsta nepriklausomą Lietuvą // Nepriklausomybės sąsiuviniai, 2016, Nr. 2 (16), p. 75–79.
² LRSA, f. 2, ap. 4, b. 4, l. 5.

Lietuvos Respublikos garbės konsulas Norvegijoje Leonas Bodas (centre) su Užsienio reikalų komisijos pirmininku Emanueliu Zingeriu ir komisijos nare Nijole Oželyte-Vaitiekūniene. Vilnius, 1992 m. sausio 12 d. Jono Juknevičiaus nuotrauka. LCVA.

Č. Okinčicas ieško tinkamo žmogaus į ją. Vėlesniame posėdyje, gegužės 16 d., tokiu kandidatu buvo patvirtintas istorikas dr. Bronius Makauskas. Tokį pat centrą numatyta įsteigti ir Estijoje bei kitose šalyse.

Kai kada URK rengdavo bendrus posėdžius su kitomis komisijomis. 1990 m. gegužės 14 d. buvo surengtas posėdis su Valstybės atkūrimo komisija derybų su SSRS klausimu. Jame deputatai diskutavo apie tai, kaip, išsaugant Kovo 11-osios Akto galiojimą, sumažinti ekonominės blokados poveikį Lietuvos ūkiui ir nuraminti dėl blokados kylančias dalies visuomenės nepasitenkinimo nuotaikas.

Gegužės 23 d. posėdyje E. Klumbys informavo apie savo kelionę į Briuselį ir pastangas ten, padedant krikščionių demokratų frakcijai, įsteigti Lietuvos informacinį centrą. Centras turėjo vadintis Lietuvos krikščionių demokratų centru. Vėliau jis buvo įsteigtas ir tapo vienu svarbiausių Lietuvos diplomatinio centrų po Maskvos.

Gegužės 28 d. įvyko URK narių susitikimas su Latvijos ir Estijos parlamentų užsienio reikalų komisijomis. Po ilgų diskusijų buvo „prieita [prie] išvados, kad tokie klausimai, kaip pasiruošimas ir dalyvavimas antrajame Helsinkio pasitarime, teritorijų neliečiamybė ir sienų klausimas, TSRS ginkluotojų pajėgų buvimas Baltijos valstybių teritorijose, TSRS piliečio statusas, gali būti sprendžiami po jų parengiamojo suderinimo ir konsultacijų Baltijos Respublikų Aukščiausiųjų Tarybų komisijose.“ Dokumentą pasirašė Estijos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Užsienio reikalų komisijos pirmininkas Indrekas Toomė, Latvijos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Užsienio reikalų komisijos pirmininko pavaduotojas Indulis Berzinis ir Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Užsienio reikalų komisijos pirmininkas E. Zingeris.

1990 m. birželio 4 d. posėdyje, be kitų klausimų, buvo aptariamas planuojamas susitikimas su Ministre Pirmininke K. D. Prunskiene. Diskusijose paaiškėjo deputatų požiūris į jos vykdomą užsienio politiką keliaujant po Vakarų šalis ir susitinkant su valstybių vadovais. A. Januška teigė, esą „Prunskienė norės, kad pripažintų jos pirmumą vedant užsienio politiką“. E. Klumbys kalbėjo: „Ji susitinka su valstybės vadovais. Aš nepatenkintas, kad neturiu informacijos.“ J. V. Paleckis tvirtino, kad „mes pradedame ją kaltinti, o reikia bendradarbiauti“. L. Andrikienė priminė, kad vyriausybės aukščiausioji prerogatyva – „formuoti užsienio politiką“. Deja, susitikimas su premjere neįvyko.

URK, kaip ir kitos parlamento komisijos, pasisakydavo dėl įvairių kandidatūrų į svarbias valstybės institucijų vadovus. Birželio 18 d. buvo vieningai nepritarta Domo Šniuko ir Skirmanto Valiulio kandidatūroms į Lietuvos radijo ir televizijos vadovo postą. Juo buvo patvirtintas Algirdas Kaušpėdas. Šiek tiek anksčiau komisijos nariai vieningai parėmė Kazimiero Uokos kandidatūrą į valstybės kontrolieriaus pareigas. Sąjūdžio deputatai daugiau pasitikėjo su Sąjūdžiu susijusiais visuomenininkais, o ne LKP ir buvusią nomenklatūrą.

1991 m. spalio 2 d. Komisija svarstė Užsienio reikalų ministerijos vadovybės prašymą suteikti aukščiausius diplomatinis rangus ministrui A. Saudargui, ministro pavaduotojams V. Katkui ir R. Grižui. Nuspręsta, kad aukščiausi diplomatiniai rangai ministerijos vadovybei yra „per ankstyvi. Pirmiausia reikėtų suteikti rangus nusipelnusiems Lietuvos Respublikos misijų užsienyje vadovams (S. Lozoraičiui, A. Simučiiui ir kitiems).“¹

Į šį URK pasiūlymą AT Prezidiumas neatsižvelgė ir aukščiausius diplomatinis rangus Užsienio reikalų ministerijos vadovams suteikė, nepaisant to, kad Komisijos nariai protestavo ir Prezidiumo sprendimą siūlė panaikinti. Deputatas V. Žiemelis savo ir Tautininkų frakcijos vardu 1991 m. spalio 14 d. apkaltino V. Katkų, kad jis iškraipė jo pateiktą įstatymo projektą dėl rangų suteikimo – vietoj žodžių „prieš tai gavus Užsienio reikalų komisijos sutikimą“ įrašė žodžius „atsižvelgus į Aukščiausiosios Tarybos Užsienio reikalų komisijos išvadas“, ir dėl tokio elgesio siūlė V. Katkų atleisti iš ministro pavaduotojo pareigų². V. Katkus atleistas nebuvo, nes į V. Žiemelio pareiškimą dauguma neatsižvelgė.

Po nesėkmingo konservatyvių komunistų pučo Maskvoje prasidėjo gana spartus Lietuvos valstybės pripažinimo procesas. Užsienio reikalų komisijos darbas darėsi labiau rutininis: kandidatų į Lietuvos Respublikos atstovybes svarstymas, parlamentinių delegacijų priėmimas. Išskirčiau susitikimą su Baltarusijos delegacija, kai Liaudies fronto vadovas Zenonas Pozniakas kalbėjo apie galimas baltarusių pretenzijas į Lietuvos valstybės žemes, ir itin dvasingą susitikimą su Tibeto lyderiu Dalai Lama.

Vokietijos federalinis užsienio reikalų ministras Hansas Dytrichas Genšeris Aukščiausiojoje Taryboje. 1991 m. rugsėjis. Andriaus Petrulevičiaus nuotrauka.

¹ LRSA, f. 2, ap. 4, b. 30, l. 159.

² Ten pat, f. 2, ap. 4, b. 30, l. 183.

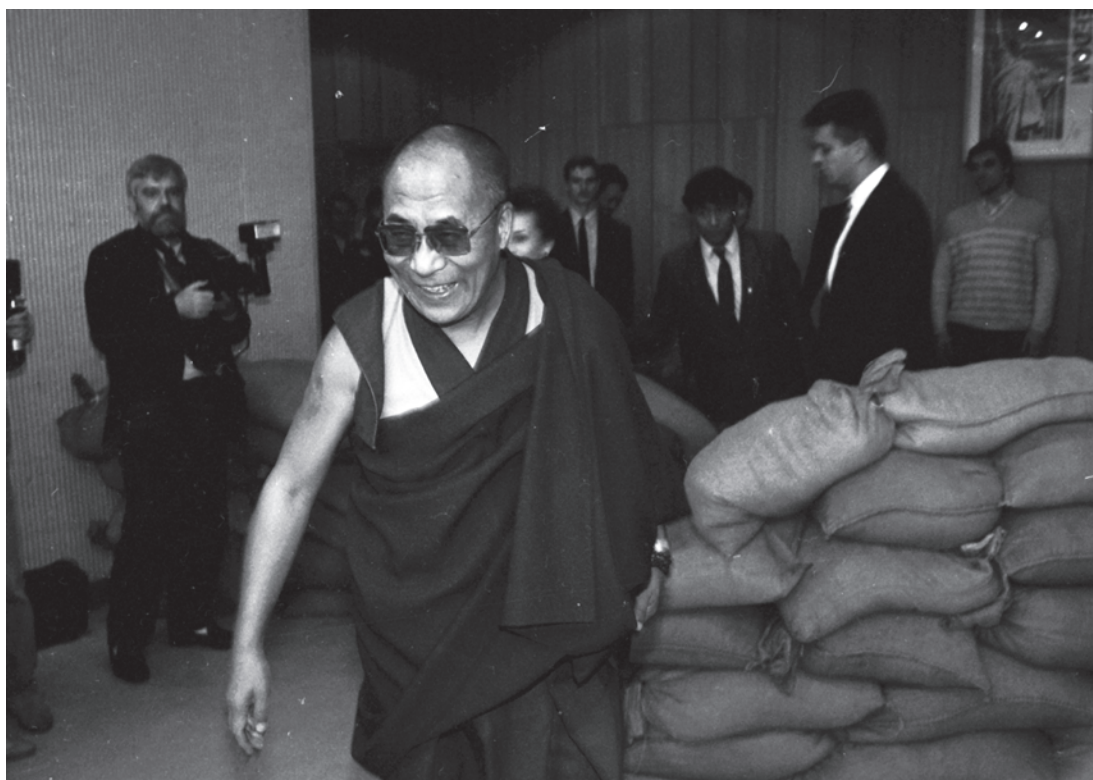
Lietuvai gavus daugumos šalių pripažinimą, ją pripažinti siekė ir Taivanas. Dalis URK narių pasisakė už Taivano pripažinimą. Šis pripažinimas būtų reiškęs diplomatinį santykių nutraukimą su žemynine Kinija. Kad labiau palenktų Lietuvos parlamentą į savo pusę, neseniai įkurta Kinijos ambasada pakvietė Komisijos narius aplankyti Kiniją. AT Prezidiumas komandiravo V. Povilionį ir V. P. Plečkaitį. V. Landsbergis prisakė mums ten aplankyti politinius kalinius. Tačiau šios užduoties atlikti mums nepavyko – taip stropiai ir atvirai vizito metu buvome kontroliuojami kinų saugumo žmonių.

Paskutinis Užsienio reikalų komisijos posėdis įvyko 1992 m. lapkričio 11 d. Jo metu buvo patvirtintas Česlovo Vytauto Stankevičiaus skyrimas Lietuvos Respublikos specialiųjų misijų ambasadoriumi ir aukščiausio diplomatinio nepaprastojo ir įgaliotojo ambasadoriaus rango suteikimas. Priimant sprendimą dalyvavo aštuoni komisijos nariai: A. Račas, V. Povilionis, A. Januška, V. P. Plečkaitis, J. V. Paleckis, E. Zingeris, N. Oželytė, Č. Okinčicas, taip pat ministras A. Saudargas ir AT Pirmininko pavaduotojas Č. V. Stankevičius¹.

Darbas Komisijoje ne vieną deputatą paskatino savo tolesnį gyvenimą susieti su Lietuvos užsienio politika. Keturi URK nariai tapo ambasadoriais ir atstovavo mūsų valstybei užsieniuose – (J. V. Paleckis, V. P. Plečkaitis, V. Povilionis, P. Vaitiekūnas), trys dirbo Respublikos Prezidentų A. Brazausko ir Valdo Adamkaus patarėjais (A. Januška, Č. Okinčicas, J. V. Paleckis), du – viceministrais (V. Katkus ir A. Januška), vienas – P. Vaitiekūnas – tapo užsienio reikalų ministru.

Dvi Komisijoje patarėjomis dirbusios moterys – Asta Skaistgirytė ir Violeta Motulaitė – vėliau tapo ambasadorėmis.

Pranešimas skaitytas Lietuvos Respublikos tarptautinių santykių atkūrimo 25-mečio tarptautinėje konferencijoje 2016 m. rugsėjo 16 d. Seimo Kovo 11-osios Akto salėje.

Andriaus Petrulevičiaus nuotrauka.

¹ Ten pat., f. 2, ap. 4, b. 112, l. 242.

PRISTATYMAI

GALINDIŠKOJI LIETUVIŲ KILMĖ

**EUGENIJUS JOVAIŠA. AISČIAI. LIETUVIŲ IR LIETUVOS
PRADŽIA. VILNIUS, LIETUVOS EDUKOLOGIJOS
UNIVERSITETAS, MOKSLŲ AKADEMIJA, 2016, 308 P.**

Prakalbinti žemėje išlikusias seniausios mūsų praeities liekanas nėra paprasta, todėl ne taip jau dažnai archeologai nudžiugina naujomis teorijomis ir darbais. Eugenijaus Jovaišos knygos priskirtinos būtent šiai kategorijai. 2012 m. išleista pirmoji knyga „Aisčiai. Kilmė“ ir 2014 m. – antroji „Aisčiai. Raida“ ne tik pateikė daug naujų įžvalgų ir apibendrinimų, bet ir pasiūlė visiškai naują aisčių praeities rekonstrukciją.

Pirmosios dvi knygos yra gana sudėtingos, atspindi gyvą mokslinį procesą. Jose daug polemikos, faktų, prieš skaitytoją skleidžiasi įvairiausios temos – nuo archeologinių duomenų ir rašytinių šaltinių analizės iki antikinės kartografijos duomenis paaiškinančių matematinių formulių. Tai paskatino pirmosiose dviejose knygose padarytus atradimus išdėstyti populiarese forma. Knyga „Aisčiai. Lietuviai ir Lietuvos pradžia“ yra savotiškas pirmųjų dviejų knygų apibendrinimas, o iš dalies ir tyrimo tęsinys.

E. Jovaiša Romos imperijos autorių minimus aisčius tiesiogiai susieja su lietuvių protėviais. Kruopšti rašytinių šaltinių apžvalga ir analizė, jų lokalizavimas konkrečių archeologinių kultūrų teritorijoje ir tolesnės tų kultūrų raidos tyrimas atveda prie išvados, kad lietuviai ir apskritai visi istoriniais laikais žinomi baltai yra kilę iš aisčių genčių. Iki šiol aisčius mokslinėje literatūroje buvo įprasta sieti tik su vakarų baltais. E. Jovaiša parodo, kaip tie „vakarų baltai“ didžiosios aisčių migracijos (I–IV a.) dėka uždengė visą istorinių laikų baltų plotą, taigi jokių „baltų“, kurie kartu nebūtų „aisčiais“, nelieta. Tai verčia suabejoti tokio mums įprasto, bet dirbtinio termino „baltai“ tolesnio vartojimo prasmingumu.

E. Jovaiša nurodo ir konkrečias lietuvių etnogenezėje dalyvavusias aisčių gentis. Tai – dar II a. viduryje Klaudijaus Ptolemėjaus paminėtos galindų ir sudinų (sūduvių) gentys. III a. jų išeiviai kėlėsi į Rytų Lietuvą, čia sukurdami ankstyvąją Rytų Lietuvos pilkapių kultūrą. Kita galindų dalis, tapatinama su rytų galindais, anot E. Jovaišos, VI a. grįžo į vakarus ir įsiliejo į Rytų Lietuvos pilkapių kultūrą, transformuodami ją į vėlyvąją Rytų Lietuvos pilkapių kultūrą. Pastaroji ir tapo lietuvių tautos branduoliu. Tai – visiškai nauja lietuvių kilmės versija, kurią galima pavadinti galindiškąja, nors tikėtinas ir sūduviškasis elementas, ypač ankstyvajame etape.

Knygą atveria dedikacijos dviem iškiliams žmonėms – Romualdai Ozolui ir Algirdui Patackui, – kurie su dideliu susidomėjimu ir jauduliu sekė kiekvieną šios naujos lietuvių kilmės teorijos kūrimo žingsnį, tačiau šios knygos nebesulaukė – beveik vienu metu, 2015-aisiais, išėjo į Amžinybę...

Tomas Baranauskas